יוסף גאר

אין געלויף פון חורבן הייטצן

אין געגנזיף פון חרובע הימעז

פון

יוסף גאר

פונעם יידישן לעבן אין מזרח-איראפע
נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה

ניו-יארק
1952

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

IN GELOIF FUN KHOREVE HEIMEN

(IN FLIGHT FROM RUINED HOMES)

Copyright, 1952
by
JOSEPH GAR
New York, N. Y.

Futuro Press, 476 Broadway, N. Y. 13

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

אין נעלויף פון חרובע חיימען

אינהאַלט־פאַרצייכעניש

זייט

אריינפיר. — י. ג. 9

1. ענדלעך דערלעבט די באפרייאונג 11

מיר שפּרינגען פון דער באַן, וואָס פירט די לעצטע רעשטלעך פון קאָוונער געטאָ־יידן קיין דאַכאַו און אַנדערע דייטשע קאַנצענטן. — דרייַ וואָכן צווישן לעבן און טויט. — מיר ווערן באַפרייט און איילן קיין קאָוונע. — יידישע ישובים אין ליטע פולשטענדיק „יידן־ריין". — אַ באַזוך אין מיין היים־שטעטל. — ווי אַזוי אַ יידישע משפּחה האָט זיך געראַטעוועט. — מיר ווערן פאַרהאַלטן פון סאָוועטישע פאַטרולן ביים אריינקומען אין שטאָט.

2. אויף קאָוונער גאַסן 17

דראַמאַטישע סצענעס ביים באַגעגענען זיך פון לעבן־געבליבענע יידן. — מיר געפינען אונדזער טעכטערל, וואָס איז געווען אָפּגעגעבן צו גויים. — יידן האַלטן זיך צוזאַמען. — אַנטיסעמיטישע ליטווינער מאַכן שוערי־קייטן פאַר יידן צו באַקומען אַרבעט. — דער „יידישער" בוי־טרעסט. — גרינדונג פון אַ יידישער רעליגיעזער קהילה און אַ יידישן קאָמיטעט.

3. ליטווישע „גרינע" רעוואָלטירן קעגן די סאָוועטן 27

דער פראָנט שטעלט זיך אָפּ ניט וויַיט פון קאָוונע. — ליטווישע „גרינע באַטאַליאָנען" אין קאַמף קעגן דער סאָוועטן־מאַכט. — רוצחישער אַנטי־סעמיטיזם פון די „גרינע". — רעגירונג פּראָוואָט מיט גוטן און מיט בייזן ליקווידירן רעוואָלט פון די ליטווינער.

4. ליטווישע מאַכטהאָבערס אונטערדריקן יידיש־געזעל־שאַפטלעכע אקטיוויטעטן 31

אין קאָוונע ווערט געשאַפן אַ קינדערהיים פאַר די גערעטעוועטע יידישע קינדער. — ליטווישע רעגירונג־אינסטיטוציעס באַקעמפן יידישן קינדער־היים. — מערקווירדיקע פּערזענלעכקייט פון אַ העכערן רוסיש־יידישן מיליטער־מאַן. — יידן אַראַנזשירן ערשטע טרויער־פייערונג צום יאָרציַיט נאָך די געטאָ־קדושים. — קאָמפּאַרטיי פאַרוועלט יידן צו מאַרשירן צום נייגטן פאַרט, וואו סיַרוב קאָוונער יידן זיינען געוואָרן דערמאַרדעט. — יידישע קינדערהיימען און פאַלקשולן אין קאָוונע און ווילנע ווערן ליקווידירט.

זייט

5. יידן ווילן אַוועקגיין פון רוסלאַנד 37

רעפּאַטריאַציע־אָפּמאַך צווישן רוסלאַנד און פּוילן. — יידן קענען ניט און ווילן ניט בלייבן לעבן אין זייערע חרובע היים־לענדער. — מען טרוימט צו זיין צוזאַמען מיט די קרובים אין אויסלאַנד. — יידן פון ווילנער געגנט קענען לעגאַל אַוועקגיין פון רוסלאַנד. — ליטווישע יידן געפינען אַן עצה יוי אַזוי צו ווערן „פּאָליאַקן" און קענען געניסן פון דער רעפּאַטריאַציע. — יידן פאַרקויפן זייערע הייזער צו גויים, כדי צו שאַפן די נייטיקע הוצאות.

6. „רעפּאַטריאַציע" פון ליטווישע יידן קיין פּוילן..... 45

ערשטע געלונגענע פּרואוון פון ליטווישע יידן אַוועקצוגיין קיין פּוילן. — די פּאָלן מיט אַ יידישן מיליציאַנער און אַ קאָונער יידישן אַדוואָקאַט. — עס־וועט־דע פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן אַרעסט פון קאָונער יידן בעת דער גרענעץ־קאָנטראָל. — די „גאָלדענע עפּאָכע" אין דער געשיכטע פון יידישן אַנטלויפן פון ליטע. — צוויי גרעסערע דורכפּאָלן.

7. מיטן רעפּאַטריאַציע־עשאָלאָן פון ווילנע קיין גראָדנע... 53

די לויערנדיקע סכנות ביים מאָכן די לעצטע צוגרייטונגען צו אַנטלויפן פון רוסלאַנד. — אויף גראָדנער וואָקזאַל ווערט מען פּטור פון די סאָוועטישע דאָקומענטן. — אַ סצענע, ווי אַזוי עס־וועט־דע־באַאַמטע פּירן אַדורך די גרענעץ־רעוויזיע. — גוואַלדיקע שמחה נאָכן אַריבערגיין בשלום די סאָוועטישע גרענעץ.

8. פון ביאַליסטאָק ביז לאָדזש 57

אויף ביאַליסטאָקער וואָקזאַל טרעפן מיר נאָך ליטווישע יידן. — מען איז נאָך אַלץ אין גרויס פּחד. — ערשטע אייגנדרוקן פון פּוילן. — אויבנאויפיקע פאַרגלייכן צווישן דעם לעבן אין פּוילן און רוסלאַנד. — מיר פאָרן אַדורך וואַרשע. — אין שאַטן פון וואַרשעווער געטאָ־חורבות.

9. ערשטע שריט אויף פּוילישער ערד 61

לאָדזש ווערט דער צענטער פון אַנטלאָפענע ליטווישע יידן. — רירנדיקע סצענעס אויפן הויף פון לאָדזשער יידישן קאָמיטעט. — מיר געפינען אַ „דירה" אויף אַ בוידעם־שטיבל. — יידן זעען צו מאָכן חיונה. — ליטווישע יידן האָבן מורא צו לאָזן צו בלייבן זיצן אין לאָדזש. — סאָלדאַטן פון דער ארץ־ישראל בריגאַדע העלפן די אַנטלויפנדיקע יידן.

זייט

10. אונדזער לעבן אין לאדזש 67

יידן שטרעבן צו פארן קיין איטאליע. — א באגעגעניש מיטן געווען קאמענדאנט פון ווארשעווער געטא־אויפשטאנד, יצחק צוקערמאן. — מיין שמועס מיט מירסקין, רעדאקטאר פון לאדזשער „דאס גייע לעבן", און מיט דער שריפטשטעלערין רחל אויערבאך. — אין דער יידישער היסטארישער קאמיסיע. — צווישן די רואינען פון לאדזשער געטא. — דער קיבוץ „דרור" העלפט אונדז אוועקגיין פון לאדזש. — מיר פארלאזן לאדזש און פארן קיין קראקע.

11. אין קראקע 77

דער יידישער איבערגאנג־לאגער אין קראקע. — פלוצלונג ווערן מיר „גריכישע" יידן. — א חנעוודיק יידיש מיידל לערנט מיט אונדז די גאנצע „גריכישע" תורה אויף איין פוס. — מיר פארלאזן קראקע. — פאגראם אין קראקע נאך אונדזער אוועקפארן.

12. א טאג אין קאטאוויץ 83

מיט אן אויטא פון קראקע קיין קאטאוויץ. — מיר פארן פארביי אשוויענטשים. — שטימונגען און רעיונות פון א ליטווישן ייד, וואס פארט וויי א „גריך" איבער פוילישע ווענען. — שייגער קבלת־פנים אין קאטאוויץ. — אויף קאטאוויצער וואקזאל שפילן מיר די ראלע פון „גריכן". — קאמישע מאמענטן. — מיר פארן קיין בראטיסלאוע.

13. איבער טשעכאסלאוואקיע קיין אונגארן 89

מיר וואלגערן זיך אויף בראטיסלאוער וואקזאל. — טראגי־קאמישער צופאל מיט א גרופע „גריכן". — שטוינענדיקע מעשיות וויי אזוי רויטארמייער בארויבן די רייזנדער. — מיר באהאלטן אונדזערע „קאפיטאלן" און לאזן זיך מיט דער באן קיין בודאפעסט. — רוסישע סאלדאטן קומען ארויין בייגאכט אין אונדזער וואגאן און נעמען צו, וואס זייער האארץ גלוסט. — אינטערעסאנטער פאל ביים דורכגיין די אונגארישע גרענעץ.

14. א פאר וואכן אין בודאפעסט 95

ערשטע אייגדרוקן פון דער אונגארישער רעזידענץ. — סאוועטישע פאטרולן רעווידירן די דאקומענטן פון די פארבייגייערס, און מיר האבן מורא זיך צו באווייזן אויף דער גאס. — לאגער איבערפולט מיט מענטשן צוליב פארשטאפונג פון וויטערדיקן בריחה־וועג. — שווערע

זייט

לעבנס־באַדינגונגען אין לאַגער. — אינפלאַציע פון דער אונגאַרישער פּענגאָ. — אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר פּוילישע יידן. — בראש פון לאַגער שטייט מרדכי ראָזמאַן, וואָס איז שפּעטער באַרימט געוואָרן וויי דער אָנפירער פון דער מעפילים־שיף „עקזאָדוס 1947".

15. פון אונגאַרן קיין עסטרייך 103

מיר פאַרלאָזן בודאַפּעסט. — אונדזער גרופּע איז באַשטימט צו פאָרן קיין גראַץ, ענגלישע זאָגט פון עסטרייך. — שפּאַנענדיקע מאַמענטן ביים שוואַרצן די אונגאַריש־עסטרייכישע גרענעץ. — פריידיקע געפילן ביים אַרויסרייסן זיך פון די סאָוועטישע סאַטעליטן־לענדער.

16. אין גראַץ 111

אויפן וועג קיין גראַץ. — אונגראַ־לאַגער פאר „אויסגעוואַרצלטע פּער־זאָנען". — מיר שלאָפן אויף האַרטע טישן אָן שטרוי־זעק. — מען קאָכט פאַר אונדז עסנס אין גאַנצן אָן זאַלץ. — ימים־נוראים אין לאַגער. — פון וואַלגערן זיך אין שמוץ קריגן מיר עקזעמעס. — מיין פּרוי ווערט קראַנק אויף בויך־טיפוס. — טעטיקייט פון יידישן לאַגער־קאָמיטעט. — אינטענסיווע קולטור־אַרבעט. — קאַמף קעגן שוואַרץ־האַנדל. — ענגלישע און עסטרייכישע פּאָליציי מאַכן אָן איבערפאַל אויף די יידישע בלאָקן אין לאַגער. — עסטרייכישע אַנטיסעמיטן הייבן אויף דעם קאָפּ.

17. מיר ווילן זיך אַרויסרייסן פון עסטרייך 121

יידישע פּליטים ווילן דערגרייכן איטאַליע אָדער די אַמעריקאַנער זאָגט פון דייטשלאַנד. — מיר געפינען אָן אָפּדאַך אויף עטלעכע טעג אין אָן עסטרייכישער אַרבעטער־משפּחה. — אַ באַזוך אין יידישן לאַגער טראָפּייעך. — מיר לאָזן זיך פאָרן פון גראַץ קיין לינץ און ווערן פון ענגלישע גרענעץ־קאָנטראָלירן אַראָפּגענומען פון צוג. — ענגלישער מיליטער־גאַווערנאָר אין ליצען גיט אונדז אַ דערלויבעניש אַריבערצופאָרן אין דער אַמעריקאַנער זאָגט פון עסטרייך.

18 פון זאַלצבורג קיין מינכען 131

אַ פאַר טעג אין זאַלצבורג. — מונטערע שטימונג אין די לאַגערן פון דער אַמעריקאַנער זאָגט. — מיר פאָרן מיט אויטאָס קיין טראָוונ־שטיין, בייערן. — שיינע האַנדלונג פון אָן אַמעריקאַנער יידישן סאָל־דאַט. — מיר קומען אָן קיין מינכען. — אויפן הויף פון „דייטשן מוזעאום". — פינאַל פון אַ 4־חדשימדיקן וואַגל־ און וואַנדער־וועג.

אַריינפיר

העכער זיבן יאָר זיינען שוין פֿאַרביי זינט עס איז געוואָרן פֿאַרענדיקט די צווייטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט גורם געווען איינעם פון די גרעסטע חורבנות אין דער יידישער געשיכטע.

די נאַצישע מלאכי־חבלה, צוזאַמען מיט זייערע אַרויסהעלפערס פון צווישן די אַנדערע אייראָפּאַישע פעלקער, האָבן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אָפּגעמעקט פון פּנים פון דער ערד גאַנצע יידישע מאַסן־ישובים, וואָס זיינען הונדערטער יאָרן געווען איינגעפונדעוועט אויפן אייראָפּאַישן קאָנטינענט. ניטאָ מער דאָס יידישע פּוילן! ניטאָ מער דאָס יידישע ליטע! ניטאָ מער פיל אַנדערע גרעסערע און קלענערע יידישע קיבוצים אין אייראָפּע! אומגעקומען זיינען זיי אויפן מזבח פון גרעסטן קידוש־השם אין אונדזער מאַרטירער־געשיכטע.

אויב מיר האָבן שוין ביז איצט אַ גאַנץ נישקשהדיקן דאָקומענטאַר־היסטאָרישן און בעלעטריסטישן מאַטעריאַל פון און וועגן דער חורבן־תקופה, איז אָבער אין דער עפענטלעכקייט זייער ווייניק באַקאַנט וועגן דער מאַסן־בהלה, וואָס האָט גלייך נאָכן חורבן פֿאַרכאַפּט גרויסע טיילן פון די שיריים פון מזרח־אייראָפּאישן יידנטום צו אַנטלויפן פון זייערע מקומות, וואו ס׳האָבן נאָר וואָס זיך איינגעלאָשן די פלאַמען פון נאַצישן גיהנום. אָט די אַלע מענטשן זיינען געלאָפן פון זייערע היימען מיט דער כוונה צו דערגרייכן די ברעגעס פון ארץ־ישראל און אַנדערע לענדער מעבר לים. דאָס דאָזיקע געלויף, וואָס איז אַלגעמיין באַקאַנט אונטערן נאָמען „די בריחה", געהערט צו די מערקווירדיקסטע קאַפּיטלעך פון יידישן לעבן נאָך דער מלחמה און וואָרט נאָך אויפן געהעריקן תיקון.

כ׳האָב אָבער ניט בדעה אַרויסצוהייבן אין מיין אַרבעט וועלכע עס איז אַלגעמיינע שטריכן פון דער לעגענדאַר־געוואָרענער בריחה־באַווע־גונג, וואָס האָט אין פֿאַרלויף פון אַ קורצער צייט געהאָלפן אַ פּאָר הונ־דערט טויזנט מזרח־אייראָפּאישע יידן אויף זייערע וואַנדער־וועגן איבער אייראָפּע. מיין ציל איז אַ סך באַשיידענער: איך וויל פּראָבירן פון די ניצול־

געוואָרענע קאָונער געטאָ־יידן, האָב אַדורכגעמאַכט דאָס אַנטלויפן פון מזרח־אייראָפּע.

„אין געלויף פון חרובע הימען" — **איז אַ בינטל זכרונות און שילדע־רונגען פון אָט דעם וואַנדער־ און וואָגל־וועג, וואָס מיר און מיין משפּחה איז אויסגעקומען מיטצומאַכן במשך דעם זומער פון יאָר 1945 נאָכן אַנט־לויפן פון ליטע. גאַנצע פּיר חדשים האָבן מיר צוזאַמען מיט נאָך יידן געוואָגלט איבער פּוילן, טשעכאָסלאָוואַקיע, אונגאָרן און עסטרייך, ביז מיר האָבן דערגרייכט די אַמעריקאַנער זאָנע פון דייטשלאַנד. אונדז איז אויס־געקומען צו שוואַרצן גרענעצן, צו שפּילן די ראָלע פון כלומרשטע פּוילישע, גריכישע און אַנדערע יידן, און מיר זיינען זייער א סך אויסגעשטאַנען אונטערוועגס.**

איך האָב די איבערצייגונג, אַז מיינע פּערזענלעכע איבערלעבונגען און דערפאַרונגען אויף דעם געביט האָבן אַן אַל־יידישן אינטערעס, ווייל זיי גיבן כאָטש אַ שטיקל השגה וועגן דעם יידישן געלויף פון מזרח צו מערב אין די ערשטע יאָרן פון נאָך דער צווייטער וועלט־שחיטה.

י. ג.

1טער קאַפּיטל

ענדלעך דערלעבט די באַפרייאונג

מיר שפּרינגען פון דער באַן, וואָס פּירט די לעצטע רעשטלעך פון קאָוונער געטאָ־יידן קיין דאַכאַו און אַנדערע דייטשע קאַצעטן. — דריי וואָכן צווישן לעבן און טויט. — מיר ווערן באַפרייט און איילן קיין קאָוונע. — יידישע ישובים אין ליטע זיינען פולשטענדיק „יידן־ריין". — א באַזוך אין מיין היים־שטעטל. — ווי אַזוי א יידישע משפּחה האָט זיך געראַטעוועט. — מיר ווערן פּאַרהאַלטן פון סאָוועטישע פּאָטרולן ביים אַריינקומען אין שטאָט.

סוף יוני און אָנהייב יולי 1944, ווען דער דערפּאָלגרייכער סאָוועטישער אָנגריף אויפן מזרחדיקן פראָנט ביי ווּיטעבסק־מינסק האָט געצוווּנגען די דייטשן אייליק צו עוואַקואירן ליטע, איז פּאַר די רעשטלעך לעבן־געבלי־בענע יידן אין די צווּיי פּאַרבליבענע געטאָס פון קאָוונע און שאַוול גע־ווארן קלאָר, אַז עס זיינען פּאַר זיי אָנגעקומען גורל־אַנטשיידנדיקע טעג. די דאָזיקע צווּיי געטאָס זיינען יעמאָלט ליקווידירט געוואָרן, און די רעשט־לעך געטאָ־יידן זיינען געוואָרן דעפּאָרטירט אין די טרויעריק־באַרימטע דייטשע קאַצעטן דאַכאַו און שטוטהאָף אויף צוואַנג־אַרבעט און פאַרניכטונג.

ווי אַזוי עס איז פּאַרגעקומען די ליקווידאַציע פון קאָוונער געטאָ איז מער־ווּיניקער אויספירלעך באַשריבן אין מיין בוך „אומקום פון יידישער קאָוונע", וואו עס ווערט געשילדערט דער בלוטיקער לייַדנס־וועג פון די קאָוונער יידן במשך די דריי יאָרן פון געטאָ־קיום.

דער גורל אָדער דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז בעת דער דעפּאָרטאַציע פון קאָוונער געטאָ קיין דייטשלאַנד זאָל מיר און מיין פרוי, וואָס זיינען געווען צוזאַמען אין איין וואַגאָן, געלינגען אַרויסצושפּרינגען פון לויפּנדיקן צוג און שפּעטער־צו דערלעבן די באַפרייאונג. געווען איז עס נאָך אויף דער ליטווישער טעריטאָריע, ניט ווייט פון שטעטל פּילווישאָק, וואָס גע־פינט זיך אַ פּאָר צענדליק קילאָמעטער פון דער ליטווויש־דייטשער גרענעץ.

מיר האָבן געוואָגט צו באַגיין אַזאַ ביז־גאָר ריזיקאַלישן שריט, ווי שפּרינגען פון לויפּנדיקן צוג, ניט נאָר מחמת דעם נאַטירלעכן דראַנג זיך צו ראַטעווען פון אַ זיכערן טויט, נאָר אויך צוליב אַן אַנדער וויכטיקער

סיבה: דער שיקזאל פון אונדזער דריי־יאריקן טעכטערל געטאלע, וואס איז עטלעכע חדשים פאר דער ליקווידאציע פון געטא אפגעגעבן געוואָרן אין א קריסטלעכער משפחה ניט וויט פון קאוונע.

מיר זיינען געווען זיכער, אז נאכדעם ווי די קריסטן וועלן זיך דערווייסן, אז מיר, די עלטערן זיינען אומגעקומען און זיי האבן ניט פון וועמען צו דערוואַרטן קיין וווייטערדיקע באלוינונגען פארן אויסבאהאלטן דאס קינד, וועט דער גורל פון אונדזער טעכטערל זיין א געחתמעטער: אדער זיי וועלן זען ווי ס'איז פטור צו ווערן פון איר, ווי דאס איז געווען דער פאל מיט פיל אנדערע יידישע קינדער, וואס זיינען אפגעגעבן געוואָרן צו גויים זיי אויסצובאהאלטן פון די נאצישע רוצחים, אדער זיי וועלן — אין בעסטן פאל — זי אפשמדן.

אגב, איז אינטערעסאנט צו דערציילן, אז דער ניט־געווייגלעכער נאמען „געטאלע" שטאמט פון דעם, וואס אין קאוונער געטא האט מען די ערשטע צייט פיל ניי־געבוירענע מיידלעך א נאמען געגעבן געטאלע, מיט דער כוונה צו פארשייביקן דעם אנדענק פון דער יידישער געטא אונטער דער נאצישער הערשאפט. אן ערך פופציק מיידלעך האבן געטראגן דעם דא־זיקן מערקווירדיקן נאמען, אבער קיין איינע פון זיי איז ניט געבליבן ביים לעבן.

עס האט זיך אזוי געמאכט, אז אומבאמערקט פארן באוואָפנטן עס־עס־מאן אין אונדזער וואגאן איז איניקע מענטשן געלונגען צו עפענען א זיי־טיק טירל פון דעם משא־וואגאן, אין וועלכן מען האט אונדז געפירט און ארויסצושפרינגען פון דער באן, וואס האט געאיילט צו דער דייטשער גרענעץ. אויך פון אנדערע וואגאנעס איז מען געשפרונגען פון צוג.

א גרויסער טייל פון די ארויסגעשפרונגענע פון צוג איז געוואָרן דערשאסן דורך דייטשן אדער ליטווישע זשאנדארן, וואס האבן באוואכט די באן־ליניע. אנדערע זיינען אומגעקומען שפעטער־צו בעתן אויסבא־האלטן זיך אויף די דערבייאיקע פעלדער און אין די ארומיקע וועלדער. נאר געציילטע איז געלונגען בשלום זיך ארויסצודרייען פון די אלע לויערנ־דיקע טויט־סכנות און סוף־כל־סוף זיך צו דערוואַרטן אויף די סאוועטישע ארמיי־טיילן, וואס האבן פארנומען יענע געגנט.

אויך איך און מיין פרוי זיינען געווען פון די גליקלעכע יחידי־סגולה, וואס האבן נאך דריי וואכן פון שוועבן צווישן לעבן און טויט ענדלעך דער־לעבט די באפרייאונג. מיר וויסן עד היום ניט צוליב וועלכע זכות־אבות דאס איז געשען, כאטש מיר טראכטן וועגן דעם זייער און זייער אפט.

געקומען איז דער דאזיקער לאנג־געגאַרטער טאג פאר אונדז דינסטיק, דעם ערשטן אויגוסט, 1944.

נאך די ערשטע אויסערסט־גליקלעכע מאמענטן צוליבן דערלעבן די גאולה האבן מיר געמוזט אפוואַרטן עטלעכע טעג, ביז די קאכיקע פראנט־אפּעראציעס וועלן אַ ביסל זיך דערווייטערן פון דעם אָרט, וואו מיר זיינען געווען, כדי צו קענען זיך לאזן אין וועג אַריין קיין קאַוונע — אַ מהלך פון אַ 70 קילאמעטער.

אין איינעם אַ טאג, וועז די דייטשן אין יענעם פראנט־אפשניט זיינען אַריבער אין אנגריף און עס האט אט־אט געהאלטן, מיר זאלן צוריק ווערן פון זיי פארכאפט, האבן מיר אין גרויס איילעניש, בפועל ממש לויפנדיק איבער פעלדער און וועלדער, זיך קוים־קוים ארויסגעראטעוועט פון יענעם מסוכנדיקן ווינקל און האבן דערגרייכט דעם שאסיי־וועג, וואס פירט צו קאַוונע.

די אלע וועגן און שטעגן זיינען געווען פארזייט מיט מינעס פון די אפּטרעטנדיקע דייטשע ארמיי־טיילן און עס זיינען פארגעקומען צוליב דעם פיל אומגליקספאלן. מיר האבן צום גליק אויסגעמיטן די מינירטע ערטער און האבן געאיילט צו אונדזער ציל: קיין קאַוונע.

אונטערוועגס איז אונדז אויסגעקומען אדורכצוגיין אייניקע ליטווישע שטעטלעך, וואו עס איז ניט געווען בנמצא קיין איין לעבעדיקער ייד. אין יעדן אָרט האבן די אָרטיקע קריסטלעכע אייגנוואוינער אונדז אנגעוויזן אויף די מאסן־גריבער, אין וועלכע עס ליגן באגראבן די אומגעבראכטע שטעטלשע יידן.

מיר האבן אויך פארבראכט אַ טאג צייט אין מיין היים־שטעטל קראַן, וואו עס זיינען צוזאמען מיט אלע אַנדערע יידן אומגעקומען מיין מוטער און מיינער אַן עלטערער ברודער מיט זיין משפחה. די פרויען און די קינדער זיינען אין סעפּטעמבער 1941 אומגעבראכט געווארן אויפן בית־עולם אין שכנישן שטעטל דאַרשונישאק, וואו מען האט געהאַט צונויפ־געבראכט די יידן פון די אַרומיקע ישובים, און די מענער זיינען פאר־שלעפּט געווארן אויף אומקום ערגעץ־וואו אַרום קאַוונע.

אַנקומענדיק אין שטעטל, האבן מיר פריער פאר אַלץ געאיילט אַ קוק צו טאַן די שטוב, וואו עס האבן געהאט געלעבט מיינע עלטערן. מיר האבן געפונען די שטוב ניט באַווויינט. די טירן פון הויז זיינען געווען אפן און מען האט געקענט פראנק און פריי אהין אריינגיין. באקאנטע שטעטלשע קריסטן, וואס האבן גאנץ אומגעריכט אונדז דערזען, האבן גע־

מאַכט דעם אַנשטעל, אַז זיי זיינען כלומרשט זייער צופרידן, וואָס מיר זיינען געבליבן לעבן. זיי האָבן דערציילט, אַז די שכנים, וואָס האָבן געווינט אין הויז בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, האָבן לעצטנס זיך אַרײַבערגעקליבן לעבן אַנדערשוואו.

מיט ציטערדיקע הערצער זיינען מיר אַריין אין שטוב, וואו איך האָב פאַרבראַכט מיין פריע קינדהייט. אַ שלל דעראינערונגען האָט אַ שפּאַר געטאָן פון די טיפּענישן פון זכרון און האָט אַדורכגענומען אַלע מיינע אברים. לכתחילה זיינען מיר געבליבן שטיין אויף אַן אָרט ווי צוגעשמידטע צום דיל. קומענדיק צו זיך, האָבן מיר מיט לאַנגזאַמע טריט געגומען גיין פון צימער צו צימער. פון די וועגט און פון די געציילטע קעגנשטאַנדן, וואָס זיינען פאַרבליבן פון פריער, האָט געווייעט מיט טרויער און פאַרלאָזנקייט. ערגעץ אין אַ ווינקל האָבן מיר באַמערקט ווי עס וואַלגערן זיך עטלעכע יידישע ספרים, צווישן זיי אַ פּאָר עקזעמפּלאַרן פון די „ייוואָ־בלעטער" אין ווילנע.

מיר האָבן געהאַט דאָס געפיל, ווי מיר וואָלטן זיך געפונען אויף אַ בית־הקברות. לענגער דאָרטן בלייבן איז געווען אוממעגלעך און מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ האָבן מיר פאַרלאָזן דאָס הויז. שעהן לאַנג האָבן מיר ניט געקענט קומען צו זיך פון דער געוואַלדיקער צעברעכנקייט, וואָס האָט איבערוועלטיקט אונדזערע וועזנס.

אין שטעטל האָבן מיר געטראָפן די אייניקע לעבן־געבליבענע יידישע משפּחה, וואָלפּע, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי חתונה־געהאַטע שוועסטער מיט זייערע קינדער. אַמאָליקע יאָרן האָבן די עלטערן פון דער משפּחה געהאַט געלעבט אין א דאָרף און זיי האָבן געהאַט אַ היפש ביסל גוטע פריינד צווישן די דאָרפישע גויים. גאַנצע דריי יאָר זיינען די פרויען מיט זייערע קינדער געווען אויסבאַהאַלטן ביי אַ באַקאַנטן קריסט, וואָס האָט געלעבט אין אַן אָפּגעלעגן ווינקל צווישן וועלדער און פעלדער אַן א זייט פון וועג. פון ליגן יאָרנלאַנג אין אַ פייכטער גרוב ביים פויער אין שייער האָבן זיי אַלע געליטן פון שטאַרקע רעוומאַטישע וווייטיקן. די קינדער האָבן אַפילו נאָך דער באַפרייאונג נאָך אַלץ געריעדט זייער שטיל, ווי מען שושקעט עמיצן אַריין אַ סוד אין אויער. זיי זיינען געווען אייניקע־געוואוינט אַזוי צו רעדן, וועלן זיי זיינען געלעגן באַהאַלטן.

דער מאַן פון איינער פון די פרויען האָט די גאַנצע צייט זיך געהאַט אויסבאַהאַלטן ביי באַקאַנטע קריסטן. אַ פּאָר וואָכן פאַר דער באַפרייאונג איז ער אַבער דערשאַסן געוואָרן פון אַ ליטווינער, צו וועמען ער איז

געקומען בעטן עפעס פון זיינע זאכן, וואס ער האָט געהאַט איבערגעלאָזן ביי אים נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן קיין ליטע.

אין אַ טאָג אַרום זיינען מיר שוין ווידער געווען אויף אונדזער וועג קיין קאָוונע. פאַרנאַכט זיינען מיר אָנגעקומען צו די טויערן פון שטאָט. סאָוועטישע מיליטערישע פאַטרולן, וואס האָבן קאָנטראָלירט די פערזאָנען ביים אַריינגיין אין קאָוונע, האָבן אונדז פאַרהאַלטן, ווייל מיר האָבן ניט געהאַט ביי זיך קיין שום דאָקומענטן. אונטער דער באַגלייטונג פון אַ באַוואָפנטער וואַך זיינען מיר צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע פאַרהאַלטענע געבראַכט געווָארן אין שטאָט, און מיר האָבן געמוזט איבערנעכטיקן אין אַ פאָליציי־ראַיאָן.

אויף מאָרגן אינדערפרי האָט מען נאָך אַ קורצער אויספאָרשונג אונדז אַרויסגעלאָזט פון אַרעסט־הויז. צום ערשטן מאָל נאָכן זיין דריי יאָר פאַר־שפאַרט אין געטאָ האָבן מיר ווידעראַמאָל זיך געפונען ווי פרייע מענטשן אויף די אַזוי היימיש־באַקאַנטע קאָוונער גאַסן.

2טער קאַפּיטל

אויף קאָוונער גאַסן

דראַמאַטישע סצענעס ביים באַגעגענען זיך פון לעבן־געבליבע־
נע יידן. — מיר געפינען אונדזער טעכטערל, וואָס איז געווען
אַפּגעגעבן צו גויים. — יידן האַלטן זיך צוזאַמען. — אַנטיסע־
מיטישע ליטווינער מאַכן שווערי־קייטן פאַר יידן צו באַקומען
אַרבעט. — דער „יידישער" בוי־טרעסט. — גרינדונג פון אַ
יידישער רעליגיעזער קהילה און אַ יידישן קאָמיטעט.

עס איז געווען אַ זוניקער אויגוסט־פרימאָרגן. דער וועטער איז געווען זייער שיין און אַנגענעם און האָט מיטגעהאָלפן צו פאַרשטאַרקן די פרייַ־דיקע געפילן פון זיין פריי נאָך די לאַנגע יאָרן פון פּיין און ענויים.

אויף די גאַסן פון שטאָט איז אין די פרימאָרגן־שעהן זעלטן־וואו צו זען אַ פאַרבייגייער. עס זעט אויס, אַז די שטאָט איז געבליבן כמעט ווי אומבאַשעדיקט פון די פאַרגעקומענע קריגס־אָפּעראַציעס. די הייזער זיינען גאַנץ, נאָר פיל פון זיי זיינען מיט אויסגעהאַקטע שויבן. פון אַ ניט־יידישן פאַרבייגייער דערוויסן מיר זיך, אַז בעתן אָפּטרעטן האָבן די דייטשן באַוויזן אויפצורייסן די וויכטיקסטע פאַבריקן פון שטאָט, די מיליטעריש קאַזאַרמעס, די בריקן אויף די טייכן ניעמאַן און וויליע, די סטאַנציעס פאַר עלעקטריש־ער ליכט, וואַסער־לייטונג, טעלעפאָן־טעלעגראַף און אַנדערע עפנטלעכע בנינים. אין שטאָט איז דעריבער ניטאָ קיין עלעקטריש ליכט, קיין וואַסער פון דער וואַסער־לייטונג, קיין טעלעפאָנישע פאַרבינדונג פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג. וואַסער נעמט מען אָדער פון די ברינימער, וואָס זיינען פאַרבליבן פון די פריערדיקע צייטן, איידער מען האָט אייַ־געפירט וואַסער־לייטונג, אָדער פון די טייכן. ביינאַכט זיצט מען אין דער פינצטער, אָדער פאַרן שיין פאַר אַ חלבנעם ליכטל, אויב מען באַקומט עס.

מיר קומען אָן אויף דער צענטראַלער גאַס פון שטאָט, אויף לייסווע אַלעע, און צו אונדזער גרויסער פריידיקער איבערראַשונג דערזעען מיר דעם ערשטן געראַטעוועטן יידן. מען קושט זיך אויף דער גאַס, מען גיט זיך אָפּ מזל־טוב און מען וויל זיך דערוויסן, וויער עס האָט זיך נאָך געראַ־טעוועט. מיר ווערן געווויר, אַז אין שטאָט זיינען שוין דאָ אַ פּאָר הונדערט יידן.

— וועך זיינען זיי ?

אַ טייל פון זיי האָט באַוויזן נעלם צו ווערן דורכן געטאָ־צוים ערב אָדער בשעת דער ליקווידאַציע פון געטאָ ; אַנדערע האָבן די לעצטע צייט זיך אויסבאַהאַלטן ביי באַקאַנטע קריסטן אין שטאָט אָדער אין דאָרף ; אַ קליין ביסל האָט זיך געראַטעוועט דורכן אַנטלויפן פון די רייען ביים פירן די געטאָ־יידן פון סלאָבאָדקע צו דער באַן־סטאַנציע ; עס זיינען אויך דאָ עטלעכע צענדליק בחורים און מיידלעך, וואָס זיינען געווען אין דער פאַרטיזאַנקע און האָבן בשלום דערלעבט די באַפרייאונג ; פאַראַן אויך יידישע מיליטער־לייט, וואָס שטאַמען פון ליטע. זיי האָבן באַוויזן רעכטצייטיק זיך צו עוואַקואירן קיין רוסלאַנד ביים אויסברוך פון דייטש־סאָוועטישן קריג.

* * *

נאָך אין זעלבן טאָג, ווען מיר זיינען אָנגעקומען קיין קאָווגע, האָבן מיר זיך געלאָזט זוכן אונדזער דריי־יאָריק טעכטערל געטאַלע. געווי וואו און ביי וועמען זי איז האָבן מיר ניט געהאַט קיין ידיעה. מיר האָבן נאָר געווואוסט, אַז די קאַטולישע מאַנאַכין, וואָס האָט מיט עטלעכע חדשים צוריק אונדז געהאָלפן אַרויסראַטעווען דאָס קינד פון געטאָ, האָט געזאָלט זי אָפגעבן צו אַ קריסטלעכער משפחה אין אַ דאָרף ניט וויים פון קאָווגע. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן פריער פאָר אַלץ צו גיין אַהין, כדי עפעס אויסצוגעפינען וועגן קינד.

ווי גליקלעך־איבערראַשט זיינען מיר געווען, ווען מיר האָבן עטלעכע קילאָמעטער פון דאָרף געטראָפן פאָרן אין שטאָט אַריין טאַקע אָט די זעלבע מאַנאַכין. זי איז געווען אַ וואונדערבאַרער מענטש און האָט אויפ־ריכטיק זיך געפרייט מיט אונדער ניצול ווערן פון די הענט פון די נאַצים. פון איר זיינען מיר דערגאַנגען, אַז דאָס טעכטערל געפינט זיך אין דאָרף, אין אָרטיקן ליטווישן קינדערהיים. פריער איי זי געווען אין אַ פריוואַטער ליטווישער משפחה, נאָר צוליב די מלחמה־אָפּעראַציעס האָבן זיי זי אָפּ־געגעבן אין קינדערהיים.

אַז מיר זיינען אָנגעקומען אַהין, האָבן מיר אונדזער טעכטערל קוים דערקענט צווישן דער גרויסער מחנה קינדער. פאָר די פאַרלאָפענע דריי חדשים האָט זי זייער שטאַרק אָפּגעצערט און האָט אין אונדזערע אויגן אויסגעזען פיל קלענער, ווי זי איז געווען ביים אַרויסשמוגלען פון געטא. אַ באַרוועסע איז זי געשטאַנען אַ ביסל אַן אַ זייט פון די אַנדערע ליטווישע קינדער, וואָס זיינען געווען פיל עלטער פאָר איר. איר אויסגעבלייבט

פּנימל האָט אויסגעדריקט אומעט און פּאַריתומטקייט. עס איז געווען קענ־
טיק, אַז זי שפּירט זיך אומהיימלעך אין אָט דער סביבה.

מיר האָבן זיך שטאַרק באַהערשט און גלייך ניט צוגעלאָפן צו איר, ווייל מיר האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס פֿלוצלונגע דערקענען אונדז זאָל ביי איר ניט אַרויסרופן קיין צו שטאַרקע פּסיכישע אויפרודערונג. פּאַר־ זיכטיק און לאַנגזאַם האָבן מיר געפּראָוועט פּאַרבייגיין פּאַר איר און זען, ווי אַזוי זי ווערט רעאַגירן אויף אונדז. זי האָט אונדז אָבער לכתחילה ניט דערקענט.

ערשט שפּעטער, ווען מיר האָבן זי געזומען אויף די הענט, אָנגעהויבן קושן, צערטלען און רופן ביים יידישן נאָמען, האָבן מיר געפילט, ווי אין איר זכרון נעמט עפּעס אויפטויכן, און זי פּראָווט וואָס ניט איז זיך דער־ מאָנען. טרערן פון פּרייד האָבן אונדז געשטיקט אין האַלדז, ווען מיר האָבן געזען, אַז ביסלעכווייז הויבט זי אָן אונדז דערקענען. אונדזער שמחה איז געווען אין לשער.

עטלעכע שעה האָבן מיר זיך אָנגעווויינט און אָנגעפּרייט מיטן געפּו־ נענעם טעכטערל. זי מיטנעמען מיט זיך האָבן מיר ניט געקענט, ווייל מיר האָבן נאָך ניט געהאַט קיין אָרט וואו אַווועקצולייגן דעם קאָפּ, און חוץ דעם וואָלטן מיר פּשוט ניט געהאַט וואָס איר צו געבן עסן. מיר אַליין האָבן גוט אונטערגעהונגערט. מיר זיינען דעריבער געווען געצוואונגען זי איבערצולאָזן אויף אַ קורצער צייט אין קינדערהיים, ביז מיר וועלן האָבן אַ מעגלעכקייט זי אָפּצונעמען פון דאָרט. אין צוויי וואָכן אָרום זיינען מיר שוין געווען צוזאַמען מיט אונדזער קינד, וואָס האָט געדאַרפט פונדאָסניי זיך אויסלערנען צו ריידן יידיש, און מיר זיינען געווען מיט איר גליקלעך איבער גליקלעך.

אונדזער גליק האָט אָבער, ליידער, אָנגעהאַלטן נאָר אַ קורצע צייט. פון די אַלע גרויליקע איבערלעבונגען אין געטאָ, פון דער ניט־זאָרגפעל־ טיקער באַהאַנדלונג ביי די גויים, פון די אַלע מאַטערנישן אויף אונדזערע וואַנדער־וועגן נאָכן אָנטלויפן פון ליטע (געניטער וועגן דעם — שפּע־ טער), איז איר געזונט־צושטאַנד געווארן זייער אָפּגעשוואַכט. ניט קענע־ דיק ביישטיין אַ שווערע קראַנקייט, איז זי דעם 25טן דעצעמבער, 1945, אין עלטער פון איבער פּיר יאָר, געשטאָרבן אין מינכען און איז געבראַכט געווארן צו איר אייביקער רו אויפן דאָרטיקן יידישן בית־עולם.

* * *

אין שטאָט זיינען דאָ וויניק ליטווינער. פּיל פון זיי זיינען פּרייווילעק

מיטגעאַנגען מיט דער אָפּטרעטנדיקער דייטשער אַרמיי קיין דייטשלאַנד. דאָס זיינען בעיקר די, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין די יידן־שחיטות ווי אויך די, וואָס האָבן קאָלאַבאָרירט מיט די נאַציס. זיי אַלע האָבן געהאַט אַ גרונט ניט אַרײַנצופאַלן אין די הענט פון די סאָוועטן, און זיי זיינען טאַקע דעריבער געלאָפן צוזאַמען מיט די דייטשן. פיל זיינען אויך צוליב די קריגס־אָפּעראַציעס אַנטלאָפן פון שטאָט אין דאָרף, און זיי זיינען נאָך ניטאָ צוריק.

אַ גאַנצע רײַ מלוכהשע אינסטיטוציעס און אונטערנעמונגען זיינען שוין טעטיק און האַלטן אין איינשטעלן זייער אַרבעט. די פאַרזאָרגונג פון שפּייז פאַר דער ציווילער באָפעלקערונג איז נאָך ניט אַרגאַניזירט. קיין שפּייז־פאַרטיילונג געשעפטן זיינען נאָך ניטאָ און יעדער איינער מוז זיך באַזאָרגן לעבנסמיטל אויף זיין אייגענער פויסט.

אַלע יידן גייען אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן און מען זוכט וואו עס איז צו קריגן ביי אַ באַקאַנטן קריסט אַ שטיקל בגד צו פאַרדעקן דעם נאַקעטן גוף. מען קען ניט זיין איבערקלייבעריש און מען מוז טראָגן, וואָס מען קען באַקומען. קען מען טאַקע זען, ווי איינער טראָגט אַן אויסגעוואקסן רעקל מיט קורצע אַרבל און דער צווייטער טראָגט לאַנגע הויזן, וואָס שלעפּן זיך נאָך אויף דער ערד. אַלע זיינען נאָך באַהערשט פון דעם מעכטיקן געפיל פון זיין פריי און מען לייגט ניט קיין אַכט אויף אַזעלכע קליניקייטן ווי קליידונג אאַז"ו.

די יידן טוליען זיך איינער צום אַנדערן. מען וויל זיין וואָס־מער צוזאַמען און מען באַמיט זיך צו באַקומען וואוינונגען בשכנות אייניער פון צווייטן. אין אָוונט זיצט מען שעהן־לאַנג און מען דערציילט זיך אייניע די אַנדערע די אַלע שפּאַנענדיקע פּרטים פון וועלן פריי. מען איז פול מיט זאָרג וועגן גורל פון די פאַרשלעפּטע פריינד און באַקאַנטע בעת דער ליקווידאַציע פון געטאָ.

טאָג־אײַן, טאָג־אויס לויפט מען אין סלאָבאָדקע, אין ראַיאָן פון דער חרוב ומוחרב געוואָרענער געטאָ, וואו דייטשע קריגס־געפאַנגענע ציען אַרויס פון די אויפגעריסענע בונקערס די שיריים פון די פאַרברענטע געטאָ־יידן און באַגראָבן עס אין עטלעכע מאַסן־גריבער לעבן געוועזענעם געטאָ בית־עולם. מיט פאַרקלעמטע הערצער און אַראָפּגעלאָזענע קעפּ שטייען יידן פאַר די בונקער־גריבער און פאַר זייערע אויגן לויפן פאַרביי די גרויליקע בילדער פון דער בלוטיקער געטאָ־ליקווידאַציע.

גויים און גויעס צוזאַמען מיט זייערע קינדער זיינען צעווואָרפן איבערן

שטח פון געטאָ און מיט שפּיציקע אייזנס זוכן זיי אין דער ערד אַרום די פאַרברענטע הייזער פאַרבאַהאַלטענע יידישע „אוצרות". אין זייערע אויגן־בליקן איז צו מערקן אַן אומגעזעטיקטע רויבערישע גיריקייט נאָך יידישן האָב־און־גוטס. מיט פאַראַכטונג און שנאה גייען יידן פאַרביי דעם דאָ־זיקן מענטשן־אָפּפאַל.

זייער שטאַרק איז די אַנטוישונג צווישן די יידן צוליב דער קאַלט־קייט מצד די ליטווישע מאַכטהאָבער ביים פאַרהאַלטן די, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין די יידן־שחיטות. געלינגט שוין יאָ צו דערטאַפּן אַ יידן־מערדער, קען מען אים ערשט דאָן אָנקלאָגן אין געריכט, וועט מען קען צושטעלן עדות, וואָס האָבן געזען ווי ער, דער רוצח, האָט אויסגעפירט זיינע גרוילטאַטן. אָבער וואו קען מען נעמען אַזעלכע עדות? אין ס׳רוב פאַלן זיינען דאָך קיין לעבעדיקע יידישע עדי־ראיה ניט געבליבן, און קיין ליטווינער וועט ניט וואָגן צו זיין אַזאַ עדות קעגן אַן אַנדער ליטווינער. יידן זיינען צוליב דעם זייער שטאַרק פאַרביטערט און ריידן וועגן דעם מיט גרויס פאַרדרוס.

וואָס אַ טאָג ווייטער נעמט מען אַלץ מער טראַכטן וועגן באַקומען אַרבעט. דאָס מוז מען טאָן צוליב עטלעכע סיבות: ערשטנס, קריגן די אַרבעטנדיקע מענטשן אַ ביסל שפּייז אויף די אַרבעטס־פּלעצער און, צווייטנס, האָט מען שוין אָנגעמאַלדן אַ מאָביליזאַציע פון די יאָרגענג צווישן 18 און 50, און די, וואָס אַרבעטן אויף קריגס־וויכטיקע שטעלעס, האָבן אַ מעגלעכקייט צו קריגן אַ „בראָניראָווקע", דאָס הייסט, אַ שוץ ניט צו ווערן גענומען אין אַקטיוון מיליטער־דינסט. די ביידע מאָמענטן צוזאַמען זיינען געווען וויכטיקע סיבות צו קריגן וואָס־גיכער אַרבעט.

אָבער מערקווירדיק: אין ס׳רוב ערטער, וואו ליטווינער שטייען בראש פון די אַרבעטס־פּלעצער, קען קיין ייד ניט קריגן קיין אַרבעט. דער אָפּי־ציעלער מאָטיוו איז, אַז די פּריערדיקע אָנגעשטעלטע אָדער אַרבעטער דאַרפן כלומרשט „די טעג" צוריקקערן צו זייער אַרבעט. דאָס דאַרף הייסן, אַז זיי זיינען צוליב דער מלחמה אָנטלאָפן אין דאַרף און דאַרפן יעדן טאָג קומען צוריק. אין די מערסטע פאַלן איז דאָס אָבער געווען אַ בא־וואוסטזיניקע שטרעבונג מצד די ליטווינער אייגנטהאַלטן וואָס־מער ברא־נירטע אַרבעטס־פּלעצער פאַר די ליטווינער און ניט צולאָזן אויף זיי קיין יידישע בעלנים. יידן זיינען אויפגעבראַכט אויף אַזעלכע האָנדלונגען פון די ליטווינער, אָבער עס קען ניט זיין קיין רייד וועגן גיין זיך קלאָגן אויף זיי.

צום גליק איז צו יענער צייט אין קאָוונע געווָארן געשאַפן אַ בוי־טערעסט אָפּצובויען די חרוב־געווָארענע עפּנטלעכע בנינים און פאַבריקן. בראש פון טערעסט איז אַוועקגעשטעלט געווָארן אַ ליטוויש־יידישער אינ־זשינער, וואָס האָט די מלחמה־יאָרן פאַרבראַכט אין רוסלאַנד און האָט דאָרטן זיך שטאַרק אויסגעצייכנט ווי אַן ארמיי־אינזשינער. ווייל ער האָט ניט געמאַכט קיין שוועריקייטן פאַר יידן אָנצוקומען אויף אַרבעטס־שטע־לעס, וואָס געהערן צום בוי־טערעסט, האָבן די ליטווינער עס גערופן „דער יידישער טערעסט". צענדליקער יידן האָבן געפונען באַשעפטיקונג אין די ביוראָען און אויף די בוי־פלעצער פון אָט דעם טערעסט, וואו זיי האָבן טאַקע זיך געפילט פיל היימישער ווי אויף אַנדערע אַרבעטס־פלעצער, ווייל מען איז אויך ביי דער אַרבעט געווען אין אַ סביבה פון אייגענע מענטשן.

* * *

שוין אין די ערשטע טעג נאָך דער באַפרייאונג איז אין קאָוונע גע־וואָרן געשאַפן אַ יידישע רעליגיעזע קהילה. אין סאָוועט־רוסלאַנד האָט נאָך יעמאַלט לגבי רעליגיע אָנגעהאַלטן אַ מילדערער קורס, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין די מלחמה־יאָרן, און אויך יידן האָבן דערפון גענאָסן.

בראש פון דער קהילה איז געווען דער יונגער הרב אפרים אשרי, וואָס האָט זיך געראַטעוועט אין אַ געטאָ־בונקער. דאָס ביורא פון דער קהילה האָט זיך געפונען אין דער אַמאָליקער הויסמאַנס קלויז אויף מאירא־ניא גאַס. די דאָזיקע קלויז איז אויך באַנוצט געווָארן ווי דער איינציקער בית־מדרש פאַר די גערעטעוועטע קאָוונער יידן. דאָ און דאָרט האָט מען אויף די וועגט פון קלויז געקענט זען דייטלעכע סימנים פון פאַרטריקנטע בלוט־פלעקן, וואָס האָבן געשטאַמט פון די ערשטע אַנטי־יידישע פּאָגראָ־מען אין קאָוונע גלייך נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אָקופירט די שטאָט.

צו אונדזער גרויסער פאַרוואונדערונג האָבן מיר געזען ווי אין די זונ־טיקס מאָרשירן אַרגאַניזירטערהייט מחנות רויטאַרמייער צום גאָטעס־דינסט אין סאָבאָר, דעם גרעסטן קלויסטער אין קאָוונע. און ניט ווייניקער נייגיר האָבן ביי אונדז אַרויסגערופן די יידישע רויטאַרמייער פון פאַר־שיידענע מיליטערישע ראַנגען, וואָס פלעגן זייער אָפט זיך אַריינכאַפן אין שול אַריין און געשמאַק מיטדאָוונען מיטן עולם מתפללים.

די קאָוונער יידישע רעליגיעזע קהילה האָט דורך מאָסקווע געפּראָווט אָנקניפן אַ קאָנטאַקט מיט די אויסלענדישע קרובים פון די לעבן־געבלי־בענע יידן. אויפן אַדרעס פון דער קהילה האָבן געקומען אָנקומען פון

אַ פריידיקע באַגעגעניש צווישן א רוסיש־יידישן אָפיצער און געראַטעוועטע קאָוונער יידן

(פאָטאָ — ה. קאַדיש)

אויסלאַנד טעלעגראַמעס, וואו מען האָט זיך נאָכגעפרעגט אויפן גורל פון פריינד און באַקאַנטע. דורך דער פאַרמיטלונג פון די יידישע הילפס־אָרגאַניזאַציעס אין טעהעראַן, האָבן געמומען אָנקומען די ערשטע פעקלעך שפייז און קליידער פון די אויסלענדישע קרובים. אין פיל פאַלן האָט מען אָבער געהאַט קליינע נוצן פון די צוגעשיקטע פעקלעך. געשען איז עס סיי צוליב די גאָר הויכע טאַמאָזשנע־אָפּצאָלן, וואָס פלעגן זייער אָפט אַריבערשטייגן דעם ווערט פון די פעקלעך און סיי צוליב דעם, וואָס אומ־ערלעכע פּאָסט־באַאמטע פלעגן אַרויסנעמען פון די פעקלעך די בעסערע זאַכן און אויף זייער אָרט אַוועקלייגן שמאַטעס.

* * *

די געראַטעוועטע יידן האָבן גלייך פון אָנהויב אָן געשאָפן אַ „יידישן קאָמיטעט", וואָס האָט פריער פאַר אַלץ געדאַרפט זען צו באַזאָרגן דעם יידישן עולם מיט אַ שטיקל ברויט און אַ ביסל זופ. דאָס זיך־אָרט פון קאָמיטעט אויף לייסוועס אַלעע איז געוואָרן דער טרעף־פונקט פון די

באַפרייטע קאָוונער יידן. יעדער איינער האָט געפילט אַן אינערלעכן פאַר־לאַנג יעדן טאָג צו קומען אויפן הויף פון קאָמיטעט און שעהן לאַנג דאָרט זיך אַרומדרייען און שמועסן מיט באַקאַנטע.

אינצלנע קריסטן האָבן געגומען קומען אין קאָמיטעט און אָנמעלדן וועגן יידישן האָב־און גוטס, וואָס געפינט זיך „צופעליק" ביי זיי. זיי האָבן, ווייזט אויס, מורא געהאַט פאַר די מעגלעכע פאָלגן פון געפינען ביי זיי אָנגערויבטן יידישן אייגנטום. געווען אַזעלכע יידן, וואָס האָבן זיך געמאַכט אַ „היתר" און האָבן צוגענומען פרעמדע יידישע זאַכן מיטן אויס־רייד, אַז ס'איז מער יושר דאָס זאָל געהערן אַפילו צו אַ פרעמדן יידן, אידער דאָס זאָל בלייבן ביי די גויים. געווען אויך פאַלן, וועו קריסטן זיינען געקומען אין קאָמיטעט דערציילן, אַז זיי האָבן ביי זיך יידישע קינדער, וואָס די עלטערן האָבן זיי אָפגעגעבן אויסצובאַהאַלטן פון די נאַצי־רוצחים. זיי האָבן געוואָלט וויסן, וועמען זיי קענען צוריקקערן די קינדער.

לכתחילה האָבן די מאַכט־אָרגאַנען זיך גערעכנט מיטן יידישן קאָמי־טעט ווי מיט אַ שטיקל פאָרשטייערשאַפט פון די באַפרייטע יידן. פון טאָג־צו־טאָג איז אָבער די השפּעה פון קאָמיטעט געווארן אַלץ קלענער און קלענער, ביז ער איז אינגאַנצן געוואָרן ליקווידירט ווי אַן „אומנייטיקע" אינסטיטוציע.

3טער קאַפּיטל

ליטווישע „גרינע" רעוואָלטירן קעגן די סאָוועטן

דער פראָנט שטעלט זיך אָפּ ניט ווייט פון קאָוונע. — ליט־ווישע „גרינע באַטאַליאָנען" אין קאָמף קעגן דער סאָוועטן־מאַכט. — רוצחישער אַנטיסעמיטיזם פון די „גרינע". — די רעגירונג פּרואָווט מיט גוטן און מיט בייזן ליקווידירן רעוואָלט פון די ליטווינער

דער קריג איז אין פולן ברען. דער פראָנט געפינט זיך בסך־הכל עטלעכע צענדליק קילאָמעטער פון קאָוונע, ניט ווייט פון וועליאָן, אַ קליין שטעטל אויפן ניעמאָן. די קאָנאָנאַדע פון דער שווערער אַרטילעריע הערט זיך גאָנץ דייטלעך אין שטאָט בפרט ביינאַכט, ווען צוליב מיליטערישער זיכערקייט איז אָפּגעשטעלט דער גאַסן־פאַרקער פאַר דער ציווילער באַ־פעלקערונג. פון צייט־צו־צייט קומען דייטשע עראָפּלאַנען און באָמבאַרדירן די שטאָט.

עפּעס אַ געהיימע האַנט פאַרשפּרייט אין שטאָט קלאַנגען, אַז די דייטשן גרייטן אַן אָפענסיווע צוריקצובאַקומען קאָוונע. אינדערצייט ווען ס׳רוב ליטווינער נעמען אויף די קלאַנגען מיט פאַרבאַהאַלטענע פרייד־געפילן, הערן יידן זיך צו מיט גרויס אומרואיקייט צו דער דאָזיקער „גוטער בשורה". פיל יידן טראַכטן וועגן אַריבערהייבן זיך קיין ווילנע, וואָס געפינט זיך פיל ווייטער פון פראָנט, ווי קאָוונע. פאַראַן אויך אַזעלכע יידן, וואָס טראַכטן ערנסט וועגן באַזאָרגן זיך מיט בונקערס, ווי אין די געטאָ־צייטן, וואו זיך אויסצובאַהאַלטן אין אַן עת צרה.

עס דערנענטערט זיך דער טאָג פון דער אָנגעמאָלדענער מאָביליזאַ־ציע. אין לעצטן מאָמענט האָט די רעגירונג פאַרקלענערט די צאָל יאָר־גענג: אנשטאָט פון 18 ביז 50, וועט מען מאָביליזירן נאָר פון 18 ביז 40. יידישע בחורים און מיידלעך מעלדן זיך אָן פרייוויליק אין דער רויטער אַרמיי צו גיין שלאָגן די היטלעריסטן, די גרעסטע שונאים פון יידישן פאָלק. ס׳רוב יונגעלייט, אָבער, זוכן צו קריגן „בראָניראָווקעס", דאָס הייסט „געשיצטע" שטעלעס צוליב וועלכע מען קריגט אַ פּראָלאָנגאַציע פון גיין דינען אין מיליטער.

די ליטווינער זיינען, בכלל גענומען, איצט פיל דרייסטער מיט זייער אַנטיסאָוועטיזם, ווי אין די יאָרן 41־1940, בעת דער ערשטער סאָוועטישער הערשאַפט אין ליטע. יעמאָלט האָבן פיל פון זיי געקוקט אויף דער סאָ־וועטישער מאַכט ווי אויף אַ קאָלאָס, וואָס קיינער איז ניט מסוגל אײַנצו־ברעכן. מיט זיינע איבערראַשנדיקע נצחונות ביים אויסברוך פון דייטש־

רוסישן קריג האָט אָבער היטלער באַוויזן, אַז רוסלאַנד איז גאָרניט אַזאַ אומבאַזיגבאַרער ריז, ווי אַ סך מענטשן זיינען געווען נוטה צו גלויבן. דאָס האָט מיטגעהאָלפן צו פאַרשטאַרקן ביי די ליטווינער זייער האָפענונג, אַז אויך דאָסמאָל וועט אפשר די סאָוועטישע הערשאַפט ניט דויערן אייביק און אַז אַ ניי־געשאַפענע אינטערנאַציאָנאַלע פאָליטישע קאָניונקטור וועט גורם זיין זייער באַפרייאונג פון די סאָוועטן. דאָס האָט זיי צוגעגעבן מוט און דרייסטקייט אין זייער קעגנערשאַפט צו די רוסן.

אַזוי, אַ שטייגער, האָבן די ליטווינער אין דאָרף אָנגעהייבן אָן אָרגאַניזירטן ווידערשטאַנד זיך ניט צו לאָזן מאָביליזירן אין דער רויטער אַרמיי. גרויסע צאָלן פון די מיליטער־פליכטיקע פּערזאָנען אין דאָרף גייען אַוועק אין די וועלדער, וואו עס ווערן אָרגאַניזירט אַזוי גערופענע „גרינע באַטאַליאָנען" אין קאָמף קעגן די סאָוועטן. עס קומען אָפט פאָר צוזאַמענשטויסן צווישן סאָוועטישע מיליטער־לייט און די „גרינע", וואָס זיינען גוט באַוואָפנט און ווערן אָנגעפירט פון ליטווישע און דייטשע אָפיצערן.

פון טאָג־צו־טאָג צעוואקסט זיך אַלץ גרעסער די מחנה פון די ליטווישע „גרינע" אין די וועלדער. זיי ווערן וואָס ווייטער אַלץ מער אַגרעסיוו און עס קומען פאָר ביי די ראַנדן פון די וועלדער פאַרביסענע שלאַכטן צווישן זיי און די רוסן. עס האָט שוין פאַסירט, אַז אַזאַ היפש שטעטל ווי בירזש איז אַ גאַנצע נאַכט געווען פאַרכאַפט פון די „גרינע", וואָס האָבן בלוטיק זיך נוקם געווען אין די סאָוועטישע באַאַמטע, וואָס זיינען אַריינגעפאַלן צו זיי אין די הענט אַריין.

זיך געפינענדיק אין די וועלדער ניט ווייט פון זייערע היימען, פון וואַנען זיי קענען בינאַכט לייכט באַקומען שפּייז, מעדיצינישע הילף אאז"ו"., איז די „גרינע" ניט שווער אָנצוגיין מיט זייער אַנטי־סאָוועטישן קאָמף. אין די מער־אָפּגעלעגענע ווינקלען פון לאַנד גיבן זיי אָפּילו אַרויס באַפעלן צו די פויערים וועגן רעקווויזיציעס פון שפּייז, און די דאָזיקע פאַראַרדנונגען ווערן פינקטלעך אויסגעפירט. זייער טעראָר קעגן די ליטווינער, וואָס אַרבעטן מיט מיט דער סאָוועטן־מאַכט איז אַזוי גרויס, אַז די רעגירונג מוז אָננעמען ערנסטע מיטלען צו באַשיצן דאָס לעבן פון די באַאַמטע.

די „גרינע" און זייערע אָנהענגערס האָפן, אַז די מערבדיקע גרויסמאַכטן, בפרט אַמעריקע און ענגלאַנד, וועלן נאָך דער מלחמה צווינגען רוסלאַנד צו פאַרלאָזן די באַלטישע לענדער, וואָס זיינען דורך די סאָוועטן פאַרנומען געווארן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1940. דאָס גיט זיי צו מוט און קוראַזש אין זייער קאָמף.

פֿאראַלעל מיט זייער אַנטי־סאָוועטישן קאַמף, איז ביי די „גרינע" זייער שטאַרק אַנטוויקלט דער קעמפּעריזשער אַנטיסעמיטיזם. פונקט אַזוי ווי אין דער צייט פון דער סאָוועטישער הערשאַפט אין ליטע אין די יאָרן 1940־41, זיינען פאַר די דאָזיקע ליטווישע עלעמענטן אויך איצט יידן און קאָמוניסטן איינס און דאָסזעלבע. זיי זוכן ניט נאָר צו פּטרן וואָס מער געראַטעוועטע יידן, נאָר זיי רודפן זייער שטאַרק די קריסטן, וואָס האָבן אויס־באַהאַלטן אַ יידיש קינד אָדער מיט עפּעס אַנדערש געהאָלפן אַ יידן אין דער היטלער־תקופה.

באַזונדער גרויזאַם איז געווען זייער רציחה אין שטעטל קיידאַן, וואו זיי האָבן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דערמאָרדעט דעם געראַטעוועטן יידן מיטן נאָמען געל, וואָס איז געקומען פון קאָוונע קיין קיידאַן אין שליחות פון זיין אַרבעטס־פּלאַץ. זיי האָבן זיין גוף צעשניטן אויף שטיק־שטיקלעך און עס פונאַנדערגעוואָרפן אויף די אַרומיקע גערטנער.

צוליב דער מלחמה און אַנדערע פּאָליטיש־פּסיכאָלאָגישע סיבות איז די סאָוועטישע רעגירונג נאָך ניט גרייט אָנצוווענדן קיין סאַנקציעס אין אַ מאַסן־מאַשטאָב קעגן די רעוואָלטירנדיקע ליטווינער. אומגעקערט, אין פאַרשיידענע וועגנדונגען מצד דער רעגירונג און צענטראַל־קאָמיטעט פון דער ליטווישער קאָמפּאַרטיי ווערט עפּענטלעך צוגעזאָגט אַלע „פאַרפירטע" ליטווינער מוחל צו זיין זייערע עברות קעגן דער מאַכט, אויב זיי ווילן צו אַ באַשטימטן טערמין אויפגעבן זייער קאַמף. די דאָזיקע אָפּעלירונגען און צוזאָגן דערגרייכן ניט קיין שום פּראַקטישן ציל, און די רייען פון די „גרינע" ווערן אַלץ גרעסער און גרעסער. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָבן די „גרינע" געהאַט זייערע אייגענע מענטשן אין די העכסטע שפּיצן פון ליטווישן מלוכה־אָפּאַראַט, אפילו אין קאָמיסאַרן־ראַט גופא. אַזוי, אַ שטייגער, איז אַ ליטווישער פינאַנץ־קאָמיסאַר בכבודו ועצמו שפּעטער־צו אַרעסטירט געוואָרן אין שייכות מיטן אויפדעקן זיינע פאַר־בינדונגען מיט די „גרינע".

ערשט נאָך דער מלחמה, וען רוסלאַנד האָט שוין געהאַט פאַרפעסטיקט איר מאַכט אין די פאַרנומענע מזרח־אייראָפּעאישע לענדער, האָט די סאָוועטישע רעגירונג זיך געזומען צו מאַכן איר חשבון מיט די ליט־ווינער. לויט ידיעות פון אויסלענדישע ליטווישע קרייזן, זאָלן די סאָוועטן האָבן דעפּאַרטירט גאָר א גרויסע צאָל ליטווינער קיין סיביר און אויף זייער אָרט געבראַכט רוסישע קאָלאָניסטן.

טײל 4 קאַפּיטל

ליטוויש מאַכטהאָבערס אונטער־דריקן יידיש־געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויטעטן

אין קאָונע ווערט געשאפן אַ קינדערהיים פאַר די געראַטע־
ווענע יידישע קינדער. — ליטווישע רעגירונג־אינספיטו־
ציעס באַקעמפן יידישן קינדערהיים. — מערקווירדיקע פּער־
זענלעכקייט פון אַ העכערן רוסיש־יידישן מיליטער־מאַן. —
יידן אַראַנזשירן ערשטע טרויער־פייערונג צום יאָרצייט נאָך
די געטאָ־קדושים. — קאָמפּאַרטיי פּאַרוועלט יידן צו מאַר־
שירן צום נייעם פּאַרק, וואו ס׳רוב קאָונער יידן זיינען גע־
וואָרן דערמאָרדעט. — יידישע קינדערהיימען און פּאַלקשולן
אין קאָונע און ווילנע ווערן ליקווידירט.

שוין אין די ערשטע וואָכן נאָך דער באַפרייאונג איז פּאַרן ביסל ניצול־געוואָרענע יידן פון קאָונע אַנטשטאַנען די פּראַגע, וואָס צו טאָן מיט די געראַטעוועטע יידישע קינדערלעך, וועמענס עלטערן עס זיינען אומגעקומען אָדער זיי זיינען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד. די דאָזיקע קינדערלעך זיינען אויסבאַהאַלטן געוואָרן ביי קריסטן אין שטאָט און אין דאָרף און איצט זיינען די קריסטן געווען גרייט זיי צוריקצוגעבן צו די יידן. עס זיינען אויך געווען פיל פאַלן, ווען קריסטן האָבן בשום אופן ניט געוואָלט אָפּגעבן די יידישע קינדער צו אַנדערע פּערזאָנען מיט דער טענה, אַז זיי וועלן זיי אָפּגעבן נאָר צו די עלטערן פון די קינדער.

לכתחילה זיינען די עלטערנלאָזע קינדערלעך פונאַנדערגעטיילט געוואָרן צווישן פאַרשיידענע יידישע משפחות אויף אַ פּרייוויליקן אופן פון די געראַטעוועטע יידן גופא. אָבער ווען די צאָל קינדערלעך אָן עלטערן האָט שוין דערגרייכט עטלעכע צענדליק און זי האָט געהאַלטן אין וועלן גרעסער, איז נייטיק געוואָרן צו שאַפן פאַר זיי אַ היים, אַן אינטערנאַט. גלייכצייטיק איז שוין אויך רייף געוואָרן די צייט צו עפענען פאַר אַלע יידישע קינדערלעך (סיי די, וואָס האָבן עלטערן און סיי די, וואָס האָבן ניט) אַ קינדערגאָרטן און אַ יידישע פאָלקשול.

מיט דער הילף פון אייניקע פאַראינטערעסירטע מענטשן און בפרט פון אַ סאָוועטיש־יידישן מיליטער־מאַן, וואָס האָט פאַרנומען אַ הויכן אָמט אין אַ מיליטערישן שפּיטאָל, איז נאָך אַ גאַנצער ריי שווערקייטן ענדלעך געלונגען אין האַרבסט 1944 צו עפענען דעם אינטערנאַט ווי אויך אַ יידישע פאָלקשול צוזאַמען מיט אַ קינדערגאָרטן.

אַחוץ דעם טאָג־טעגלעכן געראַנגל צו באַזאָרגן דעם אינטערנאַט מיט שפּייז, האָלץ, בגדים און אַנדערע נייטיקע זאַכן, האָט מען געמוזט אָפּשלאָגן די טענות פון די אָפּיציעלע ליטווישע דערציאונגס־אינסטיטוציעס, אַז מען דאַרף ניט האָבן קיין ריין־יידישן קינדער־אַנשטאַלט, נאָר די יידישע קינדער דאַרפן פאַרטיילט ווערן אין די פאַרשיידענע אַלגעמיין־מלוכהשע קינדערהיימען.

נאָר אַ דאַנק די אינטערוועניציעס פון דעם יידישן אָפּיצער, וואָס האָט געהאָט פאַרבינדונגען אין די הויכע פענצטער פון מאָסקווער בילדונג־קאָמיסאַריאַט, איז געלונגען די דאָזיקע אַטאַקעס אָפּצושלאָגן.

מיט אַן עכט־פאָטערלעכער זאָרג האָט אָט דער טיף־הומאַניסטישער מענטש און ייד געזען, אַז דער יידישער קינדערהיים זאָל באַקומען וואָס אים קומט פון די אָפּיציעלע רעגירונגס־אַנשטאַלטן. ער פלעגט אויך געפינען צייט זיך אָפּצורייסן פון זיינע פאַראַנטוואָרטלעכע פליכטן און קומען זייער אָפט אין קינדערהיים, כדי צו געבן וויכטיקע עצות און אָנווייזונגען אין דער אַרבעט. פיל האָט אויך מיטגעהאָלפן פאַרן קיום פון אינטערנאַט אַ ספּעציעל־געשאַפענער יידישער קאָמיטעט, אין וועלכן עס זיינען געווען פאַרטראָטן איבערגעבענע טוער פאַרן קינדערהיים.

דער יידישער קינדערהיים איז אינגיכן געוואָרן דער געזעלשאַפטלעכער צענטער פון דעם הייפל גערעטעוועטע קאָוונער יידן. אין די פרייע אָוונט־שעהן און די זונטיקס פלעגן יידן זיך צונויפקומען אין דער גרויסער געבויידע פון קינדערהיים אויף וויינקל קעסטוטשיאָ און דאוקאַנטאָ גאַסן. דאָ האָט מען זיך געפילט גאַנץ געמיטלעך, ווי אין אַ היימישער סביבה.

* * *

עס האָט זיך דערנענטערט די דאַטע פון 28טן אָקטאָבער, 1944. די גערעטעוועטע יידן האָבן געמוען ריידן וועגן אַראַנזשירן אַ טרויער־פייער רונג צום דריטן יאָרצייט נאָך דער „גרויסער אָקציע" אין קאָוונער געטאָ. די דאָזיקע שחיטה איז פאָרגעקומען דעם 28טן אָקטאָבער, 1941, און האָט אָפּגעקאָסט העכער 10 טויזנט קרבנות, וואָס האָבן באַטראָפן 40 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער געטאָ־באַפעלקערונג. צוליב דער גרויסער צאָל קרבנות האָט אָט די מאַסן־הריגה באַקומען דעם נאָמען „די גרויסע אָקציע".

היות ס'רוב קאָוונער יידן, און בפרט די קרבנות פון דער גרויסער אָקציע, זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אויפן ניינטן פּאָרט, וואָס געפינט זיך עטלעכע קילאָמעטער פון סלאָבאָדקע, איז לכתחילה געווען געפלאַנט אויף דעם טאָג צו אָרגאַניזירן אַ טרויער־מאַרש פון די געראַטעוועטע יידן

צום ניינטן פאַרט. אָבער צו אונדזער אַלעמענס איבעראַשונג און פאַרדרוס האָט דער שטאָטישער קאָמיטעט פון דער קאָמפאַרטיי, אונטערן אויסרייד פון פארשיידענע פאַרמעלע תירוצים, פאַרבאָטן דעם יידישן מאַרש צום פאַרט. דער דאָזיקער אומגעריכטער פאַרבאָט האָט אויף די יידן געמאַכט אַ פיינלעכן איינדרוק און האָט באַשיינפּערלעך באַוויזן, אַז יידן לעבן אין אַן אומפריינדלעכער סביבה, און אַז אַפילו די העכסטע שפּיצן פון דער ליטווישער קאָמפאַרטיי זיינען דורכגעפרעסן פון יידן־האַס.

אַ טרויער־אַקאַדעמיע איז אָבער יענעם אָוונט יאָ פאַרגעקומען אין דער גענייד פון יידישן קינדערהיים. צום ערשטן מאָל נאָך דער באַפרייאונג האָבן קאָוונער יידן מספּיד געווען די גענטאָ־קדושים. עס איז געווען אַ רירנדיקע און אייַנדרוקספולע געדענק־פייערונג. צו יענער צייט איז נאָך די מחיצה צווישן די לעבן־געבליבענע יידן און די אומגעקומענע געווען זייער דין, און דער עולם האָט בפועל ממש נאָכאַמאָל דורכגעלעבט און דורכגעפּיבערט די גרויליקע זכרונות פון דער מוראדיקער שחיטה.

דער שרייבער פון די שורות איז געווען אייַנער פון די רעדנערס אויף דער אַקאַדעמיע. צווישן אַנדערן האָב איך שטאַרק באַטאָנט דעם געדאַנק, אַז אין היסטאָרישן געראַנגל צווישן בערלין און ירושלים האָט ענדלעך געזיגט ירושלים, און אַז אויך אין די וויטערדיקע קאַמפן צווישן ירושלים און עוועטוועלן שונא וועט, האָפענטלעך, ווידעראַמאָל זיגן ירושלים. צוליבן דאָזיקן צופיל יידיש־האָפערדיקן רעיון ווי אויך צוליב אַנדערע „געוואָגטע" דיבורים אין מיין אויפטריט בין איך געוואָרנט געוואָרן פון גוטע פרייַנד ניט צו פאַרגעסן, וואו איך בין אין דער וועלט...

* * *

די שיקאַנעס לגבי דעם יידישן קינדערהיים מצד די ליטווישע רעגירונגס־קרייזן זיינען וואָס וויייטער געוואָרן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, ביז די ליטווש־קאָמוניסטישע שונאי־ישראל האָבן דערגרייכט זייער ציל און אין אַ צייט אַרום ליקווידירט דעם קינדערהיים. איינע פון די וויכטיקסטע סיבות איז דערביי געווען דער פאַקט, וואָס די אונטערערדישע ציוניסטישע קרייזן, וועלכע האָבן געהאָלפן יידן אַוועקצוגיין פון רוס־לאַנד, האָבן מיט גרויס מסירת נפש „אַרויסגענבעט" אַ גרופּע קינדער פון קינדערהייַט און מיט דער הילף פון דער אזוי גערופענער „בריחה" (אזוי האָט געהייסן די געהיימע ציוניסטישע באַוועגונג, וואָס האָט געהאָלפן יידן אַנטלויפן פון מזרח־אייראָפּע און אַנקומען קיין ארץ־ישראל) זיינען זיי סוף־כל־סוף געבראַכט געוואָרן אין יידישן לאַנד.

אַחוץ דעם יידישן קינדערהיים איז שפּעטער־צו אויך געוואָרן ליקווי־דירט די קאָוונער יידישע פּאָלקשול און דער קינדערגאָרטן. דער זעלבער גורל האָט אויך געטראָפן דעם ווילנער יידישן קינדערהיים און דער אָר־טיקער יידישער פּאָלקשול. אויך זיי זיינען געוואָרן געשלאָסן דורך דער מאַכט. אַ קורצע צייט זיינען אָט די צוויי יידישע פּאָלקשולן אין קאָוונע און אין ווילנע געווען די אייניקע פּאַרבליבענע „מאַהיקאַנער" פון אַמאָליקן רייכן יידיש־סאָוועטישן שול־וועזן, וואָס איז בהדרגהדיק ליקווידירט גע־וואָרן.

5טער קאַפּיטל

יידן ווילן אַוועקגיין פון רוסלאַנד

רעפּאַטריאַציע־אָפּמאַך צווישן רוסלאַנד און פוילן. — יידן קענען ניט און ווילן ניט בלייבן לעבן אין זייערע חרובע היים־לענדער. — מען טרוימט צו זיין צוזאַמען מיט קרובים אין אויסלאַנד. — יידן פון ווילנער געגנט קענען לעגאַל אַוועקגיין פון רוסלאַנד. — ליטווישע יידן געפינען אַן עצה ווי אַזוי צו ווערן „פּאָליאַקן" און קענען געניסן פון דער רע־פּאַטריאַציע. — יידן פּאַרקויפן זייערע הייזער צו גויים, כדי צו שאַפן די נייטיקע הוצאות.

סוף יאָר 1944 איז צווישן די סאָוועטישע רעפּובליקן אוקראַינע, ווייס־רוסלאַנד און ליטע, פון איין זייט, און דער צייטווייליקער פּוילישער רעגירונג, פון דער צווייטער זייט, געשלאָסן געוואָרן אַ רעפּאַטריאַציע־אָפּמאַך וועגן אַ קעגנזייטיקן אויסטויש פון די געוועזענע בירגער פון די באַטרעפנדיקע לענדער. אין דער נאָך־מלחמהדיקער אייראָפּע האָט מען, ווי באַקאַנט, אַזעלכע מאַדערנע פעלקער־איבערוואַנדערונגען באַטראַכט ווי דעם „בעסטן" אויסוועג צו לייזן דאָס פראָבלעם פון נאַציאָנאַלע מינדערהייטן.

דער אָפּמאַך איז געווען חל אויף די פריערדיקע פּוילישע בירגער, וואָס זיינען אויטאָמאַטיש געוואָרן סאָוועטישע בירגער, ווען די רוסן האָבן נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1939 פאַרנומען אַ ריי פּוילישע פראָווינצן. די דאָזיקע מענטשן האָבן געהאַט רעכט צו באַשליסן, צי זיי ווילן בלייבן אין רוסלאַנד און זיין סאָוועטישע בירגער, אָדער זיי ווילן פאָרן קיין פּוילן און ווערן פּוילישע בירגער. גלייכצייטיק האָבן אויך אוקראַינער, ווייסרוסן און ליטווינער, וואָס האָבן געלעבט אין פּוילן, געקענט אויסווייילן, צי זיי ווילן בלייבן אין פּוילן, אָדער צוריקפאָרן קיין רוסלאַנד.

עטלעכע מיליאָן מענטשן אין רוסלאַנד און פּוילן זיינען געוואָרן באַ־רירט פון אָט דעם אָפּמאַך, צווישן זיי אַ פערטל מיליאָן פּוילישע יידן, וואָס האָבן בעת דער מלחמה געפונען אַן עיר־מקלט אין סאָוועט־רוס־לאַנד.

גילטיק איז געווען דער אָפּמאַך אויך פאַר ווילנע און אומגעגנט, וואָס האָבן ביז סעפּטעמבער 1939 געהערט צו פּוילן און זיינען איצט געווען באַשטאַנד־טיילן פון דער סאָוועטישער ליטע אָדער פון ווייסרוסלאַנד.

יעדער לאַנדווירטשאַפּטלעכער רעפּאַטריאַנט האָט געקענט מיטנעמען

מיט זיך ביז צוויי טאָן זאָכן פאַר זיין משפחה, און יעדער שטאָטישער אייַנ־ווואוינער — איין טאָן זאָכן פאַר דער משפחה און חוץ דעם די געצייג פון זיין פּראָפעסיע. איטלעכע רעפּאַטריאַנטן־משפחה האָט אויך געקענט מיט־נעמען געלט ביז טויזנט רובל אָדער טויזנט זלאָטעס.

כדי אויפצופאַסן אויף דער דורכפירונג פון אָפּמאַך, זיינען אין אַ ריי פונקטן פון רוסלאַנד און פוילן געשאַפן געוואָרן געמישטע רעגירונגס־קאָמיסיעס פאַר די ענינים פון רעפּאַטריאַציע. אַזאַ קאָמיסיע איז אויך געווען טעטיק אין ווילנע.

עס איז געקומען די יאַלטער קאָנפערענץ, וואָס איז אין פעברואַר 1945 אָפּגעהאַלטן געוואָרן צווישן רוזוועלטן, טשוירטשילן און סטאַלינען. אויף דעם היסטאָרישן צוזאַמענקום האָבן די „גרויסע דריי" אויסגעארבעט זייערע ענדגילטיקע סטראַטעגישע פלענער צו פאַרענדיקן זייער רומפולן זיג איבער היטלערן און זיינע פאַרבינדעטע. קיינעם איז אוודאי נאָך יעמאָלט ניט אַרויפגעקומען אויפן זינען דער געדאַנק, אַז די נאָך־מלחמהדיקע באַ־ציאונגען צווישן די זיגער גופא וועלן ווערן אַזוי געשפּאַנט, אַז בסך־הכל אין עטלעכע יאָר אַרום נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה וועט די וועלט ווידעראַמאָל שטיין פאַרן תהום פון אַ נייער, דריטער וועלט־שחיטה. אומגעקערט, דער פשוטער מענטש פון דער גאַס האָט אין יענע טעג אוודאי געטרוימט, אַז ערשט איצט, נאָכן אַזוי שווער אויסגעקעמפטן זיג איבערן נאַציזם און פאַשיזם, וועט די אויסגעמאַטערטע מענטשהייט האָבן אַ לענ־גערע תקופה פון רו און פרידלעכן ווידעראויפבוי.

אָבער וואָס און ווי אַזוי אייַנער האָט ניט געהאַט געטראַכט אין יענע וואָכן און חדשים מכוח דער נאָענטער און וויַיטער צוקונפט, איז פאַרן סאָוועטישן מענטשן, בפרט אָבער פאַרן הייפל געראַטעוועטע יידן פון ליטע, געווען מער ווי זיכער, אַז וואָס־ניט־וואָס נאָר די סאָוועטישע רעגירונג וועט אָפּילו נאָך דער מלחמה געוויס ניט בטול מאַכן דעם שטרענגן פאַר־באָט פאַר אירע בירגער אַרויסצופאָרן קיין אויסלאַנד. פאַר דער איבערוועג־דיקער מערהייט באַפרייטע יידן איז צוליב כמה וכמה טעמים געווען מער ווי קלאָר, אַז זיי וועלן בשום אופן ניט געפינען קיין מנוחה אין ליטע, מע־גס עס אָפּילו זיין אַ סאָוועטישע ליטע.

ס׳רוב ניצול־געוואָרענע יידן האָבן ניט געקענט און ניט געוואָלט בויען פונדאָסניי זייער לעבן אויפן ראַנד פון די מאַסן־קברים און חרובע היימען פון זייערע נאָענטסטע און טייערסטע, וואָס זיינען אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן און זייערע ליטווישע מיט־

העלפערס. וואר פון די לעבן־געבליבענע געטאָ־יידן האָט דען געקענט פאַרגעסן כאָטש אויף אַ מינוט דעם טרויעריקן פאַקט, אַז די הענט פון גרויסע טיילן פון ליטווישן פאָלק זיינען אַזוי שטאַרק איינגעפלעקט אין יידישן בלוט?

חוצדעם איז דאָך כמעט איטלעכער געראַטעוועטער ייד געבליבן עלנט און פאַראיינזאַמט און איז געווען באַהערשט פון אַ טיפן באַגאָר זיך צו געפינען אין דער פריינדלעכער סביבה פון נאָענטע קרובים, פאַר וועמען ער זאָל קענען זיך אַראָפריידן פון האַרצן נאָך די אַלע גרויליקע איבערלעבונגען אין די היטלער־יאָרן. און דאָס האָט דאָך באַדייט ניט מער און ניט ווייניקער ווי פאַרלאָזן רוסלאַנד און קומען צו די קרובים אין ארץ־ישראל, אַמעריקע און אַנדערע לענדער מעבר לים.

פאַר די ווילנער יידן, וואָס זיינען ביז דער מלחמה געווען פויילישע בירגער, האָט די אָנגעמאָלדענע רעפּאַטריאַציע אויפגעשיינט מיט אַ פייערל פון האָפענונג צו קענען רעאַליזירן דעם טרוים פון פאַרלאָזן רוסלאַנד. מען איז געווען זיכער, אַז פון פוילן וועט שוין זיין ניט אין ערך לייכטער אַרויסצופֿאָרן לעגאַל אָדער אומלעגאַל קיין אויסלאַנד.

האָבן טאָקע ליטווישע יידן פון קאָווּנע, שאָוול און אַנדערע ישובים מיט גרויס קנאה געקוקט אויף די ווילנער יידן, וואָס האָבן מיטאַמאָל באַקומען אָנאָ אומדערוואַרטע פריווילעגיע ווי צו קענען לעגאַל פאַרלאָזן די גרענעצן פון רוסלאַנד. ביי די ליטווישע יידן איז דערביער אַנטשטאַנען די פראַגע: וואָס טוט מען? ווי גיט מען זיך אַן עצה, אַז אויך אַ ליטווישער ייד זאָל קענען גענישן פון די רעפּאַטריאַציע־מעגלעכקייטן קיין פוילן?

און דער אייניקער ענטפער אויף דער געשטעלטער האַרבער שאלה איז באַשטאַנען אָט אין וואָס: מען דאַרף זען אויף דעם אָדער יענעם וועג אויף אַ שטיקל צייט אָפּיציעל צו ווערן אַ פויילישער ייד... קאָנקרעט האָט עס געהייסן, אַז מען דאַרף זען אַרויסצוקריגן אַ רעגירונגס־באַשייניקונג, אַז מען איז כלומרשט דער און דער, דער אַמאָליקער תושב פון ערגעץ אַ ישוב אין ווילנער געגנט. אין דעם פאַל האָט מען געקענט זיך באַנוצן מיטן נאָמען פון אַן אומגעקומענעם יידן, לאָמיר זאָגן, פון לידע, אָשמענע אָדער אַן אַנדער שטעטל אַרום ווילנע, ווייל פאַרמעל איז דאָך ניט געווען באַוואוסט, וועלכער ייד איז אומגעקומען און וועלכער ניט. האָבנדיק אַזאַ דאָקומענט אויף דער האַנט, האָט מען געקענט פרעטענדירן אויף רעפּאַטריאַציע קיין פוילן צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע געווזענע פויילישע בירגער.

אין אַמאָליקן צאַרישן רוסלאַנד איז געווען אין אומגאַנג אַ שפּריכ־ווערטל, אַז „אין רוסלאַנד איז ניטאָ אַזאַ זאַך ווי ניטאָ"... (וו ראָסיאי ניעט טשעווּאָ ניעט). דאָס האָט געדאַרפט הייסן, אַז וועגן מען שטרענגט זיך אָן, קען מען אין רוסלאַנד אַלץ דערגרייכן, ניט געקוקט אויף די אַדער יענע שטרענגע געזעצן אַדער חומרות. אין אַ געוויסער מאָס איז דאָס דאָזיקע פילזאָגנדיקע ווערטל גילטיק אויך אין סאָוועט־רוסלאַנד. דער חילוק באַשטייט נאָר אין דעם, וואָס אין אַזעלכע פאַלן איז די ריזיקע פיל גרעסער, ווי אין אַמאָליקן צאַרישן רוסלאַנד.

עס האָבן זיך שוין איינגעפונען „מאַכערס", וועלכע האָבן פאַר אַ גאַנץ הויכער באַלוינונג, וואָס האָט באַטראָפן אַן ערך פינף טויזנט רובל פּראָ פּערזאָן, זיך אונטערגענומען אייך איבערצוגעבן אין האַנט אַריין דעם נייטיקן דאָקומענט זיך צו רעפּאַטריאירן קיין פוילן, אויסמיידנדיק פּערזענלעך צו האָבן צו טאָן מיט די אַלע באַטרעפנדיקע רעגירונגס־אינסטיטוציעס.

און די הויפּט־מניעה איז אין דעם פאַל באַשטאַנען ניט נאָר איז קענען שאַפן די נייטיקע היפּשע סומע געלט (דאָס איז, אגב, פאַר אַ סך גערַאַטעוועטע יידן געווען גאָרניט פון די לייכטע זאַכן), נאָר דער עיקר איז דאָ געווען — די מורא פאַרן אַריינפאַלן מיט אַזאַ געפּעלשטן דאָקומענט אין די הענט פון עם־ווע־דע (געווען נ.ק.וו.ד.) און דער דערוואַרטער גורל אין אַזאַ פאַל. נאָר די, וואָס קענען פון פּערזענלעכער דערפאַרונג די סאָוועטישע ווירקלעכקייט, זיינען מסוגל צו פאַרשטיין די געפילן פון אַ סאָוועטישן מענטשן, וואָס ווערט געצוואונגען פון לעבן צו באַגיין אַ פאַרברעכן קעגן דער מאַכט און דערנאָך שטיין פאַר דער געפאַר צו קומען אין קאָנפליקט מיט דער „סאָוועטישער געראָכטקייט".

אָבער דער דראַנג צו קענען זיך אַרויסרייסן פון רוסלאַנד און דערגרייכן די פרייַע וועלט האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין פיל שטאַרקער ווי די מורא אַריינצופאַלן אין די הענט פון עם־ווע־דע. און די מער־געוואָגטע ליטווישע יידן האָבן געמוסען גיין אויף דעם ביז־גאָר ריזיקאַלישן וועג פון אַרויסבאַקומען די נייטיקע פּאַפּירן זיך צו רעפּאַטריאירן קיין פוילן אַלס כלומרשט געווענענע פוילישע בירגער.

ווי עס איז שוין פריער געווען דערמאָנט, איז אין ווילנע געווען דער זיץ־אָרט פון דער רעפּאַטריאַציע־קאָמיסיע פאַר ווילנע און אומגעגנט. צו יענער צייט האָט מען אין רוסלאַנד געקענט פאָרן פון איין שטאָט אין דער צווייטער נאָר מיט אַ ספּעציעלער „קאָמאַנדיראָווקע" (רייזע־שליחות) פון דער אַרבעטס־שטעלע. דאָס אַרויסבאַקומען אַזאַ קאָ־

מאַנדיראָווקע איז געווען פאַרבונדן מיט אַ געוויסער פּראָצעדור, וואָס איז אויסן געווען צו פאַרשווערן דאָס אַרומפאָרן פון איין אָרט אין צווייטן.

פאַר אַ קאָונער יידן, וואָס האָט ענדלעך זיך אַנטשלאָסן צו לאָזן אויפן וועג פון רעפּאַטריאַציע קיין פּוילן, איז דעריבער געווען פיל ראַט־זאַמער זיך צו געפינען אין ווילנע, וואו מען קען אָנקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די „מאַכערס" און נאָכפאָלגן דעם גאַנג פון דער רעפּאַטריאַציע, אַיידער צו זיצן אין קאָווענע, ווייט פון דעם אַלעמען. אונטערן אויסרייד פון פאַר־שיידענע אומשולדיקע תירוצים האָבן קאָונער יידן זיך געזומען אַריבער־הייבן קיין ווילנע אויף דאָרטיקע אַרבעטס־שטעלעס. אין ווילנע, ווו די הויפּט־שטאָט פון דער ליטווישער סאָוועטישער רעפובליק, האָבן זיך אינ־געפונען ניט נאָר די צענטראַלע רעגירונגס־אינסטיטוציעס, נאָר אויך די פאַרשיידענע טרעסטן און אַנדערע מלוכה־אונטערנעמונגען, וואָס האָבן געהאַט זייערע אָפּצווייגונגען אין קאָווענע. עס איז דעריבער געווען ניט שווער אויסצופּועלן מען זאָל עמיצן אַריבערהייבן אַרבעטן פון קאָווענע קיין ווילנע.

אין די סאָוועטישע באַדינגונגען, וואו דער מענטש דאַרף זיין אַזוי שטאַרק אָפּגעהיט ניט נאָר מיט זיינע מעשים, נאָר אויך מיט זיינע מחשבות, איז עס געווען גאָרניט פון די לייכטע זאַכן צו שטעלן אָפּילו די ערשטע שריט אין דער ריכטונג פון אַוועקגיין פון רוסלאַנד. נאָר גאָר־נאָענטע באַקאַנטע פלעגן זיך דערלויבן בסוד־סודות זיך אַדורכצוריידן וועגן אַזעל־כע שטרענג־קאָנספּיראַטיווע ענינים, ווי אַ שטייגער, ווי אַזוי צו געפינען אַ וועג צו אַ מאַכער, וואָס איז ניט קיין שווינדלער, וועלכער איז נאָר אויסן אויסצונאַרן די פּאָר טויזנט רובל; ווי אַזוי זיך אויסצוהיטן פון דעם וואַכ־זאַמען אויג פון עם־וועלט אין צייט פון אַלע צוגרייטונגען צו רעפּאַט־ריאַציע; ווי אַזוי צו שאַפן די נייטיקע סומע געלט, וואָס באַטרעפט פאַר אַ משפּחה פון דריי־פיר מענטשן אַ 15־20 טויזנט רובל אאַז"ו.

אויף דער לעצטער פראַגע האָט מען געפונען פאַלגנדיקע תשובה: יידן האָבן געזומען אויספאָרקויפן צו גויים זייערע אייגענע הייזער אָדער די הייזער פון זייערע גאָר נאָענטע אומגעקומענע קרובים (די גרעסערע הייזער זיינען געווען נאַציאָנאַליזירט דורך דער רעגירונג. פאָרקויפן האָט מען געקענט נאָר קלענערע הייזער, וואָס זיינען ניט געווען נאַציאָנאַלי־זירט). ניט שווער איז געווען צו פאָרקויפן אַ הויז, וואָס איז געווען פאַר־שריבן אויפן אייגענעם נאָמען. כדי אָבער צו קענען פאָרקויפן אַ הויז, וואָס האָט געהערט צו אַ גאָר נאָענטן אומגעקומענעם קרוב, האָט מען

פריער געדאַרפט דאָקומענטאַל דערווייזן, אַז דער באַטרעפנדיקער קרוב איז טאַקע אומגעקומען און וואַרטן ביז דאָס געריכט וועט אנערקענען דאָס רעכט אויף ירושהשאַפט.

אָבער דאָס אַלץ איז געווען פאַרבונדן מיט אַ פראָצעדור פון לאַנגע חדשים, און דאָ ברענט די ערד אונטער די פיס, ווייל דער טערמין פון רעפּאַטריאַציע איז אַ גאַנץ באַגרענעצטער. דורכן „ווייכער" מאַכן דאָס האַרץ פון באַאמטן, וואָס איז ממונה פאַר די ענינים, האָט מען געזען אויס־צומיידן די אַלע פאַרמעלע מניעות ביים פאַרקויפן אַ הויז. אין לעצטן סך הכל זיינען געבליבן צופרידן אַלע דריי צדדים: דער ייד, וואָס האָט געשאַפן אַ ביסל געלט צו קענען זיך „רעפּאַטריאירן" קיין פוילן; דער גוי, וואָס האָט בחצי חנם איינגעהאַנדלט אַ יידיש הויז; און דער מלוכה־באַאמטער, וואָס האָט געקראָגן זיין חלק פאַרן ניט שטערן אַדורכצופירן די גאַנצע טראַנזאַקציע.

טעם קאַפּיטל 6

„רעפּאַטריאַציע" פון ליטווישע יידן קיין פוילן

ערשטע געלונגענע פרואוון פון ליטווישע יידן שוועקצוגיין קיין פוילן. — די פאלן מיט א יידישן מיליציאנער און א קאוונער יידישן אדוואקאט. — עם־וועט־דע פארשפרייט קלאנ־גען וועגן ארעסט פון קאוונער יידן בעת דער גרענעץ־קאנטראל. — די „גאלדענע עפאכע" אין דער געשיכטע פון יידישן אנטלויפן פון ליטע. — צווייי גרעסערע דורכפאלן.

ענדלעך זיינען געווארן באשטימט די דאטעס פון די ערשטע רע־פאטריאציע־טראנספארטן קיין פוילן. ניט האבנדיק קיין שום באגריף, ווי אזוי עס וועט אויסזען די גאנצע פראצעדור פון קאנטראלירן די רע־פאטריאירטע פערזאנען אויף דער רוסיש־פוילישער גרענעץ, האט זעלטן־ווער פון די איבער־נאכט געווארענע קאוונער „פאליאקן" געוואגט צו פארן מיטן ערשטן טראנספארט. מען האט אומבאדינגט געוואלט פריער הערן א שטיקל גרוס פון דער פראצעדור ביי דער גרענעץ, כדי צו קענען זיך אריענטירן אין דער לאגע.

צום גליק זיינען די גרוסן פון ערשטן טראנספארט געווען ניט קיין שלעכטע. די רעוויזיע פון די דאקומענטן איז ניט געווען קיין צו שטרענגע. די עם־וועג־דע מיליטער־לייט, וואס זיינען געווען ממונה אויף די גרענעץ־ענינים, האבן, בכלל גענומען, אדורכגעלאזן די אלע, וואס האבן געהאט די נייטיקע רעפאטריאציע־דאקומענטן. עס זיינען יא געווען פאלן פון פארהאלטן בעת דער גרענעץ־קאנטראל אינצלנע פערזאנען אדער גאנצע משפחות, אבער קיין מאסן־כאראקטער האט עס ניט געטראגן. דאס האט, פארשטייט זיך, צוגעגעבן מוט א רייי קאוונער יידן זיך אנצומעלדן צו די קומענדיקע רעפאטריאציע־עשאלאנען.

נאכדעם ווי אייניקע קאוונער יידן האבן בשלום זיך „רעפאטריאירט" קיין פוילן, האבן א פאר פאלן אויף א קורצער צייט ארריינגעטראגן א שטיקל מהומה צווישן די, וואס זיינען געווען גרייט אווקצוגיין פון ליטע.

איין פאל איז געווען אזא:

א געראטעווטער יידישער בחור, וועמעס עלטערן עס זיינען בעת דער געטא־ליקווידאציע געווארן פארשלעפט קיין דייטשלאנד, האט גע־דינט ווי א מיליציאנער אין סלאבאדקע. אין איינעם א טאג פון מערץ,

1945, איז ער פלוצלונג פאַרשוואונדן געוואָרן צוזאַמען מיט זיין געוועָר. צוערשט האָט עס־ווע־דע געהאַט אַ חשד, אַז ער איז, ווייזט אויס, דער־מאָרדעט געוואָרן פון די ליטווישע אַנטי־סאָוועטישע עלעמענטן — אַ זאַך, וואָס איז אין יענע צייטן געווען אַ גאַנץ־געוויינלעכע דערשיינונג.

אין גאַנג פון דער אויספאָרשונג איז עס־ווע־דע דערגאַנגען פון אַ יידישן יוגנטלעכן, וואָס האָט געאַרבעט אין אייגער פון אירע אינסטיטוציעס, אַז דער פאַרשוואונדענער מיליציאָנער האָט געהאַט אַ באַקאַנטע יידישע מיידל מיט וועמען ער איז געווען נאָענט באַפריינדעט. דאָס דאָזיקע מיידל איז אין יאָר 1943 געווען אַנטלאָפן פון קאָוונער געטאָ, און זי האָט זיך אויס־באַהאַלטן אין שטאָט אַלס כלומרשטע ליטווינערין. שפּעטער־צו איז זי אַלס קריסטין געווען פאַרשיקט אויף אַרבעט קיין מזרח־פרייסן. וועג די רוסן האָבן געהאַט פאַרנומען די געגנט אין פריסן, וואו דאָס פאַרשטעל־טע יידישע מיידל האָט געאַרבעט, איז זי געוואָרן באַפרייט און האָט זיך צוריקגעקערט קיין קאָוונע. ערויסגעוויזן האָט זיך, אַז אויך זי איז גע־וואָרן פאַרשוואונדן פון קאָוונע אין דער זעלבער צייט וואָס דער מיליציאָנער.

נאָך אַ לענגערן דריבלען דעם גאַנצן ענין, איז עס־ווע־דע דערגאַנ־גען, אַז דער מיליציאָנער און זיין מיידל זיינען ביידע אַוועק פון קאָוונע קיין ווילנע מיט דער כוונה צו אַנטלויפן קיין פוילן. לכתחילה האָבן ציר־קולירט קלאַנגען, אַז דאָס פּאָרל איז געוואָרן פאַרהאַלטן אויף דער פּויליש־רוסישער גרענעץ, און זיי זיינען דורך אַ קריגס־גערייכט פאַרמשפּט גע־וואָרן אויף 15 יאָר שווערע תפיסה. עס האָט אָבער זיך ערויסגעוויזן, אַז די דאָזיקע קלאַנגען זיינען געוואָרן פאַרשפּרייט פון עס־ווע־דע מיטן ציל אָפּצושרעקן די בעלנים אויף „רעפּאַטריאַציע". אין דער אמתן זיינען זיי ביידע בשלום אַריבער די גרענעץ און האָבן נאָך לאַנגע גלגולים דער־גרייכט ארץ־ישראל, וואו זיי געפינען זיך עד היום הזה.

אַ צווייטער ענלעכער פאַל איז געווען מיט אַ געראַטעוועטן קאָוונער יידישן אַדוואָקאַט, וואָס האָט נאָך דער באַפרייאונג פאַרנומען אַ זייער פאַראַנטוואָרטלעכן מלוכה־פּאָסטן.

עס האָט אויסגעזען, אַז דער אַדוואָקאַט איז אוודאי ביז־גאָר צופרידן פון זיין בכבודיקן אָמט, וואָס גיט אים אַ מעגלעכקייט צו מאַכן אַ פיינעם לעבן. ווי גרויס איז דעריבער געווען אַלעמענס איבעררַשונג, ווען אין אייגעם אַ פרימאַרגן איז געוואָרן באַוואוסט, אַז ער מיט זיין פרוי זיינען נעלם געוואָרן פון קאָוונע און זיינען אַנטלאָפן קיין פוילן. אויך דאָסמאָל זיינען געווען פאַרשפּרייט „זיכערע" ידיעות, אַז זיי זיינען אַרעסטירט גע־

וואָרן ניט וויט פון גראָדנע ביים אַריבערגיין די גרענץ צווישן רוסלאַנד און פוילן. מען האָט אַפילו געוואוסט צו דערציילן די געוויסטע „פרטים", וויַ אַזוי די זאַך איז געשען. אָבער עס האָט לאַנג ניט געדויערט און מען איז דערגאַנגען, אַז די מעשה מיט זייער אַרעסט איז ניט מער ווי אַ פשוטער ליגן, וואָס איז פון עמעצן פאַרשפרייט מיט דער כוונה אָנצווואַרפן אַ פּחד אויף די, וואָס האַלטן ביים אַוועקגיין פון רוסלאַנד אויף אַן אומלעגאַלן אופן.

די דאָזיקע ביידע פאַלן האָבן דאָך קיינעם ניט אָפּגעשראָקן, און דער וואָס האָט געהאט באַשלאָסן אַוועקצוגיין קיין פוילן, האָט עס געזען צו טאָן וואָס־פריער. עס האָט געהערשט די מורא, אַז די מאַכט־אָרגאַנען וועלן אין איינעם אַ טאָג זיך אַ נעם טאָן צום יידישן אַנטלויפן פון ליטע און מאַכן אַ סוף צו אָט דער אייגנאַרטיקער יידישער „עמיגראַציע".

וועו די צאָל אַנטלאָפענע יידן איז געוואָרן אַלץ גרעסער און גרעסער און עס האָט געמאַכט דעם אייַנדרוק, אַז די רעגירונג זעט און הערט אַלץ, וואָס קומט פאָר צווישן די געראַטעוועטע ליטווישע יידן, אָבער זי נעמט ניט אָן קיין מיטלען קעגן דעם, האָבן יידן געוומען זוכן אַ דערקלערונג אויף דער אומפאַרשטענדלעכער האַלטונג מצד דער מאַכט. עס זיינען דער־ביי אַרויסגעזאָגט געוואָרן עטלעכע השערות. די סאַמע פאַרשפרייטסטע השערה איז געווען, אַז די סאָוועטן־מאַכט איז, אין תוך געוומען, צופרידן פון דעם, וואָס די יידן אַנטלויפן און זי ווערט אויף אַזאַ אופן פּטור פון האָבן צו טאָן מיטן פאַרשאַרפטן אַנטיסעמיטיזם אין די געביטן ,וואָס זיי־נען געווען אָקופירט פון די נאַציס.

מען האָט זיך משער געווען, אַז בפרט זיינען די ליטווישקאַמוניסטי־שע מאַכטהאָבערס צופרידן פון דער געשיכטע מיטן יידישן אַנטלויפן פון ליטע. זיי, די ליטווישע קאָמוניסטן, צוגלייך מיט די אַנטי־סאָוועטישע ליט־ווינער — האָבן יידן געטראַכט — זיינען שטאַרק פאַראינטערעסירט אין דעם, עס זאָלן זיין אין ליטע וואָס־וויניקער לעבעדיקע יידישע עדות פון די גרויזאַמע יידן־שחיטות, אין וועלכע גרויסע טיילן פון דער ליט־ווישער באָפעלקערונג האָבן זיך באַטייליקט מיט אַזאַ ההמדה. מחמת דעם, האָט מען געמיינט, מאַכן זיך די סאָוועטיש־ליטווישע באַלעבאָטים פון לאַנד וויַ זיי וואָלטן גאָרניט געזען, וואָס עס קומט פאָר ביי זיי אונטער דער נאַזי מיטן ביסל געראַטעוועטע יידן.

אין אַ געוויסער צייט אַרום האָבן אָבער די מאַכט־אָרגאַנען מיט אַ פעסטער האַנט זיך געוומען צו דערשטיקן די ליטווישיידישע „רעפּא־טריאַציע" קיין פוילן (געוויער וועגן דעם — אַ ביסל שפּעטער) און פון די

אַלע יידישע סברות האָט זיך אויסגעלאָזן אַ טייך. אָבער וואָס עס זאָל ניט האָבן געווען די אמתע סיבה פון דעם, וואָס לכתחילה האָט די רעגי־רונג געהאָט צוגעמאַכט אַן אויג און ניט באַקעמפט דאָס יידישע אַנטלויפן קיין פוילן, בלייבט דער פאַקט אַ פאַקט: במשך עטלעכע חדשים איז אַ היפשע צאָל ליטווישע יידן אַוועק מיטן רעפאַטריאַציע־שטראָם קיין פוילן, און די מאַכט האָט גאָרניט געטאָן, כדי אָפּצוהאַלטן דאָס דאָזיקע יידישע געלויף.

צוערשט האָט דער דראַנג צו אַנטלויפן קיין פוילן געהאַט פאַרכאַפּט די געראַטעוועטע געטאָ־יידן און אין אַ פיל קלענערער מאָס די נאָר־וואָס צוריקגעקערטע ליטווישע יידן פון רוסלאַנד, וואוהין זיי האָבן באַוויזן זיך צו עוואַקואירן ביים אויסברוך פון רוסיש־דייטשן קריג. אָבער אָנהייב פרילינג 1945 האָבן ביסלעכווייז געזומען צוריקקערן קיין ליטע די רעשט־לעך באַפרייטע פרויען פון קאָוונער און שאַוולער געטאָס, פון וואַנען זיי זיינען אין יולי 1944 געוואָרן דעפּאַרטירט אין פאַרשיידענע אַרבעטס־לאַגער אַרום שטוטהאָף און אַנדערע פונקטן אין פרייסן. זייער פיל פרויען זיינען אין די אַרבעטס־לאַגערן אומגעקומען פון עבודת־פרך, הונגער, קראַנקייטן און אַנדערע פורעניות, און די גליקלעכע, וואָס זיינען געבליבן לעבן, זיינען אין די ערשטע חדשים פון יאָר 1945 געוואָרן באַפרייט דורך די רוסישע אַרמיי־טיילן, וואָס האָבן יעמאָלט געהאַלטן אין פאַרנעמען פרייסן.

די דאָזיקע פריי־געוואָרענע פרויען האָבן געאיילט קיין ליטע מיט דער כוונה דאָרטן צו געפינען זייערע מענער, וואָס זיינען גלייכצייטיק מיט זיי פאַרשלעפּט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, אָדער זייערע קינדערלעך, וואָס זיי האָבן אין די געטאָ־צייטן געהאַט אָפּגעגעבן אויסצובאַהאַלטן אין קריסט־לעכע משפחות. ניט געפינענדיק אין ליטע זייערע מענער (די מענער זיי־נען געווען פאַרשלעפּט אַרום דאַכאַו און קלייניע רעשטלעך פון זיי זיינען געוואָרן באַפרייט דורך די אַמעריקאַנער סוף אַפּריל און אָנהויב מאַי 1945), זיינען פיל גערעטעוועטע פרויען מיטגעריסן געוואָרן מיטן שטראָם פון „רעפּאַטריאַציע" און זיינען אַוועק קיין פוילן.

אָנדערש איז געווען די לאָגע מיט די באַפרייטע מענער.

עס זיינען געווען פיל פאַלן, ווען פריי־געוואָרענע מענער, וואָס האָבן זיך געלאָזט קיין ליטע דורך פוילן, האָבן אין פוילן געפונען זייערע פרויען, און זיי האָבן דעם וויטערדיקן בריחה־וועג שוין אַדורכגעמאַכט צוזאַמען. ס׳רוב מענער, וועמעס פרויען עס האָבן זיך נאָך ניט געהאַט אָפּגעפונען,

זיינען געבליבן זיצן אין פוילן און האבן דארטן געוואַרט אויף זיי. מע־נער, וואָס האבן אַנגעשפּאַרט אַזש ביז ליטע און האבן דארטן ניט געפונען זייערע פרויען, זיינען אין ליטע לאַנג ניט געבליבן זיצן און מען האָט זיי אינגיכן ווידער געקענט זען אין פוילן, דאָסמאָל אַלס „רעפּאַטריאירטע" פּאָליאַקן.

מחמת דעם אַלעמען קען די דאָזיקע צייט מיט רעכט ווערן פאַררעכנט פאַר דער „גאָלדענער עפּאָכע" אין דער געשיכטע פון יידישן אַנטלויפן פון ליטע אין דער ערשטער העלפט פון 1945.

גאָר לאַנג האבן אָבער די דאָזיקע „האָניק־חדשים" ניט אָנגעהאַלטן. געשען איז עס צוליב צוויי גרעסערע דורכפאַלן מיט ליטווויש־יידישע „רע־פּאַטריאַנטן".

דער ערשטער דורכפאַל איז פאַרגעקומען אָט ווי אַזוי:

עטלעכע מער־פאַרמעגלעכע קאָוונער יידן האבן באַשלאָסן אַוועקצוגיין פון רוסלאַנד ניט מיט די געווויינלעכע רעפּאַטריאַציע־עשאַלאָנען קיין פוילן, נאָר אויף גאָר אַן אַנדער וועג.

דורך פאַרשיידענע פאַרבינדונגען איז זיי געלונגען אָנצוקניפּן אַ קאָנ־טאַקט מיט אַ סאָוועטישן פליער, וואָס האָט זיי צוגעזאָגט אַוועקצופירן מיט זיין עראָפּלאַן פון ווילנע דירעקט קיין בוקאַרעשט. דער פליער האָט זיי געזאָגט, אַז ער פליט זייער אָפּט מיט דינסטלעכע ענינים קיין רומעניע, און ער וועט זיי קענען אַהין מיטנעמען. אַזאַ אויסטערלישער „קפיצת הדרך" אָנצוקומען במשך איין מעת־לעת קיין רומעניע און דערביי אויס־מיידן די אַלע עווענטועלע סכנות בעת די גרענעץ־רעוויזיעס, האָט, פאַר־שטייט זיך, זייער אָנגעלאָקט, אַזאַ נסיעה האָט געזאָלט קאָסטן אַ מטמון מיט געלט — אַ דרייסיק טויזנט רובל פּראָ פערזאָן.

עס האָט בשעתו געהייסן, אַז עטלעכע גרופּעס יידן האבן שוין געהאַט אויסגענוצט אָט דעם וועג און אַז עס זיינען פון זיי אָנגעקומען בריוולעך, אין וועלכע זיי שרייבן צו זייערע קרובים, אַז זיי זיינען בשלום אָנגעקומען קיין רומעניע און אַלץ איז אין בעסטער אָרדענונג. אַזעלכע בריוולעך האָבן צוגעגעבן מוט און די מענטשן, וואָס זיינען געווען גרייט צו פליען, האָבן געגלייבט, אַז זיי גייען אויף אַ זיכערן וועג.

וועג די גרופּע קאָוונער יידן איז צו דער אָפּגערעדטער צייט געקומען צום באַשטימטן אָרט, גרייט אָפּצופליען קיין רומעניע, האָבן די מענטשן פלוצעם דערזען, אַז זיי געפינען זיך געפאַנגען אין דער נעץ פון עם־ווע־דע. קיין וועג צוריק איז שוין אָבער ניט געווען.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די גאַנצע מעשה מיטן עראָפלאַן איז געווען ניט מער ווי אַ פראָוואָקאַציע פון עם־ווע־דע און אַז אויך די פריער־דיקע גרופעס מענטשן זיינען אויפן ווילנער אַעראָדראָם אַרעסטירט געווָארן גלייך ווי זיי זיינען געקומען אַהין גרייט אָפצופליען קיין רומעניע. די „בריוולעך" זיינען, ווייזט אויס, ביי די אַרעסטירטע פערזאָנען געווען אַרויסגעפרעסט מיט צוואַנג, ווייל עם־ווע־דע האָט געהאָפט דורך דעם צו פאַרכאָפן נאָך מער מענטשן, וואָס ווילן אַנטלויפן פון רוסלאַנד. די פאַר־האַלטענע זיינען געשטעלט געווָארן פאַר אַ גערייכט און זיינען פאַרמשפט געווָארן צו אַ סך יאָרן תפיסה.

אַ צווייטער גרעסערער דורכפאַל איז פאַרגעקומען ביי פאָלגנדיקע אומ־שטענדן.

וועלנדיק אויסמיידן די ריזיקע פון פאָרן מיט די באַן־טראַנספאָרטן פון ווילנע קיין גראָדנע צוזאַמען מיט אַ גרעסערער צאָל רעפאַטריאַנטן, האָבן מענטשן געפונען אַ וועג ווי אַזוי צו פאָרן מיט אויטאָס פון קאָוונע אָדער פון ווילנע קיין גראָדנע און דאָרטן מיט די אויטאָס אַריבערפאָרן די סאָוועטיש־פויילישע גרענעץ. דאָס האָט געקאָסט טייערער ווי פאָרן מיט דער באַן, ס׳האָט אָבער געלוינט, ווייל דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט ווייניקער שרעק.

מיט אַ פאָר אויטאָס האָט פאַסירט אַ דורכפאַל און זיי זיינען אַריינגע־פאַלן אין די הענט פון עם־ווע־דע. גערעדט האָט מען בשעתו, אַז דער דורכפאַל איז געשען צוליב אַ מסירה פון אַ פרוי, וואָס מען האָט געהאַט איר צוגעזאָגט מיטצונעמען מיט די אויטאָס, אָבער מען האָט זי אין דער לעצטער מינוט ניט געגומען, ווייל זי האָט ניט געקענט שאָפן די נייטיקע סומע געלט, און דערפאַר זאָל זי האָבן געמסרט עם־ווע־דע די גאַנצע מעשה.

די אַרעסטירטע זיינען פאַרמשפט געווָארן צו פאַרשיידענע טערמינען תפיסה. ס׳רוב פאַרהאַלטענע זיינען געווען מענער אָדער פרויען, וועמעס משפחה־מיטגלידער זיינען געזעסן אין פוילן אָדער אין דייטשלאַנד און זיי האָבן געווָארט אויף זייער קומען. די קינדער פון די אַרעסטירטע זיינען אָפגעגעבן געווָארן אין קינדערהיימען.

אָט די ביידע דורכפאַלן האָבן ביי אַ סך פאָטענציעלע „רעפאַטריאַנטן" צוגענומען דעם חשק פון ריזיקירן צו אַנטלויפן קיין פוילן. די מאַכט־אַרגאַנען האָבן פון יעמאָלט אָן שטרענגער גענומען קאָנטראָלירן די רע־

פאטריאציע־דאקומענטן און עס זיינען שטאַרק פאַרשוועדט געוואָרן די מעג־
לעכקייטן פון קענען אַוועקגיין פון רוסלאַנד.

איינצלנע מענטשן האָבן שפּעטער־צו געפּראוואט זיך אַרויסרייסן פון
ליטע ניט מיט פוילישע, נאָר מיט ווייסרוסישע רעפּאַטריאַציע־עשאַלאָנען.
געווען אויך פאַלן, ווען יחידים האָבן דורך מזרח־פּרייסן געפּראוואט צו
דערגרייכן בערלין און פון דאָרטן — די מערב־זאָנעס פון דייטשלאַנד.

אָט אַזוי איז די „רעפּאַטריאַציע" פון ליטווישע יידן קיין פוילן גע־
ווארן אַלץ קלענער און קלענער, ביז זי איז סוף 1945 און אָנהייב 1946
כמעט אינגאַנצן געוואָרן אָפּגעשטעלט.

זעטער קאַפּיטל

מיטן רעפּאַטריאַציע־עשאַלאָן פון ווילנע קיין גראָדנע

די לויערנדיקע סכנות ביים מאַכן די לעצטע צוגרייטונגען צו אַנטלויפן פון רוסלאַנד. — אויף גראַדנער וואָקזאַל ווערט מען פּטור פון די סאָוועטישע דאָקומענטן. — א סצענע, ווי אַזוי עם־ווע־דע־באַאמטע פירן אַדורך די גרענעץ־רעווי־זיע. — גוואַלדיקע שמחה נאָכן אַריבערגיין בשלום די סאָ־וועטישע גרענעץ.

ווען נאָך אַלערליי גלגולים איז ענדלעך שוין געלונגען צו האָבן אויף דער האַנט דאָס לאַנג־געגאַרטע „פּאַפּירל", האָט מען געדאַרפט פאַר־ענדיקן די לעצטע הכנות צו זיין גרייט צו א באַשטימטן טאָג מיטצופאָרן מיט א רעפּאַטריאַציע־עשאַלאָן קיין פוילן. וועמען עס האָט נאָך אויסגע־פעלט עטלעכע רובל אויפן וועג, האָט אין דער לעצטער מינוט געזען אויסצופאַרקויפן עפּעס פון זיינע בעבעכעס, וואָס ער האָט ניט געקענט מיט־נעמען מיט זיך.

מיט גרויס ציטערניש און האַרץ־קלאַפענישׂ האָט אַזא אומכשרער „רע־פּאַטריאַנט" זיך געגרייט צום סכנותפולן מאַמענט, ווען די עם־ווע־דע־באַ־אַמטע וועלן אויף דער רוסיש־פוילישער גרענעץ רעווידירן זיינע דאָקו־מענטן. פאַר יעדן איינעם איז געווען קלאָר, וואָס עס שטייט פאָר אים און זיין משפּחה אין פאַל, די בייזע שעה זאָל ניט זיין, אַז עפּעס וועט געשען אויף דער גרענעץ. עס האָט ניט געקענט זיין קיין ספּק אין דעם, אַז אין אַזא פאַל וועט זיך עס ענדיקן מיט סיביר, אויב ניט נאָך ערגער. זיינען טאַקע די לעצטע טעג פון זיך מכין זיין אין וועג אַריין געווען „ימים נוראים" אין בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט.

ס׳רוב עשאַלאָנען פלעגן אָפּגיין פון ווילנע. דעם טאָג, ווען אַן עשא־לאָן האָט געדאַרפט אָפּגיין, פלעגן אַרום וואָקזאַל אין ווילנע זיך אַרום־דרייען ציווייל־געקליידעטע עם־ווע־דע־אַגענטן, וואָס פלעגן מיט זייערע אַנ־געשפּיצטע בליקן נאָכפאָלגן דעם רעפּאַטריאירנדיקן עולם. מען קען זיך פאָרשטעלן די געפּילן פון אַן אומלעגאַלן פּאַסאַזשיר אין אַנבליק פון די דאָזיקע נאָכפאָלגנדיקע אויגן.

דער וועג פון ווילנע ביז גראַדנע מיט דער באַן האָט געדויערט א פּינף־זעקס שעה. לויטן אָפּמאַך האָבן די מענטשן געהאָט רעכט מיט־

צונעמען מיט זיך זייער שטוביקע באַלעבאַטישקייט, און יעדע משפחה איז טאַקע געווען באַלאַדן מיט פּעק און פּעקלעך. געפּאַרן איז מען אין פול־געפּאַקטע משא־וואַגאָנען, מענטשן צוזאַמען מיט זייער באַגאַזש.

קומענדיק קיין גראַדנע, האָט מען געדאַרפט זיך אַריבערהייבן אין אַנדערע באַנען, וואָס זיינען געווען גרייט אָפּצופּאָרן קיין פוילן. ניט זייענדיק זיכער ביזן לעצטן מאָמענט, וואָס עס קען, חלילה, געשען, האָט יעדער אומכשרער רעפּאַטריאַנט נאָך געהאַט מיט זיך ביידע דאָקומענטן: אי דעם סאָוועטישן פּאַס און אַנדערע אידענטיפיקאַציע־פּאַפּירן, אי דעם עוואַקואַציע־דאָקומענט אויף אַ פאַלשן נאָמען. דאָ, אין גראַדנע, האָט מען אָבער געדאַרפט זען אייליק פּטור צוווערן פון די סאָוועטישע דאָקומענטן, מען זאָל זיי ניט געפּינען בעת דער רעוויזיע ביים גרענעץ־פונקט.

וואַר וויס, וויפיל סאָוועטישע פּעסער, מעטריקעס און אַנדערע דאָקומענטן עס זיינען אין גרויס איילעניש און נערוועזיטעט צעפליקט געוואָרן אויף פּיץ־פּיצלעך און אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין די טואַלעטן פון גראָד־נער וואָקזאַל?... פון טואַלעט פלעגט מען שוין אַרויסגיין נאָר מיטן עווא־קואַציע־פּאַפּירל און קיין וועג צוריק איז שוין מער ניט געווען.

ווען אַלע זיינען שוין געווען אין באַן, וואָס דאַרף אָפּגיין קיין פוילן, פלעגן אין די וואַגאָנען אַריינגיין מיליטעריש־געקליידטע ע־וועג־דע־לייט אַדורכצופירן די גרענעץ־רעוויזיע. היות לויטן אָפּמאַך האָט יעדע משפחה געהאַט רעכט אַרויסצופירן פון רוסלאַנד אַ גאַנץ קליינע סומע געלט, האָט מען בעת דער רעוויזיע געדאַרפט דאָס איבעריקע געלט אָפּגעבן די גרע־נעץ־קאָנטראָליאָרן. די רעפּאַטריאַנטן, סיי די כשרע און נאָכמער די אום־כשרע, האָבן „צופעליק" תמיד געהאַט „איבעריקע געלט", וואָס מען פלעגט גערן אָפּגעבן. דאָס איז געווען אַ גוטע געלעגנהייט וויבאַלד צו מאַכן די הערצער פון די עם־וועג־דע־באַאמטע, זיי זאָלן ניט זיין אַזוי שטרענג בעת דער רעוויזיע.

פּראַקטיש האָט אַזאַ סצענע אויסגעזען אַזוי:

עטלעכע סאָלדאַטן האָלטן אויסגעשפּרייט אַ ליילעך, וואו יעדער איינער דאַרף אַריינוואַרפן זיין „איבעריק געלט". במשך עטלעכע מינוטן פאַלן פון אַלע זייטן פון וואַגאָן סאָוועטישע באַנקנאָטן אין ליילעך אַריין, און וואָס גרעסער עס ווערט די קופּע אָנגעוואָרפענע אַסיגנאַציעס, אַלץ צופּרידענער ווערן די פּנימער פון די עם־וועג־דע־לייט און אַלץ היימישער ווערן זיי מיטן עולם...

דאָס האָט אָבער אין פיל פאַלן זיי ניט געשטערט ביים רעווידירן די

דאָקומענטן אַראָפצונעמען פון וואַגאָן דעם אָדער יענעם מענטשן אָדער אַפילו גאַנצע משפחות. קיינער פון עולם אין וואַגאָן האָט, פאַרשטייט זיך, ניט געוואוסט, צי דאָס געשעט מחמת אַ געוויסער פאַרמאַליטעט אין די פאַפירן אָדער צוליב אַ וויכטיקערער סיבה. אויף יעדן פאַל האָט קיינער ניט מקנא געווען אַזאַ אייגעם, וואָס דאַרף נעמען זיין פעקל און זיך לאָזן פירן פון עם־וועדע.

וועו די גרענעץ־רעוויזיע פלעגט ווערן פאַרענדיקט און מען האָט ענדלעך זיך דערוואַרט די מינוט, אַז די באַן זאָל זיך נעמען רירן פון אָרט, פלעגן פנימער פון אומלעגאַלע רייזנדער אויפלויכטן מיט יענעם אויסערסט־גליקלעכן אויסדרוק פון פנים, וועו אַ גרויסער שטיין פאַלט פלוצעם אַראָפ פון האַרצן... דער הויך־פונקט פון גליקלעכן מאָמענט פלעגט ווערן דערגרייכט דאַן, וועו מען האָט מיט די אייגענע אויגן געזען, אַז די באַן גייט אַריבער די גרענעץ און אָנשטאָט סאָוועטישע אייזנבאַן־באַאמטע זעט מען פוילישע — אַ ביז־גאָר דייטלעכער און איבערצייגנדיקער סימן, אַז סוף־כל־סוף געפינט מען זיך שוין אויף פוילישער ערד, פון וואַנען מען האָט געהאָפט לייכטער צו קענען פאַרווירקלעכן דעם טרוים פון קומען קיין ארץ־ישראל אָדער אַנדערע לענדער מעבר לים.

8טער קאַפּיטל

פון ביאַליסטאָק ביז לאָדזש

אויף ביאַליסטאָקער וואָקזאַל טרעפן מיר נאָך ליטווישע יידן. — מען איז נאָך אַלץ אין גרויס פּחד. — ערשטע איינ־דרוקן פון פּוילן. — אויבנאויפיקע פּאַרגלייכן צווישן דעם לעבן אין פּוילן און רוסלאַנד. — מיר פּאָרן אַדורך וואַרשע. — אין שאָטן פון וואַרשעווער געטאָ־חורבות.

. . . אונדזער באַן האָט געאיילט אין דער ריכטונג צו ביאַליסטאָק. אַנ׳ געקומען אַהין זיינען מיר אינמיטן דער נאַכט. אין ביאַליסטאָק האָבן מיר געדאַרפט זיך איבערזעצן אין אַן אַנדער באַן, וואָס האָט אונדז געדאַרפט פירן קיין וואַרשע. וואַרטנדיק אויף דער נייער באַן, האָבן מיר אין דער נאַכט־פינצטערניש דערקענט אַרום אונדז עטלעכע קאָוונער יידישע משפּחות, וואָס זיינען געפאָרן מיטן זעלבן עשאַלאָן, אָבער מיר האָבן זיי ביז־איצט ניט באַמערקט.

דער פּחד צוליבן אַנטלויפן פון רוסלאַנד איז נאָך ביי אונדז אַלעמען אַזוי שטאַרק, אַז מען וואַגט ניט צו רעדן איינע צו די אַנדערע און מען האַלט זיך ווי ווילד־פרעמדע מענטשן. מען איז באַהערשט פון איין פּאַרלאַנג: וואָס גיכער אַריינצוקריכן אין אַ נייער באַן, וואָס זאָל אין גרויס איילעניש זיך לאָזן אַלץ ווייטער און ווייטער פון דער סאָוועטישער גרענעץ און אַלץ טיפער און טיפער אין פּוילן. מען האָט דאָס געפיל, אַז מיט יעדן קילאָ־מעטער טיפער אין פּוילן וועלן אַלץ גרעסער די שאַנסן צו פאַרדעקן די שפּורן פון אונדזער באַאַנגענעם „פאַרברעכן".

עס איז אַריבער די נאַכט און עס איז אָנגעקומען אַ זוניקער פרימאָרגן פון סוף יוני, 1945. מיט גרויס נייגעריקייט און ניט ווייניק צוריקגעהאַלטנ־קייט באַטראַכטן מיר די מענטשן אין אונדזער וואַגאָן. דער עולם רעדט אָן עכטן פּויליש, און מיר ליטוואַקעס מיידן בכיוון אויס זיך צו באַטיליקן אין די געשפּרעכן, אונדזער אָרעמע פּוילישע שפּראַך זאָל אונדז ניט פאַר־ראטן, אַז מיר זיינען „פאַלשע" פּוילישע רעפּאַטריאַנטן. מען פּאָרט אין שטיל־שווייגעניש, פאַרזונקען אין פאַרשיידענע מחשבות. נאָך די ערשטע פּרייִ־דיקע געפּילן צוליבן אַוועקגיין פון רוסלאַנד הייבן אָן ביסלעכווייז זיך אַריינ־צוגנבענען די ערשטע באַאומרואיקנדיקע רעיונות: וואָס־זשע וועט זיין וווייטער? וועט מען ניט באַדויערן דעם באַאַנגענעם שריט?...

די באַן שטעלט זיך אָפּ אויף פאַרשיידענע סטאַנציעס. מיט אונדזערע

בליקן פרואוון מיר צו שטודירן די פּוילישע מענטשן און דאָס אַרומיקע לעבן. אַפילו לויטן אויבנאויפיקן איינדרוק איז צו זען, אַז דער פּוילישער בירגער איז אין זיין ריידן און אַלגעמיינער האַלטונג פיל פרייער ווי דער סאָוועטישער מענטש. מען דיסקוטירט גאַנץ אָפן וועגן פאַרשיידענע ענינים. אויף די סטאַנציעס קומען אַריין אין די וואַגאָנען פּוילישע מענער און פרויען, וואָס לייגן פאָר דעם עולם צו קויפן קאַלטע געטראַנקען, יאגדעס, היימיש־געבאַקענע קוכעלעך אאַז"ו. מיר זעען אין דעם אַ באַשיינפערלעכן באַוויז, אַז מיר געפינען זיך שוין אין אַ וועלט פון „פרייער וירטשאָפט", וואו דער יחיד קען עפּעס אונטערנעמען אויף זיין אייגענער איניציאַטיוו און איז ניט קיין אויסשליסלעכער ראָבאָט פון דער מלוכה־מאַשין.

די דאָזיקע, דוכט זיך, קליינע פאַקטן גיבן אונדז צו מוט און פאַרשטאַרקן אונדזער גלויבן, אַז מיר האָבן גוט געטאָן מיטן אַוועקגיין פון „דאָרטן".

ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען קיין וואַרשע. פון דאַנען דאַרפן מיר פאָרן קיין לאָדזש — דאָס אָרט, וואָס איז אָנגעוויזן אין אונדזערע עוואַקואַציע־דאָקומענטן. מיר דאַרפן אַריבערפאָרן פון איין וואָקזאַל צו אַ צווייטן און מיר דינגען פּוילישע פורמאַנעס אַריבערצופירן די זאַכן. דערווייל האָבן מיר אַ געלעגנהייט צו באַטראַכטן די שטאָט.

שעהן לאַנג פאָרן מיר צווישן חרובע גאַסן. זעלטן־וואו איז צו זען אַ גאַנץ־געבליבן הויז. וואו דאָס אויג גיט זיך ניט אַ קער, אומעטום זעסטו פאָר זיך חורבות און חורבות. אָבער אָפילו פון די רואינען קען מען אַרויסזען די אַמאָליקע שיינקייט פון דער פּוילישער הויפּטשטאָט.

מיר פאָרן פאַרביי ניט וויַיט פון דער געגנט, וואו עס האָט זיך געפונען דאָס וואַרשעווער געטא, און די פּוילישע פורמאַנעס גיבן אונדז אייניקע דערקלערונגען אין אַ טאָן פון כלומרשטן מיטגעפיל צו יידן. מיר וואַרפן אונדזערע בליקן אין דער ריכטונג פון די געטא־חורבות און דאָס רופט אַרויס ביי אונדז אַסאָציאַציעס און זכרונות פון קאָוונער געטא. אין זכרון טויכן אויף בילדער און סצענעס פון די באַריכטן וועגן העלדישן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטא. אַ געפיל פון יראת־הכבוד באַהערשט אונדז, וועז מיר גיבן אַ טראַכט, אַז אין דעם מאָמענט געפינען מיר זיך בשכנות פון דעם אָרט, וואו עס האָט זיך אָפּגעשפּילט די לעגענדאַר־גע־וואָרענע יידישע מרידה קעגן דער נאַצישער חיה־רעה. מיט אַלע אונדזערע חושים פילן מיר ווי פון די געטא־חורבות וועייט אויף אונדז מיט דורות־אַלטער יידישער קדושה און גבורה.

מיר פאָרן אַלץ ווייטער איבער די צעשטערטע וואַרשעווער גאַסן און קענען זיך ניט באַפרייען פון דעם געדאַנק, אַז דאָ, אין וואַרשע, האָט בסך הכל מיט אַ יאָר זעקס צוריק געקלאַפּט דער דופק פון דער גרעסטער יידישער קהילה אין אייראָפּע, און אַז איצט פאָרן מיר צווישן די רואינען פון דער דאָזיקער חרוב ומוחרב געוואָרענער עיר ואם בישראל.

אין וועג אַריין מיט די פּעקלעך אין די הענט

עס איז אָנגעפאַלן דער זומערדיקער פּאַרנאַכט. די גרויסע היץ פון בייטאָג האָט בהדרגהדיק נאָכגעלאָזן. מידע און אויסגעשעפּטע פון די אַלע איבערלעבונגען במשך די לעצטע פּאָר טעג האָבן מיר דערגרייכט דעם וואָקזאַל, פון וואַנען מיר האָבן געדאַרפט אָפּפאָרן קיין לאָדזש.

נאָך אַ נאַכטיקער נסיעה איבער פּוילישע פעלדער און וועלדער האָט די באַן אונדז אינדערפרי געבראַכט קיין לאָדזש.

פטער קאַפּיטל

ערשטע שריט אויף פּוילישער ערד

לאָדזש וועלט דער צענטער פון אַנטלאָפענע ליטווישע יידן.— רירנדיקע סצענעס אויפן הויף פון לאָדזשער יידישן קאָמיטעט. — מיר געפינען אַ „דירה" אויף אַ בוידעם־שטיבל.— יידן זענען צו מאַכן חיונה. — ליטווישע יידן האָבן מורא צו לאָנג צו בלייבן זיצן אין לאָדזש. — סאָלדאָטן פון דער ארץ־ישראל בריגאָדע העלפן די אַנטלויפנדיקע יידן.

אין פאַרגלייך מיט וואַרשע האָט לאָדזש כמעט ווי גאָרניט געליטן פון די מלחמה־אָפּעראַציעס בעתן צוריקטריט פון דייטשן מיליטער. דאָ, אין לאָדזש, האָט מען זעלטן־ווען געקענט זען אַ חרוב הויז. אויף די גאַסן איז אַנגעגאַנגען אַ באַוועגונג כמעט ווי אין נאָרמאַלע צייטן. ווייניק־וואָס האָט דאָ דערמאָנט, אַז אָקאָרשט איז געווען אַ מלחמה אויף דער וועלט.

לאָדזש איז יעמאָלט געווען דער הויפּט־צענטער פון די אַנטלאָפענע ליטווישע יידן. איינצלנע יידן פון ליטע האָבן זיך אויך געפונען אין ביאַליסטאָק, אין לובלין און אין אַנדערע פונקטן אין פוילן. געווען אויך אַזעלכע ליטווישע יידן, וואָס האָבן מורא געהאַט צו בלייבן אין פוילן און זיינען אַוועק קיין רומעניע, פון וואַנען זיי האָבן געהאָפט גיכער צו דערגרייכן ארץ־ישראל.

דער לאָדזשער יידישער קאָמיטעט האָט זיך געמיט צו געבן די גרויסע שטראָמען יידישע פליטים אַ ביסל מאַטעריעלע הילף. זיינע מעגלעכקייטן זיינען אָבער געווען זייער באַשרענקטע. אַחוץ הילף האָט דער קאָמיטעט געהאָלפן די פליטים אויסצוגעפינען זייערע קרובים אין פוילן און אין אויסלאַנד.

טאָג־אין, טאָג־אויס האָט מען געקענט זען, ווי הונדערטער מענטשן באַלאָגערן די ביוראָען פון קאָמיטעט מיט דער כוונה אויסצוגעפינען אינפאָרמאַציע מכוח אַ נאָענטן קרוב אָדער צו באַקומען אונטערשטיצונג. ניט זעלטן האָט עס געטראָפן, אַז עמעצער איז געקומען אין קאָמיטעט אויסצוגעפינען עפּעס וועגן זיינעם אַ פריינד אָדער אַ גוטן באַקאַנטן, און דאָ, אין קאָמיטעט, האָט ער גאָנץ אומגעריכט געטראָפן די געזוכטע פערזאָן. רירנדיקע סצענעס פלעגן אין אַזאַ פאַל זיך אָפשפּילן אויפן הויף פון קאָמיטעט.

זייטיקע מענטשן פלעגן מיטווייזען און זיך מיטפרייען ביי אָט דער דראַ־מאַטישער באַגעגעניש.

די מער־פּאַרמעגלעכע פּליטים האָבן זיך געהאַט איינגעאָרדנט אין פּריוואַטע האָטעלן און גאַסט־הייזער. בפּרט איז געווען פּאָפולער דאָס גאַסט־הויז אויף ציגעלניאַנאַ גאַס, וואו עס האָט אויך געהאַט געלעבט אַ היפּשע צאָל ליטווישע יידן. צוליב די גאַנץ־הויכע פּרייזן זיינען די אַלע פּריוואַטע האָטעלן געווען צוטריטלעך נאָר פּאַר אַ קליינער צאָל מענטשן.

אין לאָדזש איז אויך געווען אַ מין לאַגער פּאַר די אומפּאַרמעגלעכע יידישע פּליטים. באַשטאַנען איז דער דאָזיקער לאַגער פון עטלעכע האַלב־חרובע מויערן, וואו די מענטשן האָבן זיך געפונען אין שוידערלעכע באַ־דינגונגען. מען האָט דאָרטן בוכשטעבלעך זיך געוואַלגערט אויף דער ערד. די „דירות" זיינען געווען אָן טירן און מיט אויסגעהאַקטע שויבן אין די פענצטער. כדי זיך צו שיצן פון רעגן אָדערווינט, האָט מען די טירן און פענצטער געדאַרפט פּאַרשעלן מיט זעק אָדער שמאַטעס. ווער עס האָט נאָר געהאַט די מינדסטע מעגלעכקייט האָט געזען אויסצומיידן דעם דאָזיקן פּאַרוואָרלאָזטן הקדש־לאַגער, וואָס האָט כלומרשט געדאַרפט זיין אַ מקום־מנוחה פּאַר די נאָס־וואָס באַפרייטע יידן.

נאָכן אַרומוואַלגערן זיך איניקע טעג ביי פּאַרשיידענע באַקאַנטע, האָבן מיר ענערגיש געזוכט אַ שטיקל אייגן ווינקעלע, וואו אַוועקצולייגן דעם קאָפּ פּאַר דער צייט, וואָס אונדז וועט אויסקומען צו זיצן אין לאָדזש. כדי צו באַקומען אַ דירה, האָט מען געדאַרפט וועגן דעם אָנגעבן אַן אַפּלי־קאַציע צום שטאָטישן וואוינונגס־אַמט און וואַרטן, ביז די אַפּליקאַציע וועט ווערן באַהאַנדלט און באַפרידיקט.

ענדלעך האָבן מיר — מיט מזל! — געפונען אַן אומבאַוואוינט בוי־דעם־שטיבל אויף דער גאַס פון 11טן נאָוועמבער (גאַס אויפן נאָמען פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט־טאָג). דאָס איז געווען אַ פּאַרוואָרלאָזט בוידעם־ווינקל, אָן שום מעבל אָדער אַנדערע שטוביקע באַקוועמלעכקייטן. נאָכן באַאָרגן אַ טישל, אַ פּאָר בענקלעך און אַ ביסל שטרוי פּאָר א געלעגער אויפן דיל, איז די דירה־פּראָגע פּאַר אונדז געווארן געלייזט.

ווער עס האָט געהאַט מיטגעבראַכט אַ ביסל געלט פון רוסלאַנד, האָט געלעבט פון פּאַרטיקן. די, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין געלט־אָפּשפּאָרונגען, האָבן געמוסן אויספּאָרקויפן פון די מיטגעבראכטע זאַכן, כדי צו קענען דעקן די טאָג־טעגלעכע הוצאה.

מענטשן האָבן געגומען זוכן אַ וועג ווי אַזוי צו פֿאַרדינען אויף דער חיונה. ס׳רוב יידישע פֿליטים האָבן זיך געגומען צום האַנדל און אויף די לאָדזשער מערק האָט מען געקענט זען ווי יידן מסחרן מיט פֿאַרשיידענע גע־ניצטע בגדים, וועש, שוכוואַרג און אַנדערע סחורות.

די מער־ענערגישע האָבן זיך ניט באַגנוגנט מיטן קליין־האַנדל אויפן מאַרק און זיי האָבן געפֿרואווט מיטמאַכן די פֿאַרשיידענע שמוגל־מסחרים, וואָס זיינען אָנגעגאַנגען צווישן לאָדזש און די שטעט און שטעטלעך פון געווען פּוילישן קאָרידאָר.

שטאַרקט פֿאַרשפּרייט איז געווען דאָס שמוגל פון שפּייז־פּראָדוקטן פון לאָדזש קיין דאַנציק און אומגעגנט, וואָס זיינען געווען באַוואויגט פון אַ דייטשער באַפעלקערונג. דאָס איז דאָך געווען אָקאַרשט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, און די דאָרטיקע דייטשן האָבן פון די פּאָליאַקן ניט געלעקט קיין האָניק...

זייענדיק אויסגעהונגערט נאָך אַ ביסל פּעטס, מעל, צוקער און אַנ־דערע לעבנסמיטל, פלעגן די דייטשן פֿאַר אַ ביסל עסנוואַרג אַוועקגעבן בגדים, שיך, וועש און אַפּילו גאָלדענע אָדער זילבערנע חפּצים. אין לאָדזש האָט מען די אַלע דייטשע זאַכן געקענט זייער לייכט פֿאַרקויפן אויף די מערק און דערביי גאַנץ פיין פֿאַרדינען. אמת, דאָס דאָזיקע שמוגל איז געווען פֿאַרבונדן מיט אַסך ריזיקע, אָבער פיל מענטשן האָבן געוואָגט צו גיין אויף דעם וועג, ווייל זיי האָט אָנגעלאָקט דער היפּשער פֿאַרדינסט.

ליטווישע יידן האָבן שטאַרק מורא געהאַט צו פֿאַרבלייבן אַ לענגערע צייט אין לאָדזש. דער ליטווישער יידישער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, וואָס פֿאַר אַ חטא ער איז באַגאַנגען לגבי רוסלאַנד מיט זיין אַוועקגיין קיין פּוילן. מען האָט פּשוט מורא געהאַט, אַז אין איינעם אַ טאָג קענען אין לאָדזש אַראָפקומען אַ פּאָר קאָוונער יידישע עם־וועלט־לייט, וואָס קענען פּערזענ־לעך אַלע אָנטלאָפּענע יידן און מיט זייער הילף וועט מען קענען צונויפ־נעמען ביז איין ליטווישן יידישן, און דאַן — וואָס דאַן וועט זיין האָט מען געציטערט אַרויפצולאָזן אפילו אויפן געדאנק...

עס האָבן אויך ניט געפעלט קיין קלאַנגען, אַז מען האָט אויף די לאָדזשער גאַסן געזען פֿאַרן אין אויטאָ דעם אָדער יענעם ציווילי־גע־קליידעטן יידישן עם־וועלט־באַאמטן פון קאָוונע אָדער ווילנע, וואָס איז אוודאי געקומען אַדורכצופירן אַ געיעג אויף די אָנטלאָפּענע ליטווישע יידן.

די אַלע קלאַנגען האָבן נאָך מער פאַרגרעסערט די בערוועזיטעט און צע־רודערונג צווישן די יידן פון ליטע און פאַרשטאַרקט זייער דראַנג וואָס־גיכער אַוועקצוגיין פון פוילן און זיך לאָזן ווייטער טראָגן מיטן שטראָם פון דעם גרויסן יידישן גלויף.

היות צו יענער צייט האָט מען ניט געקענט אַפילו קלערן וועגן אַנ־קומען צו די קרובים אין אַמעריקע אָדער אין אַנדערע לענדער אויף יענער זייט ים, איז כמעט אַלעמענס שטרעבונג געווען צו דערגרייכן ארץ־ישראל. יעדער יידישער פּליט האָט גוט געוואוסט, אַז די חיילים פון דער ארץ־ישראל בריגאַדע זיינען זיך פּשוט מוסר־נפש און העלפן די וואָגלעג־דיקע יידן צו דערגרייכן זייער ציל. וועגן אָט דער העלדישער טעטיקייט פון דער יידישער בריגאַדע האָבן צווישן די פּליטים זיך אַרומגעטראָגן גאַנצע לעגענדעס, און דאָס האָט אָנגעפילט זייערע הערצער מיט פרייד און האָ־פענונג אויף בעסערע צייטן.

חיילים פון דער ארץ־ישראל בריגאַדע צו הילף די בריחה־יידן

די ענגלישע רעגירונג, אין וועמענס רשות די בריגאדע האט זיך גע־
פונען, איז אבער געווען שטארק אומצופרידן מיט אט דער „זייטיקער"
ארבעט פון די יידישע סאלדאטן און אויף איר באפעל איז די יידישע
בריגאדע אוועקגענומען געווארן פון איטאליע און איז אריבערגעהייבן גע־
ווארן אנדערשוואו. דורך דעם איז באמת געגעבן געווארן א שטארקער
קלאפ דעם בריחה־שטראם קיין ארץ־ישראל, און פיל פליטים זיינען דאן
אויף א לענגערער צייט געבליבן שטעקן אונטערוועגס.

טער קאַפּיטל10

אונדזער לעבן אין לאָדזש

יידן שטרעבן צו פֿאָרן קיין איטאַליע. — א באַגעגעניש מיטן געווּעזענעם קאָמענדאַנט פון וואַרשעווער געטא־אויפֿשטאַנד, יצחק צוקערמאַן. — מיין שמועס מיט מירסקין, רעדאַקטאָר פון לאַדזשער „דאָס נייע לעבן", און מיט דער שריפֿטשטע־לערין רחל אויערבאַך. — אין דער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע. — צווישן די רואינען פון לאַדזשער געטאָ. — דער קיבוץ „דרור" העלפֿט אונדז אַוועקגיין פון לאַדזש.— מיר פֿאָרלאָזן לאַדזש און פֿאָרן קיין קראַקע.

שוין עטלעכע וואָכן ווי מיר געפֿינען זיך אין לאַדזש. פון טאָג־צו־טאָג ווערט אַלץ קלענער די מחנה ליטווישע יידן. מענטשן שטרעבן וואָס־גיכער זיך אַרויסצורייסן פון פֿוילן. מען איז באַהערשט פון אַ באַגער אַנצוקומען קיין איטאַליע. דאָרטן, האָפֿט מען, וועט מען קענען איין מאָל פֿאָר אַלע מאָל אָפּכאַפּן דעם אָטעם און בלייבן זיצן אַזוי לאַנג, ביז עס וועלן זיך שאַפֿן מעגלעכקייטן צו דערגרייכן ארץ־ישראל.

איטאַליע ווערט באַטראַכט ווי דאָס לאַנד, וואָס קען שוין ניט דירעקט אָדער אומדירעקט דערגרייכט ווערן פון דער סאָוועטישער האַנט. ערשט געפֿינענדיק זיך אין איטאַליע, גלייבט מען, וועט מען קענען ענדלעך פּטור ווערן פון דעם שרעק־געפּיל וואָס פֿאַרפֿאָלגט אונדז, געווּעזענע סאָוועטישע בירגער, און רויבט אַוועק דאָס געפּיל פון רואיקייט און זיכערקייט. די פֿריינדלעכע באַציאונגען צו יידן מצד די איטאַליענער, דער אנגענעמער איטאַליענישער קלימאַט, די שפּע פון ווייַנטרויבן און דרום־פֿרוכטן — אַלץ צוזאַמען העלפּט נאָך מער פֿאַרשטאַרקן דעם דראַנג פון די פּליטים צו דער־גרייכן דעם אָפּענינישן האַלבאינדזל.

די הויפּט־פֿראַגע איז אָבער: ווי זשע קומט מען אַהין?

אייניקע פֿאַרמעגלעכע ליטווישע יידן האָבן אויסגעפונען אַ וועג, ווי אַזוי צו קענען דערגרייכן איטאַליע במשך „עטלעכע טעג". דאָס דאָרף אָבער קאָסטן אַ גאָר גרויסע מטבע: אַן ערך 10 טויזנט זלאָטע פֿאָר אַ מענטשן. אַ פֿאָר משפּחות האָבן זיך געלאָזן אויף דעם וועג, אָבער שפּעטער־צו האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מען האָט זיי פּשוט אָפּגענאַרט און דערפּירט ביז צו עסטרייך, וואו זיי זיינען געבליבן שטעקן.

אין לאָדזש האָבן זיך געפונען אייניקע יוגנט־קיבוצים פון פאַרשיידענע ציוניסטישע גרופירונגען, ווי אַ שטייגער, פון „דרור", השומר־הצעיר, אַלגע־מיינע ציוניסטן, גורדוניה, רעוויזיאָניסטן, מזרחי אאַז"ו. מענטשן האָבן געמומען זוכן אַ וועג זיך צוצוטוליען צו די קיבוצים, כדי צו קענען מיט זיי מיטפאָרן קיין ארץ־ישראל, ווען זיי וועלן זיין גרייט פאַר דעם. דאָס איז אָבער צוליב פיל סיבות ניט געווען אַזוי לייכט צו דערגרייכן.

צו יענער צייט איז קיין לאָדזש אָנגעקומען דער געווען קאָמענ־דאַנט פון וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד, יצחק צוקערמאַן (געווען באַ־קאַנט אונטערן פסעוודאָנים אַנטעק). געקומען איז ער קיין לאָדזש, ווייזט אויס, אין שליחות פון דער בריחה און אין די אינטערעסן פון די חלוצישע קיבוצים.

לויט דער פאַרמיטלונג פון איינעם פון די אָנפירער פון קיבוץ „דרור", יצחק קאפטשעווסקי, מיינער אַ באַקאַנטער יוגנטלעכער פון קאָוונער געטאָ, האָב איך געהאַט אַ קורצן שמועס מיט צוקערמאַנען וועגן ענין אַוועקגיין פון פּוילן. צוקערמאַן האָט אויפמערקזאַם אויסגעהערט מיינע רייד און האָט עפּעס נאָטירט אין זיין נאָטיץ־ביכל. ער האָט מיר צוגעזאָגט צו העלפן, מיט וואָס עס וועט זיך לאָזן, און האָט מיר געבעטן שטיין וועגן דעם ענין אין קאָנטאַקט מיטן פריער־דערמאָנטן קאפטשעווסקי.

ביי דער געלעגנהייט איז אינטערעסאַנט צו דערציילן פאַלגנדיקן כאַ־ראַקטעריסטישן פאַל:

צוזאַמען מיט מיר איז צו צוקערמאַנען אַריין אַ יונגערמאַן, וואָס איז מיט אונדז געווען געקומען פון קאָוונע. ער האָט צוקערמאַנען דערציילט, אַז ער איז אַן אָנטלאָפענער פון דער רויטער אַרמיי און ער וויל דעריבער מען זאָל אים העלפן וואָס־גיכער אַוועקצוגיין פון פּוילן, וואו עס איז דאָ אַ סכנה מען זאָל אים דערקענען און צוריקשיקן קיין רוסלאַנד. צוקערמאַן האָט אָבער איבערגעריסן זיינע רייד און האָט אין אַ ביסל אַן אויפגערעגטן טאָן אַ זאָג געטאָן:

— ניין, בשום אופן ניט! איר קענט ניט דערוואַרטן פון אונדז קיין הילף, ווייל איר זייט אַ דעזערטיר פון אונדזערער אַ פריינדלעכער אַרמיי, וואָס האָט געהאָלפן צעשלאָגן די נאַציס. מיטן דעזערטירן פון דער רויטער אַרמיי זייט איר באַגאַנגען אַ פאַרברעכן. איך וויל מיט אייך ניט רעדן וועגן קיין זאַך —, האָט ער אין אַ האַרבן טאָן איבערגעריסן זיין ענטפער. מיט אַראָפגעלאָזענע אויגן איז דער יונגערמאַן פאַרשעמטערהייט אַרויס פון צימער.

צוקערמאן־אַנטעק האָט אויף מיר געמאַכט דעם אייndרוק פון זייער אַן ענערגישן און סימפּאַטישן מענטשן. קוקנדיק אויף אים האָב איך זיך ניט געקענט באַפרייען פון געדאַנק, אַז איך געפין זיך פּנים אל פּנים מיט אַ מענטשן, וואָס האָט פּערזענלעך אַזוי פיל בייגעטראָגן צו דער עפֿאָפֿייע פון יידישער גבורה, וואָס הייסט „וואַרשעווער געטאָ־אויפֿשטאַנד".

היינט־צו־טאָג איז צוקערמאַן איינער פון די אַנפּירנדיקע חברים פון דער מפ"ם־באַוועגונג אין מדינת ישראל.

* * *

פֿאַר דער צייט פון מיין זיין אין לאָדזש איז מיר אויסגעקומען צו באַזוכן די רעדאַקציע פון „דאָס נייע לעבן" און כאַפּן אַ שמועס מיטן רעדאַקטאָר פון דער צייטשריפט, מירסקי, ווי אויך מיט דער רעדאַקציע־מיטאַרבעטערין, די באַקאַנטע שריפטשטעלערין רחל אויערבאַך. פֿאַר זיי האָב איך געגאָלטן מיט מיין פּוילישן נאָמען לויטן רעפּאַטריאַציע־דאָקומענט, מיט וועלכן איך בין געקומען קיין לאָדזש.

געשמועסט האָבן מיר וועגן פֿאַרשיידענע ענינים. צופֿעליק איז געקומען די רייד וועגן דער קאָוונער יידישער טאָג־צייטונג „פֿאַלקסבלאַט" און די רייסעריין, וואָס זיינען פֿאַרגעקומען אין און אַרום דער צייטונג צווישן די קאָמוניסטישע און דעמאָקראַטישע עלעמענטן אויף דער יידישער גאַס אין ליטע אין די יאָרן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה. וועג איך האָב געהאַט געמאַכט אַ קריטישע באַמערקונג אויפֿן חשבון פון די קאָמוניסטן, האָב איך געפילט ווי מירסקי האָט אויף מיר אַ וואַרף געטאָן אַ בייזן בליק.

מירסקי האָט אויף מיר איבערגעלאָזן דעם רושם פון אַ יעווסעקישן פֿאַנאַטיקער, וואָס קוקט מיט שנאה און פֿאַראכטונג אויף אַנדערש־דענקענדיקע מענטשן. ניט אומזיסט איז אויף אים מיט אַ געווייסער צייט צוריק אויסגעפֿאַלן די „שליחות" צו ליקווידירן די לעצטע סימנים פון אַ יידישגעזעלשאַפטלעכן לעבן אין היינטיקן פּוילן. אָבער אורטיילנדיק פון דער דערפֿאַרונג מיט די יעווסעקישע ליקווידאַטאָרן פון יידישן לעבן אין רוסלאַנד, וואָס זיינען דערנאָך אַליין ליקווידירט געוואָרן פון עמעצן אַנדערש, קען מען על פּי אַנאַלאָגיע מיט א געווייסער זיכערקייט זאָגן, אַז אויך ער, מירסקי, וועט פּריער אָדער שפּעטער ווערן ליקווידירט.

אַ לחלוטין אַנדער אייndרוק האָט געמאַכט די שריפטשטעלערין רחל אויערבאַך. מען האָט ניט געדאַרפט זיין קיין גרויסער מענטשן־קענער, כדי צו זען, אַז אַלס מענטש איז זי, אויערבאַך, פונקט דער היפוך פון מירסקין, און אַז זי פֿאַרמאָגט איידעלע און סימפּאַטישע כאַראַקטער־שטריכן. זי האָט

געראַדט פריינדלעך, געלאַסן און האָט דערוועקט צו זיך צוטרוי. אַ דאַנק אירע באַמיאונגען האָב איך, מיין פרוי און קינד געהאַט אַ מעגלעכקייט במשך אַ פּאָר וואָכן צו עסן מיטאָג אין דער אַזוי גערופענער זשורנאַליסטן־קיך, און דאָס איז געווען אונדזער אינציקע זאַטע אָפּעסן דורכן גאַנצן טאָג.

אַז די עכט־הומאַניסטישע רחל אויערבאַך האָט לאַנג ניט געקענט אויס־האַלטן די געדריקטע אַטמאָספער פון דער „פּאָלקס־דעמאָקראַטיע" אין פּוילן, באַווייזט דער פּאַקט, וואָס זי איז אינגיכן אַוועק קיין ארץ־ישראל, וואו זי געפינט זיך עד היום.

* * *

אין לאָדזש איז מיר אויך אויסגעקומען מערערע מאָל צו באַזוכן די יידישע היסטאָרישע קאָמיסיע, אונטער דער לייטונג פון באַקאַנטן יידישן היסטאָריקער דר. פּיליפּ פרידמאַן. די היסטאָרישע קאָמיסיע האָט יעמאָלט געהאַלטן אין אייגנטעלן איר אַרבעט פון זאַמלען, סיסטעמאַטיזירן און באַארבעטן די מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידישן חורבן אין פּוילן אין די בלוטיקע היטלער־יאָרן.

אַחוץ דעם אַלגעמיינעם אינטערעס צו דער טעטיקייט פון דער היסטאָ־רישער קאָמיסיע, האָב איך געוואָלט האָבן אַ שטיקל ישוב־הדעת מיט עמעצן פון דער אָנפירונג פון דער קאָמיסיע מכוח מיינע כתב־יד נאָטיצן צו דער געשיכטע פון קאָוונער געטאָ. די דאָזיקע נאָטיצן, וואָס איך האָב אָנגע־הויבן צו פאַרצייכענען גלייך נאָך דער באַפרייאונג אין אויגוסט 1944, האָב איך פאַרבאַהאַלטענערהייט געהאַט אַריבערגעבראַכט מיט זיך פון לי־טע קיין פּוילן. געוואָלט האָב איך, ערשטנס, הערן מבינות אויף מיין כתב־יד און, צווייטנס, זען אפשר אים איבערצולאָזן אין דער קאָמיסיע, איידער מיר לאָזן זיך אויף די אומבאַקאַנטע וועגן און שטעגן פון דער בריחה איבער פאַרשיידענע אייראָפּעאישע לענדער.

מיר איז אויסגעקומען וועגן די דאָזיקע ענינים צו ריידן מיטן וויצע־לייטער פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע, מאָגיסטער נחמן בלומענטאַל. זיך באַקענעדיק מיט אַ פראָגמענט פון מיין מאָנוסקריפּט, האָט ער גאַנץ וואַרעם זיך אָפּגערופן וועגן אים. ער האָט אויך מסכים געווען איך זאָל איבערלאָזן דעם כתב־יד אין דער היסטאָרישער קאָמיסיע, וואָס וועט מיר אים שפּעטער איבערשיקן קיין אויסלאַנד, וואו איך וועל ענדלעך געפינען אַ מקום מנוחה.

איך בין אָבער געווען אין ספק, צי דער זייער ליבנסווירדיקער נחמן בלומענטאל וועט אפילו ביי זיין בעסטן ווילן קענען אויספירן זיין צוזאָג

צו מיר. איך האָב פשוט מורא געהאַט, אַז עס קענען צו יענער צייט זיך שאַפן שוועריקייטן ביים איבערשיקן דעם מאַנוסקריפט פון פוילן קיין אויס־לאַנד און איך האָב דעריבער באַשלאָסן צו ריזיקירן און אים מיטצונעמען מיט זיך. ערשט שפּעטער האָב איך זיך איבערצייגט, אַז מיין פּאַרגעפיל האָט מיך ניט אָפּגענאַרט, ווייל כמעט אַלע, וואָס האָבן געהאַט עפּעס איבערגע־לאָזן אין דער היסטאָרישער קאָמיסיע, האָבן דערנאָך געהאַט גרויסע שוו־ריקייטן ביים צוריקבאַקומען עס.

מיין מאַנוסקריפּט איז מיר געלונגען בשלום אַדורכצוטראָגן דעם גאָנצן בריחה־וועג, ביז איך האָב סוף־כל־סוף דערגרייכט די אַמעריקאַנער זאָנע פון דייטשלאַנד. דאָרטן האָב איך מיט דער צייט דעם כתב־יד איבערגע־אַרבעט און שטאַרק פאַרגרעסערט מיט אַ סך נייע מאַטעריאַלן. די דאָזיקע ערשטע גרעסערע אַרבעט צו דער געשיכטע פון קאָוונער געטאָ איז אין 1948 דערשינען אין מינכען אונטערן נאָמען „אומקום פון יידישער קאָו־נע" (424 זייטן, אַרויסגעגעבן דורכן פאַרבאַנד פון ליטווישע יידן אין גלות־דייטשלאַנד).

* * *

בעת אונדזער זיין אין לאָדזש האָבן מיר אויך באַזוכט דעם ראַיאָן פון דער געוועזענער לאָדזשער געטאָ. זעלטן־וואו איז אין געטאָ געווען צו זען אַ גאַנץ הויז. כמעט אַלע הייזער זיינען געווארן צעשטערט אין דער צייט פון דער געטאָ־ליקווידאַציע. דאָ און דאָרט האָט מען אויף די וועגט פון די חרובע הייזער געקענט נאָך זען אין יידיש און דייטש געדרוקטע „באַפעלן" פון דעם טרויעריק־באַרימטן יידישן געטאָ־„מלך", מרדכי רום־קאָווסקי, אין וועלכע ער רופט די יידן זיך ניט קעגנצושטעלן דער דעפּאָר־טאַציע און זאָגט זיי צו דערביי כלערליי גליקן.

ווייזט אויס, אַז די לאָדזשער געטאָ־יידן האָבן ניט צו שטאַרק געגלויבט אין רומקאָווסקיס צוזאָגן, און זיי זיינען פרייוויליק ניט געגאַנגען צו דער דעפּאָרטאַציע. די נאַציס האָבן דעריבער אין געטאָ צעשטערט הויז נאָך הויז און האָבן מיט געוואלד דעפּאָרטירט די יידן. קרוב צו טויזנט יידן איז דאָך געלונגען אויסצומיידן די צוואַנג־דעפּאָרטאַציע און צו דערלעבן די באַפרייאונג.

מיר גייען פון געסל צו געסל און אין מוח עגבערט דער געדאַנק, אַז אָט דאָ אין דער געטאָ פון „ליצמאַנשטאַדט", ווי די דייטשן האָבן אָפּיציעל משנה שם געווען די שטאָט לאָדזש, האָבן אַ פּאָר הונדערט טויזנט יידן זיך געפּלאָגט אין נאַצישן גיהנום און זיינען דערנאָך אין שרעקלעכע יסורים

אומגעבראַכט געוואָרן אין אָשוועניטשים, טרעבלינקע און אַנדערע היטלע־רישע טויט־פאַבריקן.

וואָס לענגער מיר געפינען זיך אין תחום פון געוועזענעם געטאָ, אַלץ מער טראַכטן מיר וועגן די אויפפאַלנדיקע ענלעכקייטן צווישן די געטאָס פון קאָוונע און לאָדזש. צוליב אַ גאַנצער ריי סיבות זיינען אָט די ביידע געטאָ־ישובים געבליבן עקסיסטירן לענגער ווי די אַנדערע געטאָס אין די אָקופירטע מזרח־געביטן, און זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן האַרט ביז צום דייטשן צוריקטריט פון קאָוונע און לאָדזש. שטאַרק ענלעך איז אויך געווען דער גרויזאַמער גורל פון די ביידע געטאָס אין סאַמע לעצטן קריטישן מאָמענט פון זייער ליקווידאַציע און דעפּאָרטאַציע.

עס האָט געמוטמען אָנפאַלן דער זומערדיקער פאַרנאַכט, ווען מיר האָבן מיט לאַנגזאַמע טריט געמומען פאַרלאָזן די געגנט פון דער חרובער לאָדזשער געטאָ. פאַרבייגייענדיק אַ חורבה, האָבן מיר אויפן קעלער באַמערקט אַ שילד אין יידיש, אַז דאָ קען מען צו ביליקע פרייזן באַקומען אַ גלאָז קאַווע און עפּעס צובייסן. אויפן פאָן פון די אַרומיקע רואינען האָט אָט דער צופעליק גאַנץ־געבליבענער שילד מיט אַ בולטער שאַרפקייט אונטערגעשטראָכן די עקשנותדיקע לעבנס־קראַפט פון די צום טויט־פאַראורטיילטע געטאָ־יידן, וואָס האָבן אַלץ געטאָן, כדי ווי ניט איז זיך צוצופאַסן צו די שוידערלעכע באַדינגונגען, מיט דער כוונה אַריבערצולעבן זייערע רוצחים און צו דערווארטן זיך אויף דער גאולה.

ביים אַרויסגיין פון געטאָ־ראַיאָן האָט מען אונדז אָנגעוויזן אויף אַ קליינעם קאַטוילישן קלויסטער. אין די נאַצי־יאָרן האָט דער געטאָ־צוים זיך געפונען האַרט לעבן אָט דעם קלויסטער, וואוהין מען פלעגט יעדן זונטיק פירן צום גאָטעסדינסט די משומדים פון געטאָ. אָבער דאָס האָט, ווייזט אויס, גאָרניט געהאָלפן די משומדים ניט צו טיילן דעם זעלבן טראַגישן גורל ווי די איבעריקע געטאָ־איינוואוינער. כמעט אַלע פון זיי זיינען געוואָרן צעריבן צווישן די שטיינער פון די נאַצישע טויט־מילן.

* * *

עס איז אַוועק אַ טאָג נאָך אַ טאָג און אָט איז שוין באַלד אַ חודש צייט, ווי מיר געפינען זיך נאָך אַלץ אין לאָדזש. מיט יעדן אַוועקפאָרן פון אַ באַקאַנטן ליטווישן ייד ווערט אונדזער אומרואיקייט אַלץ גרעסער. די אייניקע האָפענונג איז דער צוזאָג פון קיבוץ „דרור", אַז סוף יולי וועלן מיר מיט זייער הילף זיך רירן פון אָרט.

היות מיר זיינען ניט געווען קיין מיטגלידער פון „דרור", האָט דער

קיבוץ פון אונדז פאַרלאנגט זעקס טויזנט זלאָטי, צו צוויי טויזנט זלאָט פאַר אַ מענטשן. דער דאָזיקער אָפּצאָל איז געמוסן געוואָרן פון זייטיקע פּער־זאָנען, וואָס האָבן ניט געהערט צום קיבוץ און האָבן געוואָלט זיך לאָזן אויף די וועגן פון דער בריחה, אויסנוצנדיק די הילף און די פאַרבינדונגען פון קיבוץ „דרור". אגב, זיינען אַזעלכע אָפּצאָלן געמוסן געוואָרן אויך פון אַנדערע קיבוצים.

כדי צו קענען שאַפן די דאָזיקע פאַר אונדז גאַנץ היפּשע סומע געלט, האָבן מיר געמוזט אויספאַרקויפן כמעט אַלץ פון אונדזער באַלעבאַטיש־קייט, וואָס מיר האָבן געהאַט מיטגעבראַכט מיט זיך קיין פוילן. אָבער דאָס איז נאָך אַלץ געווען צו ווייניק, און מיר האָבן געמוזט זיך באַטייליקן ווי „שותפים" אין אַ שמוגל־נסיעה פון לאָדזש קיין לאוענבורג, לעבן דאַנציק. די נסיעה האָט אויף אונדזער חלק אַריינגעבראַכט אַ פּאַר טויזנט זלאָטי, און דאָס צוזאַמען מיט געלט פאַר די אויספאַרקויפּטע זאַכן איז שוין געווען גענוג אויף צו באַצאָלן דעם קיבוץ די געפּאָדערטע סומע געלט.

ענדלעך איז געקומען דער לאַנג־דערוואַרטער טאָג, ווען מיר האָבן געדאַרפט אָפּפאָרן פון לאָדזש קיין קראקע. מיט אַ טאָג פריער האָט מען פון „דרור" צונויפגערופן די גאַנצע גרופּע מענטשן, וואָס האָט געדאַרפט פאָרן צוזאַמען, און מען האָט אונדז אָנגעזאָגט, ווי אַזוי מיר דאַרפן זיך נוהג זיין אויף דער נסיעה. דעם באַשטימטן אָנפירער פון דער גרופּע איז אויך געזאָגט געוואָרן דער פאַראָל, וואָס מען דאַרף זאָגן דעם מענטשן, וועלכער וועט אונדז קומען באַגעגענען אויף קראָקער וואָקזאַל.

די באַן קיין קראָקע האָט געזאָלט אָפּגיין אַזייגער 10 אין אָוונט. כדי צו קענען זיך אַריינרייסן אין צוג, האָט מען געמוזט קומען מיט עטלעכע שעה פריער און פאַרנעמען אַן אָרט צווישן דער גרויסער צאָל וואַרטנדיקע פּאַסאַזשירן.

קיין לאָדזש זיינען מיר געקומען מיט אַ היפּש ביסל זאַכן, איצט אָבער, פאַרלאָזנדיק לאָדזש, איז אונדזער גאַנצער באַגאַזש באַשטאַנען פון צוויי רוקזעקלעך, אין וועלכע עס איז געווען צונויפגעפּאקט אונדזער גאַנצער רכוש, מ'שטייגט געזאָגט. באַלאָדן מיט די רוקזעק אויף די פּלייצעס און מיטן קינד אויף די הענט, האָבן מיר זיך געלאָזן צו דער באַן.

אויפן וואָקזאַל האָבן מיר זיך געטראָפן מיט די אַנדערע מענטשן פון אונדזער גרופּע, און מיר האָבן זיך שוין געהאַלטן צוזאַמען. דער וואָק־זאַל איז געווען באַלאָגערט פון הונדערטער, הונדערטער מענער, פרויען און קינדער, וואָס האָבן געוואַרט אויף אַ באַן. ס'רוב פּאַסאַזשירן זיינען

וואַרטנדיק אויף א באַן

געווען אויסגעזעצט אויפן דיל לעבן זייערע פּעקלעך. מען האָט געשמועסט אויפן קול און דער טומל איז געווען ווי אויף אַ גרויסן יריד.

וועו ס׳איז אָנגעקומען אונדזער צוג, האָבן הונדערטער מענטשן מיט אַ ווילדן אימפּעט זיך אַ לאָז געטאָן צום אַרויסגאַנג־טירל. וועמען עס איז שוין יאָ געלונגען זיך אַדורכצורייסן ביז צו דער באַן, האָט ערשט איצט געדאַרפט געווינען די שווערסטע „שלאַכט״: זיך אַריינרייסן אין אַ וואַגאָן. יינגערע און פלינקערע מענטשן האָבן זיך געריסן אין די וואַגאָנען דורך די צעבראָכענע וואַגאָן־פענצטער. די גאָר־געווואָגטע מענטשן זיינען אַרויפ־געקראָכן אויף די דעכער פון די וואַגאָנען און דאָרט געזעסן זיך אייגצוואַרדע־נען ווי מעגלעך בעסער.

אין א געקנויל פון פּעק און פּעקלעך האָבן מענטשן זיך געדריקט און געשטיקט אין דער שוידערלעכער ענגשאַפט פון די ניט־באַלויכטענע וואַגאָ־

נען. די געשרייען און זידלעריין פון די דערוואקסענע האָבן זיך אַדורכ־
געמישט מיט די געווייגען פון די קליינע קינדער. ווען די באַן האָט גע־
נומען זיך באַוועגן, איז צו דעם אַלעמען נאָך צוגעקומען די בראַזגעריי פון
לויפנדיקן צוג.

נאָך אַ רייזע פון אָנדערהאַלבן מעת־לעת זיינען מיר אויף איבער־
מאַרגן אינדערפרי אָנגעקומען קיין קראָקע.

טער קאַפּיטל11

אין קראַקע

דער יידישער איבערגאַנג־לאַגער אין קראַקע. — פּלוצעם ווערן מיר „גריכישע" יידן. — א חנעוודיק יידיש מיידל לערנט מיט אונדז די גאַנצע גריכישע „תורה" אויף איין פּוס. — מיר פּאַרלאַזן קראַקע. — פּאַגראָם אין קראַקע נאָך אונדזער אַוועקפּאָרן.

מידע און אויסגעשעפּטע פון דער שווערער באַן־נסיעה פון לאָדזש קיין קראַקע, זיינען מיר פון קראַקער וואָקזאַל אָפּגעפּירט געוואָרן צו אַן איבערגאַנג־לאַגער פּאַר די דורכפּאָרנדיקע וואַנדערער־יידן. דאָס איז געווען א גרויסע געמויערטע געביידע אויף ערגעץ אַ זייטיקער גאַס. אויף אַלע שטאָקן פון דעם אָפּגעלאָזענעם בנין האָבן זיך געפונען מאַסן יידישע פּליטים. די גרויסע צימערן זיינען געווען אַן שום מעבל, און די מענטשן זיינען געזעסן אָדער געלעגן אויפן דיל, וואָס איז געווען באַדעקט מיט א ביסל שטרוי. אין גאַנצן לאַגער, בפרט אָבער אין די טואַלעטן און אין די וואַש־צימערן, איז געווען שוידערלעך שמוציק. עס איז ממש געווען אוממעגלעך צו עפּעס זיך צוצורירן.

וועט עס האָט געקענט, האָט געזען וואָס־וויניקער זיך אויפצוהאַלטן אין לאַגער. מען האָט אַרומגעבלאָנקט אויף די רואיק־געמיטלעכע און שיי־נע גאַסן פון קראַקע, וואָס איז אַמאָל געווען די פּוילישע הויפּטשטאָט און פּאַרנעמט אַזאַ בכבודיק אָרט אין דער געשיכטע פון פּוילן. בעת זייער צוריקטריט האָבן די דייטשן ניט באַווייזן צו צעשטערן קראַקע מיט איר באַרימטן וואַוועל־שלאָס, וואו עס ליגן באַגראָבן די אַמאָליקע פּוילישע מלכים און גרויספירשטן. אויפן שלאָס האָבן געפלאַטערט די פּוילישע און סאָווטישע פּאָנעס. זעלטן־וואו האָט מען געקענט אָנטרעפן אויף אָרטיקע יידישע תושבים. דאָ און דאָרט האָט מען געקענט זען די שפּורן פון פּאַר־שוואונדענעם יידישן לעבן פון איינער פון די עלטסטע און אָנגעזעענסטע יידישע קהילות אין פּוילן.

אין אַ פּאָר טעג אַרום נאָך אונדזער קומען קיין קראַקע איז קלאָר גע־ווארן, אַז צום גליק וועט מען דאָ ניט דאַרפן זיצן צו לאַנג און מען וועט אינגיכן זיך לאָזן אין וועג אַריין. דאָס איז פּאַר די פּליטים געווען אַ גוטע בשורה, ווייל אַלע זיינען געווען באַהערשט פון פּאַרלאַנג וואָס־גיכער צו פּאַרלאָזן דעם שמוציקן און אָפּגעלאָזענעם לאַגער.

נאָכן אָפזיין אין לאַגער עטלעכע טעג האָבן מיר אין איינעם אַ פרי־מאָרגן געזאָגן ,אַז די פריער־געקומענע וואַנדער־יידן וועלן גערופן צו דער לאַגער־אָנפירונג און עס וועלט זיי געמאָלדן, אַז זיי דאַרפן זיך גרייטן צו פאַרלאָזן קראָקע. דאָס איז געווען אַ דערקלערונג, אויף וועלכער יעדער איינער האָט אַרויסגעקוקט און מיט אומגעדולד דערוואַרט.

אומדערוואַרט איז אָבער דערביי געווען דאָס, וואָס מען האָט די מענטשן גזאָגט, אַז פון דאַנען וועלן זיי פאָרן וויטער וויי כלומרשטע גריכישע יידן, וואָס זיינען געווען פאַרשלעפט דורך די נאַצישׂ אויף צוואַנג־אַרבעט און קערן זיך צוריק אין זייערע היימען. יעדער פלוצעם־געוואָרענער „גריך" האָט באָקומען אַ גריכיש־יידישן פאַמיליע־נאָמען און עס איז אָנגעזאָגט געוואָרן עפּנטלעך אויסצומיידן צו רייַדן יידיש אָדער אַן אַנדער מזרח־אייראָפּאישע שפּראַך און אַנשטאָט דעם צו רייַדן העברעאיש אָדער „גריכיש". געטאָן געוואָרן איז עס מחמת דעם, וואָס גריכישע יידן רייַדן ניט קיין יידיש און מיטן רייַדן יידיש וואָלט מען געקענט פאַרראָטן דעם גאַנצן פלאָן פון כלומרשטע גריכישע יידן, וואָס פאָרן אַהיים.

כדי צו באַקענען יעדן דערוואקסענעם פליט כאָטש מיט אייניקע עלע־מענטאַרע ידיעות וועגן גריכנלאַנד, האָט ער, אַחוץ זיין פאַרגריכישטן פאַמיליע־נאָמען, געדארפט פארגעדענקען אויך די גריכישע שטאָט, פון וואָ־נען ער שטאַמט כלומרשט ; די גריכישע מטבע, וואָס געפינט זיך אין אום־גאַנג ; די נעמען פון די גריכישע מושלים אאַז"וו.

די דאָזיקע גריכישע תורה על רגל אחת האָט מיט די פליטים אייג־געקנעלט אַ יונג, שווארץ־חנעוודיק יידיש מיידל פון אַ יאָר זיבעצן־אַכצן. מיט אַ גוואַלדיקן ערנסט, וואָס האָט גאָרניט געפאסט צו איר יונג־מיידלשן עלטער, האָט זי שׂהן־לאַנג „געלערנט" מיט די פליטים און האָט דערביי אַרויסגעוויזן אַ סך האַרציקע איבערגעבנקייט און פאַרשטענדעניש. זי איז ניט מיד געוואָרן אָבעראַמאָל און ווידעראַמאָל איבערצוחזרן די זעלבע פאָר פראַגעס, און זי איז געווען גוואַלדיק צופרידן, וועז אירע „תלמידים" האָבן עס שוין געקענט אויף אויסווייניק. עלטערע מענטשן, וואָס האָבן מורא געהאַט זיי זאָלן פלוצעם ניט פאַרגעסן ווי זיי הייסן אין גריכיש, אָדער ווי עס איז דער נאָמען פון „זייער" גריכישן קעניג, האָבן מיט אַ בלייער עס פאַרשריבן אויף דער האַנט־פלאָך, כדי צו האָבן וואו אַ קוק צו טאָן אין אַן עת צרה, אויב עס וועט, חלילה, צו דעם קומען.

די אומגעריכטע „גריכיזאַציע" פון די פוילישע, ליטווישע און אַנדערע יידן האָט, פאַרשטייט זיך, אַריינגעטראָגן אַ היפש ביסל שפּאַס צווישן וואַנ־

דערנדיקן עולם און דאָס האָט געגעבן ניט וויניק שטאָף פאַר כלערליי וויצן און חכמהלעך אויף דעם חשבון. גלייכצייטיק מיטן קאָמישן מאָמענט האָט אָבער יעדער איינער גאַנץ גוט פאַרשטאַנען, אַז מען מוז שטרענג אויספירן דעם אָנזאָג פון די אָנפירנדיקע מענטשן פון דער בריחה. מען האָט געוואוסט, אַז פון דעם איז אָפהענגיק ניט נאָר דער אייגענער גורל אונ־ טערוועגס, נאָר בפועל ממש דער גורל פון דער גאַנצער גרופּע מיט וועמען מען פאָרט צוזאַמען.

נאָכדעם ווי איך און מיין פרוי האָבן אויסגעהאַלטן דעם גריכישן „עקזאַמען", זיינען מיר צוגעטיילט עוואָרן צו אַ גרופּע מענטשן, וואָס האָט געדאַרפט אויף מאָרגן פרי אָפּפאָרן קיין קאַטאָוויץ.

עס מוז געזאָגט ווערן, אַז די בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן יעמאָלט אָנגעפירט מיט דער בריחה־אַרבעט אין קראָקע, האָבן זייער אַרבעט געטאָן אויף אַ מענטשלעך־וואַרעמען אופן. כדי צו באַזאָרגן די אומפאַרמעגלעכע משפחות מיט אַ ביסל לעבנסמיטל אויפן וועג, האָט מען זיי אויף דעם געגעבן צו פאָר הונדערט זלאָטי. פאַר פיל מענטשן איז דאָס ביסל הילף געווען אַ זייער וויכטיקער ענין און זיי זיינען געווען זייער דאַנקבאַר די בריחה־אָנפירער פאַר דער אויפמערקזאַמקייט און אינטערעס צו די נויטן פון די וואָגלענדיקע יידן.

* * *

אין עטלעכע טעג אַרום נאָך אונדזער פאַרלאָזן קראקע איז דאָרטן דעם 11טן אויגוסט, 1945, פאָרגעקומען אַ פאָגראָם אויף יידן. די כלומרשטע סיבה פון פאָגראָם איז געווען אַזאַ:

ענדעקישע אַנטיסעמיטן האָבן פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז יידן האָבן פאַרכאַפט פוילישע קינדער און זיי באַהאַלטן אין אַ קלויז מיטן ציל זיי צו דערמאָרדן. צענדליקער כוליגאַנעס האָבן זיך אַרייַנגעריסן אין אָט דער קלויז, וואו יידן האָבן בעת מעשה געדאַוונט, און עס איז אנטשטאַנען אַ בלוטיקער געשלעג צווישן זיי און די מתפּללים. שפּעטער־צו האָבן די פאָגראָמשטשיקעס געגומען באַפאַלן יידן אויף די גאַסן, זיי מערדערלעך שלאָגן און באַרויבן. בעת די עקסצעסן זיינען עטלעכע יידן געפאַלן טויט און מערערע צענדליקער זיינען געוואָרן פאַרוואונדעט. אין אָוונט האָבן די כוליגאַנעס ווידעראַמאָל זיך אַרייַנגעריסן אין דער זעלבער קלויז און זי אונטערגעצונדן. פריער האָבן זיי אַרויסגעשלעפּט פון שול די ספרים און זיי פאַרברענט אויף אַ שייטערהויפן אין מיטן גאַס.

די פאָליציי איז די גאַנצע צייט פון די איבערפאַלן געווען פאַסיוו און

האָט ניט אונטערגענומען קיין שריט צו באַרואיקן די כוליגאַנעס. לויט דער אינטערוועניץ פון די העכערע מלוכה־אינסטאַנצן זיינען דערנאָך אין קראָקע אַרעסטירט געוואָרן עטלעכע הונדערט פּערזאָן, פאַרדעכטיקטע אין פּאָגראָם. צווישן זיי זיינען געווען אַ סך מלוכה־באַאמטע און פּאָליציי־פּאָרשטייערס.

דער פּאָגראָם אין קראָקע ווי אויך די פּריערדיקע אַנטי־יידישע עקס־צעסן אין פּאָרשיידענע שטעט און שטעטלעך אין נאָך־מלחמהדיקן פּוילן האָבן שטאַרק אויפגערודערט די רעשטלעך פון פּוילישן יידנטום און זיי באַשיינפּערלעך באַווייזן, אַז אפילו אין „באַפרייטן" פּוילן זיינען זיי ניט זיכער מיט זייער לעבן.

דער קולמינאַציע־פּונקט פון אָט די אַנטי־יידישע עקסצעסן איז גע־ווָארן דערגרייכט בעתן טרויעריק־באַרימטן קיעלצער פּאָגראָם אין זומער 1946, וואָס האָט באַוועגט צענדליקער טויזנטער פּוילישע יידן צו אַנטלויפן פון פּוילן און זיך לאָזן אויף די וועגן פון דער בריחה.

12טער קאַפּיטל

אַ טאָג אין קאַטאָוויץ

מיט אַן אויטאָ פון קראָקע קיין קאַטאָוויץ. — מיר פּאָרן פּאַרבי אַשוויענטשים. — שטימונגען און רעיונות פון אַ ליטווישן ייד, וואָס פּאָרט ווי אַ „גריך" איבער פּוילישע וועגן. — שיינער קבלת־פּנים אין קאַטאָוויץ. — אויף קאַטאָוויצער וואָקזאַל שפּילן מיר די ראָלע פון „גריכן". — קאָמישע מאָמענטן. — מיר פּאָרן קיין בראָטיסלאָווע.

דעם וועג פון קראָקע קיין קאַטאָוויץ האָבן מיר אַדורכגעמאַכט מיט אַן אויטאָ. אין קראָקע זיינען מיר מיטן טראַמווייַ צוגעפּאָרן צו אַן אויסשטאַטישן פונקט, וואָס האָט זיך געפונען ניט ווייט פון שאַסיי־וועג קיין קאַטאָוויץ. דאָרטן האָבן מיר געדונגען אַ פּאָרבייפּאָרנדיקן משא־אויטאָ, וואָס האָט קורסירט קיין קאַטאָוויץ, ער זאָל אונדז מיטנעמען אַהין.

עס איז געווען אַ פּאָרוואָלקנטער טאָג, ווען מיר האָבן פּאַרלאָזן קראָקע. פון צייט־צו־צייט האָט געטריפט אַ דראָבנער רעגנדל. גיך האָט אונדזער אויטאָ זיך געטראָגן אויפן גלאַטן שאַסיי־וועג. אונטערווועגס זיינען מיר פּאָרבייגעפּאָרן אַ גאנצע רייַ גרעסערע און קלענערע פּוילישע ישובים.

בפּרט זיינען אונדזערע חושים געווואָרן אָנגעשפּיצט, ווען מיר זיינען פּאָרבייגעפּאָרן ניט ווייט פון אַשוויענטשים (אוישוויץ), וואָס איז טרויעריק־באָרימט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט צוליב די גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס, וואו די נאַצישע מלאכי־חבלה האָבן אומגעבראַכט מיליאָנען יידן און אַנדערע קרבנות פון בלוטדורשטיקן היטלער־רעזשים.

אויסערלעך איז דאָ גאָרניט געווען צו זען אַזוינס, וואָס זאָל מיט עפּעס דערמאָנען די גרויזאַמסטע מאָרד־פּאַבריק אין דער וועלט־געשיכטע. אָבער מען האָט גאָרניט געדאַרפט זען אָדער הערן. עס איז געגוג געווען נאָר אַ טראָכט צו טאָן, אַז אין דעם מאָמענט געפינט מען זיך בשכנות פון אָט יענעם געשפּענסטפולן אָרט, וואו מיליאָנען אומשולדיקע קרבנות האָבן אין גרויסע יסורים אויסגעהויכט זייערע נשמות, און אַ ציטער זאָל אַדורכגיין איבערן לייב. אין די אַנאַלן פון אַלגעמיינער און יידישער געשיכטע וועט אויף דור־דורות דאָס וואָרט „אוישוויץ" פּאָרבלייבן, פון אײַן זייט, ווי די שודערלעכסטע פּאָרקערפּערונג פון נאַצישער רשעות און

רציחה, און, פון דער צווייטער זייט, וועט עס דינען ווי אַ סימבאָל פון מאַרטירערטום און קידוש השם.

לאַנגזאַם פאַרגייט דער גרויער פאַרכמורעטער טאָג און עס פאַלט צו דער בין־השמשות. דער ווינט און דער פייכטער וועטער האָבן טיף זיך אַרייַנגעגעסן אין אונדזערע גלידער און מען פילט אַ לייכטן ציטער. עס איז כמורנע אויף דער נשמה. אין מוח פֿלאָנטערן זיך פאַרשיידענע מחשבות און רעיונות. עס לאָזט זיך בשום אופן ניט גלייבן, אַז דו, דער ליטווישער ייד, פאָרסט איצט ווי אַ „גריך" איבער פּוילישע וועגן, און אַז דו ביסט עס איינער פון דער גרויסער מחנה אַנטלויפנדיקע מזרח־אייראָפּעאישע יידן, וואָס מאַכן אַדורך דעם מערקווירדיקן פּראָצעס פון „„יציאת מזרח־אייראָפּע" און ציען אונטער אַ שטריך אונטער איינעם פון די רומפּולסטע קאַפּיטלעך אין דער נייסטער יידישער געשיכטע.

אין די פּריע אָוונט־שעהן האָט דער אויטאָ אונדז געבראַכט קיין קאַטאָוויץ.

* * *

אין קאַטאָוויץ האָט מען אונדז זייער פריינדלעך מקבל פּנים געווען. די אָרטיקע בריחה־אָנפירער האָבן אונדז אינגעאָרדנט צו נעכטיקן אין אַ פּריוואַטן האָטעל. נאָך אַזוי פיל וואָכן פון וואַלגערן זיך אין פאַרשיידענע ערטער, האָבן מיר דאָ געהאַט די געלעגנהייט כאָטש איין נאַכט צו שלאָפן אין אַ בעט, מיט מענטשן צוגלייך. אַדורכגעקעלטערטע פון דער לאַנגער נסיעה מיטן אויטאָ, איז געווען זייער אָנגענעם די געמיטלעכקייט פון האָטעל. מיר זיינען געווען געירט פון דער פריינדלעכקייט מצד די בריחה־מענטשן, וואָס האָבן זיך מטפל געווען מיט אונדז.

פיל פון די קאַטאָוויצער בריחה־מענטשן האָבן געעדט אַ פיינעם העברעאיש און עס איז געווען ניט שווער צו דערקענען, אַז עטלעכע פון זיי זיינען ארץ־ישראלדיקע יונגעלייט. מען האָט אונדז דערקלערט, אַז מיר וועלן דאָ נאָר איבערנעכטיקן און מאָרגן בייטאָג וועלן מיר זיך לאָזן מיט דער באַן קיין בראַטיסלאַווע, טשעכאָסלאָוואַקיע.

זיי האָבן אונדז מערערע מאָל אָנגעזאָגט ניט צו פאַרגעסן, אַז מיר זיינען „גריכישע יידן", וואָס פאָרן אַהיים, קיין גריכנלאַנד, און זיך מיען צו רייַדן העברעאיש. זיי האָבן פאַרלאַנגט פון אונדז מיר זאָלן זיי אָפּגעבן אַלערליי פאָטאָגראַפיעס, וואָס מיר האָבן מיט זיך, ווי אויך בריוו, צעטעלעך,

אַדערסן און אַלץ, וואָס קען פאַרראַטן אונדזער „גריכישקייט" אין פאַל פון אַ רעוויזיע אונטערוועגס.

נאָכן האַרציקן געזעגענען זיך מיט די בריחה־אַנפירער, האָבן מיר געמוסן זיך גרייטן אין וועג אַריין. פיל פון אונדז זיינען געווען אָנגעטאָן אין געשטרייפטע כאַלאַטן, וואָס די געפאַנגענע האָבן געהאַט געטראָגן אין די נאַצישע קאָנצענטן. יונגעלייט האָבן געטראָגן אויפן קאָפּ אַ בערעט און געריכערט אַ ליולקע. דאָס אַלץ האָט געדאַרפט אין אַ געוויסער מאָס פאַרשטאַרקן דעם אײַנדרוק, אַז מיר זיינען טאַקע „אמתע גריכן". באַלאָדן מיט רוקזעק אויף די פלייצעס האָבן מיר זיך דערשלעפּט צום וואָקזאַל.

ערשט דאָ אויפן וואָקזאַל האָט זיך אָנגעהויבן די גריכישע סדרה ביים איינקויפן די באַן־בילעטן. צוגייענדיק צום פענצטערל, וואו מען פאַר־קויפט די בילעטן, האָט מען געדאַרפט אָפּזאָגן עפּעס אַ פסוק פון יקום פורקן אָדער פון דער הפטרה און צום סוף פאַרענדיקן מיט אַ דייטלעך־אַרויס־געריעדטן וואָרט „בראַטיסלאַווא". פאַרן באַן־באַמטן איז דאָס לעצטע וואָרט בראַטיסלאַווא געווען דער עיקר און ער האָט פאַרשטאַנען, אַז דער פאַר־שוין מיטן משוגהדיקן הילוך און מאָדנעם לשון וויל אוודאי אַ בילעט צו פאָרן קיין בראַטיסלאַווע.

פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט דערביי געדאַרפט זיך גוט באַהערשן און ניט אויסשיסן מיט קיין געלעכטער קוקנדיק אויפן באַן־באַמטן, וואָס הערט זיך צו מיט נייגיר צו אַזא קיינמאָל ניט געהערטער שפּראַך. דאָס אמתע געלעכטער איז ערשט געקומען נאָכדעם ווי מען איז אָפּגעטראָטן פון פענצטערל און מען איז געווען גליקלעך, וואָס דער ערשטער גריכישער „נו־מער" איז אַדורכגעגאַנגען מיט הצלחה.

ענדלעך איז אונדזער עולם געלונגען זיך אַריינצושטופּן אין פול־געפּאַקטן צוג. אין די וואָגאָנען איז אַ געוואַלדיקע ענגשאַפט. פון די כלערליי שפּראַכן, וואָס די פּאַסאַזשירן רייַדן צווישן זיך, איז קענטיק, אַז אין צוג איז דאָ אַן ערב־רב פון פאַרשיידענע אייראָפּעאישע נאַציאָנאַליטעטן.

אַמווייניקסטן באַרייַדעוודיק זיינען מיר, די „גריכן". וועך עס קען, פלאַפלט אָפּגעריסענע העברעאישע ווערטער. ס׳רוב אָבער האַלטן זיך איין פון רייַדן און מען שווייגט אונטער. מיט פאַרשעריש בליקן באַטראַכטן מיר דעם מיטפאָרנדיקן עולם און הערן זיך צו צו די קלאַנגען פון פאַר־שיידענע לשונות.

גרויסע צרות איז מיט די עטלעכע קליינע קינדער אין אונדזער גרופּע.

זיי, די קינדערלעך, ווילן פאַר קיין פאַל ניט זיין קיין „גריכן" און ווילן דווקא רעדן יידיש. טאַטע־מאַמע פּרואווען באַרואיקן די קינדער מיט גוטן און מיט בייזן, אָבער עס העלפט ווייניק. אַ ביסל בעסער איז די לאַגע מיט די פּאַר קינדערלעך פון ליטע. מען רעדט מיט זיי ליטוויש און מער מיידט אויס אויף אַזאַ אופן די „סכנה" פון רעדן יידיש.

עס לויפן די שעהן און מיר דערנענטערן זיך אַלץ מער און מער צו דער פּוילישׂ־טשעכאָסלאָוואַקישער גרענעץ.

13טער קאַפּיטל

איבער טשעכאָסלאָוואַקיע קיין אונגאַרן

מיר וואַלגערן זיך אויף בראַטיסלאַווער וואָקזאַל. — טראַגי־קאָמישער צופאַל מיט אַ גרופּע „גריכן". — שטוינענדיקע מעשיות ווי אַזוי רויטאַרמייער באַרויבן די רייזנדער. — מיר באַהאַלטן אונדזערע „קאָפּיטאַלן" און לאָזן זיך מיט דער באַן קיין בודאָפּעסט. — רוסישע סאָלדאָטן קומען אַריין בייגאַכט אין אונדזער וואַגאָן און נעמען צו, וואָס זייער האַרץ גלוסט. — אינטערעסאַנטער פּאַל ביים דורכגיין די אונגאַרישע גרענעץ.

קיין בראַטיסלאַווע זיינען מיר אָנגעקומען ביינאַכט. אַלע צימערן אויפן וואָקזאַל זיינען געווען פול־גענפאַקט מיט מענטשן, וואָס זיינען געווען אויס־געלייגט אויפן דיל. מען האָט געדאַרפט בפּועל ממש קריכן איבער די ליגנדיקע מענטשן, וועו מען האָט געוואָלט זיך רירן פון אָרט און צוקומען צו עפּעס.

מיט גרויס מאַטערניש האָבן מיר קוים געפּונען אַ שטיקל ווינקעלע אויפן דיל, וואו זיך אויסצוציען און דעם קאָפּ אָנצושפּאַרן. דאָס געלעגער באַשטייט פון אַ מאַנטל אויסגעשפּרייט אויפן שמוציקן דיל און פון רוקזעקל, וואָס דינט ווי אַ קישן. טויט־מידע פון דער באַן־נסיעה כאָפּט מען אַ דרעמל און ביסלעכווייז גייען אָפּ די פּאַרמאַטערטע גלידער.

מיט יעדן אָנקומענדיקן און אָפּגייענדיקן צוג ווערט אויפן וואָקזאַל אַ גערודער צווישן עולם. מענטשן קריכן איינע איבער די אָנדערע. איינע גייען אַרויס צום אָפּגייענדיקן צוג, די אָנדערע קומען אַריין. דער אַריין און דער אַרויס פון די מענטשן ווערט באַגלייט מיט אַ טומל ווי אויף אַ יאַרמאַרק. ס׳רוב פון שלאָפנדיקן עולם כראָפּעט אויפן קול און הערט גאָרניט, וואָס ס׳קומט פּאָר אויפן וואָקזאַל. די לופט איז אַ שוידערלעכע.

כמעט לעבן איטלעכער שלאָפנדיקער גרופּע איז פּאַראַן אַ וואַכער מענטש, וואָס גיט אַכטונג מ׳זאָל עפּעס ניט צוגנבענען פון די פּעקלעך. פּאַרדעכטיקטע טיפּן דרייען זיך אַרום אויפן וואָקזאַל און זוכן אַ שאַנס צוצונעמען, וואָס עס לאָזט זיך. מען דאַרף זיי, די קרימינעלע נפשות, היטן מיט צען אויגן.

אַז עס האָט גענומען אויסטאָגן, האָט דער עולם גענומען ביסלעכווייז זיך אויסטשוכענען. אין די טואַלעטן און וואַש־צימערן זיינען דאָ גרויסע

נאָך אַ לאַנגן און שווערן וועג

רייען און עס איז סכנות נפשות צוצוקומען צו זיי. אומעטום איז אַ שרעק־לעכער געדראַנג און מען פילט זיך פאַרלאָרן אין גרויסן געטומל.

אַ גאַנצן טאָג האָבן מיר פאַרבראַכט אויפן וואָקזאַל אין בראַטיסלאַווע. אייניקע פון אונדז האָבן אַ ביסל זיך אַרומגעדרייט אויף די גאַסן בשכנות פון וואָקזאַל, אָבער צו ווייט אַוועקצוגיין האָט מען מורא געהאַט, ווייל אין שטאָט האָבן מיליטעריש פאַטרולן קאָנטראָלירט די דאָקומענטן ביי די פאַרבייגייערס. עס זיינען געווען ביי אונדז פאַרשיידענע מיינונגען וועגן דעם, וואוהין צו פאָרן ווייטער. עטלעכע האָבן געוואָלט פאָרן קיין פראָג, די אַנדערע קיין בודאַפּעסט. באַשלאָסן האָבן מיר צו פאָרן קיין בודאַפּעסט.

מיט אַ קליינער גרופּע „גריכישע" יידן האָט אין פראָג פאַסירט פאָלגנדיקער טראַגי־קאָמישער צופאַל:

זייענדיק אויפן וואָקזאַל גרייט אָפּצופאָרן פון פראג, האָט אַ באַן־באַאַמטער ביי זיי געפרעגט, ווער זיי זיינען און וואוהין זיי פאָרן. דערהערנדיק, אַז זיי זיינען גריכן, האָט דער באַאַמטער, קען זיין גאָרניט מיינענדיק

קיין שלעכטס, דערקלערט, אז ער וועט גיין צורופן אַ גריך, וואס זאל קענען מיט זיי זיך פאַרשטענדיקן אויף זייער אייגענעם לשון.

דערשראָקענע אויף טויט פון די דאָזיקע דיבורים, האָבן די „גריכן" אייליק געגומען זיך אָפּטראָגן פון וואָקזאל און זען וואס־גיכער נעלם צו ווערן צווישן המון פֿאַסאַזשירן. וועז דער גריך איז געקומען און ער האָט דאָרטן שוין קיינעם ניט געפונען, איז אים די זאַך אויסגעקומען אַ ביסל קשהדיק און ער האָט געגומען אַרומזוכן זיינע „לאָנדסלייט". צום גליק איז די „גריכן" געלונגען זיך אַריינצוכאָפּן אין אַ צוג, וואס האָט געהאַלטן אין אָפּגיין פון פּראָג און אויף אַזאַ אופן פּטור צו ווערן פון דער אומגעוואונטשענער באַגעגעניש. קיין שרעק האָט זיי אָבער ניט געפּעלט צוליב דער גאַנצער מעשה, וואס האָט געקענט זיך פאַרענדיקן גאָר מיאוס.

* * *

אונדזער צוג האָט געדאַרפט אָפּגיין שפּעט אין אָוונט. אונדז איז געלונגען אויסצופֿעולן ביים פאַרשטייער פון רויטן קרייץ, אַז די משפּחות מיט קליינע קינדער זאָלן אייגעאָרדנט ווערן אין וואַגאָנען מיט וויניקער אויסגעבראָכענע שויבן. די נעכט זיינען שוין געווען קילע און פאַרן אין אַ וואַגאָן מיט אויסגעבראָכענע שויבן איז געווען פאַר די קינדער געפערלעך. פון די אַלע וואָגלעגנישן זיינען די קינדערלעך געווען זייער אויסגעשעפט און עס איז געווען אויף זיי אַ ביטערער רחמנות. נאָך מער ווי אויף די דערוואַקסענע האָבן די אַלע מאַטערנישן אונטערוועגס געווירקט אויפן גענזונט־צושטאַנד פון די קינדער און דאָס האָט טאַטע־מאַמע פאַרשאַפט אַ סך זאָרג. וואו און ווען עס האָט זיך נאָר געלאָזן, האָבן עלטערן זיך געמיט צו באַזאָרגן פאַר די קינדער אַ בעסערן ביסן, אַ מעגלעכקייט פון קענען וויפיל־ניט־איז זיך אויסרוען אאַז"וו.

אין בראַטיסלאַווע האָבן מיר זיך אָנגעהערט פאַרשיידענע מעשיות וועגן דעם, ווי אַזוי רויטאַרמייער גייען אַריין ביינאַכט אין די וואַגאָנען און נעמען צו ביים עולם אַלץ, וואס זייער האָרץ גלוסט. מען האָט אָפּילו געהאַט גערעדט, אַז רוסישע סאָלדאַטן כאַפּן זיך אַרויף אויף די דעכער פון די וואַגאָנעס, וואו עס פאָרן אַ סך פאַסאַזשירן און דראָען מענטשן מיטן אַראָפּוואַרפן פון דאָך, אויב זיי וועלן ניט אַוועקגעבן דאָס, וואס זיי ווילן צונעמען.

די, וואס האָבן געהאַט ביי זיך אַ ביסל געלט אָדער עפּעס אַ ווערטפולן קעגנשטאַנד, האָבן זיך געקליגט עס צו פאַרבאַהאַלטן אַזוי קונציק, אַז די רויטאַרמייער זאָלן עס ניט קענען אַזוי לייכט געפינען. מען איז אין

דעם פרט איינגעפאלן אויף פארשיידענע המצאות. אזוי, א שטייגער, האבן מענטשן פארבאהאלטן זייער געלט אין ברויט, און דאס שטיקל ברויט מיטן „אוצר" געהאלטן גאנץ אויבן־אויף, כדי ניט ארויסצורופן קיין חשד. אנדערע האבן פון די פאר געלט־באנקנאטן געמאכט קליינע פאפירענע קניילעכלעך, זיי ארומגעוויקלט מיט פאדעם, זיי זאלן אויסזען ווי „אום־שולדיקע" קניילעכלעך פאדעם. יעדער איינער האט זיך געמיט איבערצוקליגן די רוסישע סאלדאטן, וואס האבן פראסט און פשוט דורכגעפירט בפרהסיה בארויבונגען פון די פאסאזשירן, און קיינער האט, פארשטייט זיך, ניט געוואגט זיי זיך אנטקעגנצושטעלן.

ווען מיר זיינען שוין געזעסן אין די פינצטערע וואגענעס, גרייט אפ־צופארן פון בראטיסלאווע, האט יעדער איינער קודם כל געזען איינצוארדע־נען דעם ענין פון זיין פארבאהאלטענער „עשירות". אנדערע האבן אויך געפרואווט פארבינדן די הענטלעך פון די טירן, די רויטארמייער זאלן אזוי לייכט ניט קענען ארייננקומען און אפשטאטן זייערע ניט־געבעטענע וויזיטן.

אין מיטן נאכט האט אונדזער צוג זיך געזומען רירן פון ארט. מיר זיינען געזעסן אין אומבאלויכטענעם וואגאן און מיט א היפש ביסל נער־וועזיטעט געווארט אויף „זיי". לאנג ווארטן איז אונדז ניט אויסגעקומען.

אן ערך אין א האלבער שעה ארום ווי די באן האט געזומען זיך רירן פון ארט, זיינען אין אונדזער וואגאן ארייngעקומען א פאר רוסישע סאל־דאטן און גלייך אן שום שהיות זיך געזומען צו אונדזערע פעקלעך. אלע אין וואגאן האבן זיך געמאכט ווי פארזונקען אין שלאף און מיט גארניט רעאגירט. מיט הארץ־קלאפעניש האט יעדער איינער געווארט אויף דער מינוט, זיי זאלן נעמען וואס זיי ווילן און ארויסגיין פון וואגאן.

ווען די „געסט" האבן פארלאזן אונדזער וואגאן מיטנעמענדיק מיט זיך וואס זיי האבן געוואלט, האבן אלע לייכטער אפגעאטעמט. איינער פון אונדזער גרופע האט זיך געכאפט, אז צוזאמען מיט זיין פארטפעל האבן די רוסן אויך צוגענומען זיין האלבן לעבל ברויט, וואו עס זיינען געווען פארשטעקט זיינע פאר צענדליק דאלער. דער יידישער האט געבראכן מיט די הענט און פשוט ניט געוואוסט וואס צו טאן פון פארדרוס. מיר האבן אים געזען צו בארואיקן און גלייך אויף אן ארט צונויפגעמאכט פאר אים עט־לעכע רובל. מיר האבן אים אויך געטרייסט, אז די רויטארמייער, וועמען עס פעלט ניט וואס צו עסן, וועלן אוודאי אוועקווארפן זיין שטיקל ברויט צוזאמען מיטן געלט, און זיי וועלן דערפון ניט האבן קיין הנאה. פארן נידערגעשלאגענעם יידן איז עס אבער געווען א קליינע נחמה.

* * *

אינדערפרי האָט אונדזער באַן זיך דערנענטערט צו דער טשעכאָסלאָ־וואַקיש־אונגאַרישער גרענעץ. בליץ־שנעל האָט זיך פאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז אונגאַרישע באַאמטע קאָנטראָלירן די דאָקומענטן פון די פאַסאַזשירן. דער עולם איז געוואָרן אַ ביסל אומרואיק. מען האָט געוואָלט האָבן וואָס־גיכער אַדורכגעמאַכט די אומאַנגענעמע פּראָצעדור.

עס האָט זיך אַזוי גענומען, אַז די אַנדערע מענטשן פון אונדזער „„גריכישער" גרופּע זיינען גראָד געזעסן אין אַן אַנדער וואַגאָן און עמע־צער פון זיי האָט געהאַט ביי זיך דעם קאָלעקטיוון „דאָקומענט" פון דער גרופּע. אויף אַ ווייַלע האָבן מיר זיך פאַרלוירן און פשוט ניט געוואוסט, וואָס און ווי אַזוי צו זאָגן וועגן דעם דעם גרענעץ־באַאמטן.

מיר האָבן אָבער ניט געהאַט קיין צייט לאַנג צו טראַכטן. אומגעריכט איז פאַר אונדז שוין געשטאַנען דער באַאמטער, וואָס האָט מיט אַ האַנט־זשעסט געבעטן אונדזערע דאָקומענטן. אין דעם מאָמענט איז מיין פרוי אייניגעפאַלן אַ געוואָגטער געדאַנק: זי האָט פלוצלונג זיך אויפגעהויבן פון אָרט און מיט אַ כלומרשט זיכערן טאָן אין איר שטים האָט זי זיך געוועגדט צום באַאמטן אין... ליטוויש: „מיר זיינען גריכן", האָט זי געזאָגט, „און פאָרן אַהיים קיין גריכנלאַנד. אונדזער משפּחה באַשטייט פון דריי פּערזאָן: איך, מיין מאַן און אונדזער קינד. דער קאָלעקטיווער דאָקומענט געפינט זיך ביי אַן אַנדער פערזאָן פון אונדזער גרופּע. ער איז איצט אין אַן אַנדער וואָגאָן"...

דער שלאָנק־געבויטער אונגאַר, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ זייער מילדן און סימפּאַטישן אויסדרוק פון פּנים, האָט די גאַנצע צייט אויפמערקזאַם זיך צוגעהערט צו מיין פרויס רייד, ווי ער וואָלט טאַקע באמת פאַרשטאַנען, וואָס זי רעדט צו אים. ס׳איז געווען קעגנטיק, אַז דעם גוטהאַרציקן אונגאַר האָבן די קלאַנגען פון דער ליטווישער שפּראַך געקלונגען זייער אויסטער־ליש, און ער איז געווען זיכער, אַז מיר פאָרן מסתמא ערגעץ־וואו אין אַ פאַרוואָרפן ווינקל פון די באַלקאַן־לענדער. צום סוף האָט ער אָן שום ווערטער מיליטעריש סאַלוטירט פאַר אונדז און איז אַרויס פון וואָגאָן.

מיר זיינען געווען שטאַרק צופרידן, וואָס אונדז איז געלונגען אויף אַזאַ אופן זיך דורכצושאַרן די גרענעץ־קאָנטראָל ביים אַריינפאָרן קיין אונ־גאַרן. אונדזערע באַקאַנטע האָבן האַרציק געלאַכט הערנדיק די מעשה.

אין מיטן טאָג האָט דער צוג אונדז געבראכט קיין בודאָפּעסט.

14טער קאַפּיטל

אַ פּאָר וואָכן אין בודאַפּעסט

ערשטע איינדרוקן פון דער אונגאַרישער רעזידענץ. — סאָ־וועטישע פּאַטרולן רעווידירן די דאָקומענטן פון די פּאַרביי־גייערס, און מיר האָבן מורא זיך צו באַווייזן אויף דער גאַס.— לאַגער איבערפולט מיט מענטשן צוליב פּאַרשטאָפּונג פון וווייטערדיקן בריחה־וועג. — שווערע לעבנס־באַדינגונגען אין לאַגער. — אינפלאַציע פון דער אונגאַרישער פּענגאָ. — א הילפס־קאַמיטעט פאַר פּוילישע יידן. — בראש פון לאַגער שטייט מרדכי ראָזמאַן, וואָס איז שפּעטער באַרימט געוואָרן ווי דער אָנפירער פון דער מעפּילים־שיף „עקזאָדוס 1947".

עס איז געווען א זוניק־לויטערער טאָג, וועו מיר זיינען אָנגעקומען קיין בודאָפּעסט. די אונגאַרישע רעזידענץ, וואָס באַשטייט פון צוויי טיילן שטאָט בודאָ און פּעסט, וועלכע זיינען אָפּגעטיילט איינע פון די אַנדערע דורכן טייך דונאי, האָט אויף אונדז געמאַכט זייער א שיינעם אייגדרוק. די פּראַכט־פולע געביידעס, באַצירטע מיט פּאַרשיידענע סקולפּטורן, די בריייטע און זויבערע גאַסן, די סקווערן און אַלעעס — אַלץ צוזאַמען האָט עדות געזאָגט אויף דעם, אַז מיר געפינען זיך אין אייגער פון די שענסטע צענטראַל־אייראָפּעאישע שטעט.

מיר זיינען געווען צופרידן פון דעם, וואָס גלייך ביים אַראָפּגיין פון וואָקזאַל, באַלאַדענע מיט רוקזעק און פּעקלעך, האָבן מיר דערזען, אַז אויף אַלע גאַסן קען מען פּראַנק און פּריי קויפן צו גאַנץ ביליקע פּרייזן קוקו־רוזע (סוויט־קאָרן) און כלערליי פּרוכטן פון די וואַרעמע לענדער, ווי וויינ־טרויבן, אַפּריקאָסן, פּיטשעס אאַז"וו. מיט גרויס חשק האָבן מיר גע־נומען טועם זיין „פון די פּרוכט פון לאַנד". מען האָט נאָר געדאַרפט האָבן פּענגאָ — די אונגאַרישע מטבע. שוין יעמאַלט איז דער ווערט פון דער אונגאַרישער וואָלוטע געווען זייער נידעריק געפּאַלן און אויפן שוואַרצן מאַרק האָט דער דאָלער באַטראָפן זעקס־זיבן הונדערט פּענגאָס. שפּעטער־צו איז דער קורס פון פּענגאָ מוראדיק געזונקען און מען האָט פּאַרן דאָלער געצאָלט עטלעכע הונדערט טויזנט און אפילו א מיליאָן פּענגאָס.

אין בודאָפּעסט איז געווען א גרויסער איבערגאַנג־לאַגער פאַר בריחה־יידן. אונדזער עולם איז געבליבן וואַרטן ניט ווייט פון וואָקזאַל און איך

בין אין נאָמען פון דער גרופּע געפֿאָרן אין לאַגער דערגיין, צי מיר קענען קומען אַהין. דער לאַגער האָט זיך געפונען גאַנץ ווייט פון וואָקזאַל און איך בין אַהין געפֿאָרן מיטן טראַמווייַ.

לכתחילה האָבן מיר גאָרניט געוואוסט, אַז עס איז אַ סכנותדיקע זאַך פֿאַר פּרעמדע מענטשן, בפרט פֿאַר אַזעלכע וואָס זיינען אַוועק פון רוסלאַנד, זיך אַרומצודרייען אויף די בודאַפּעסטער גאַסן. די געפֿאַר איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס סאָוועטישע מיליטעריש פֿאַטרולן האָבן סיסטעמאַטיש רעווידירט די דאָקומענטן פון די פֿאַרבייגייערס און אַ סך מענטשן מיט חשודיקע דאָקומענטן זיינען פון זיי פֿאַרהאַלטן געוואָרן. מיט די פֿאַרהאַלטענע האָט מען ניט געמאַכט קיין צו לאַנגע מחזקות און מען האָט זיי מיטן עטאַפּ אַפּגעשיקט קיין רוסלאַנד אויף אַן „אויספֿאָרשונג".

צווישן די פֿאַרהאַלטענע זיינען אויך געווען אייניקע קאָוונער געטאָ־יידן, וואָס זיינען אין פֿרילינג 1945 באַפֿרייט געוואָרן פון דאַכאַוער קאַצעט דורך די אַמעריקאַנער, און זיי זיינען מגולגל געוואָרן קיין בודאַפּעסט זוכנדיק זייערע משפּחה־מיטגלידער. וועגן דעם האָבן מיר זיך אָבער דערוואוסט שפּעטער.

נאָכן אַדורכמאַכן געוויסע פֿאַרמאַליטעטן, איז אונדזער גרופּע מענטשן אויפגענומען געוואָרן אין לאַגער. געווען איז דער לאַגער אין אַן אָפּגעלעגענער פֿאַרשטאָט און האָט פֿאַרנומען אַ גאַנצע רייַ געמויערטע געביידעס, וואו עס זיינען פּריער געווען מיליטעריש שולן און קאַזאַרמעס. צו יענער צייט האָבן אין לאַגער זיך געפונען מערערע טויזנטער בריחה־יידן און פון טאָג־צו־טאָג איז זייער צאָל געוואָרן אַלץ גרעסער.

ביים אָנקומען אין לאַגער איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז מיר וועלן דאָ מוזן בלייבן אַ לענגערע צייט, ווייל צוליב געוויסע סיבות איז פֿאַרשטאָפּט געוואָרן דער וויטערדיקער בריחה־וועג פון בודאַפּעסט און מען וועט מוזן וואַרטן, ביז מען וועט קענען באַזייטיקן די „פֿאַרשטאָפונג". עס איז גאָר־ניט געווען צו טאָן וויי נאָר שלום צו מאַכן מיטן פּאָקט פון זיצן אין לאַגער און וואַרטן אויף דער מעגלעכקייט צו קענען וועג־עס־איז זיך רירן פון אָרט.

ווי אין אַלע אַנדערע איבערגאַנג־לאַגערן, זיינען אויך אין דעם בו־דאַפּעסטער לאַגער געווען אויסערסט־שלעכטע סאַניטאַר־היגיענישע באַדינ־גען. די ענגשאַפּט איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַפֿילו די קאָרידאָרן זיינען געווען אויסגענוצט ווי אויפהאַלט־ערטער פֿאַר די מענטשן. אינדערפרי זיי־נען ביי די וואַש־צימערן געווען לאַנגע רייען. פּריער האָבן געדאַרפט זיך

וואַשן די פּרויען, דערנאָך די מענער. וואַרעם וואַסער איז געווען אַ יקר המציאות. וועש האָט מען געוואָשן מיט קאַלטע וואַסער און כמעט אַן זײַף. אין די טואַלעטן איז געווען זייער ניט ריין. די שטרוי־זעק, אויף וועלכע מען איז געשלאָפן, זיינען געווען פול מיט שטויב און שמוץ. די, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין בעטלעך, האָבן געדאַרפט שלאָפן אויפן דיל. עס איז פשוט געווען אַ נס, אַז אין לאַגער האָט ניט אויסגעבראָכן קיין עפּידעמיע פון אַנשטעקנדיקע קראַנקייטן.

אַחוץ אַלעמען איז מצד דער לאַגער־אַנפּירונג דער עולם געווארנט גע־ווארן ניט ארומצודרייען זיך אין גאַס, כדי ניט צו ווערן פאַרכאַפּט פון די סאָוועטישע פאַטרולן, וואָס רעווידירן די דאָקומענטן פון די פאַרבייגייערס. מען האָט געהאַט איבערגעגעבן, אַז רוסישע סאָלדאַטן זיינען אַ פּאָר מאָל געווען אַריין אין תחום פון לאַגער גופא און פאַרהאַלטן עטלעכע מענטשן. מען האָט דעריבער געראטן דעם עולם וואָס־וויניקער צו זיין אויפן הויף פון לאַגער און צו בלייבן זיצן אין די צימערן. דאָס זיין אין לאַגער איז מחמת דעם געווען אַן אמתע אָפּקומעניש, און די מענטשן האָבן דאַרטן זיך זייער שטאַרק געפּלאָגט.

צרות האָבן מיר אויך געהאַט פון דעם, וואָס מיר זיינען ניט געווען צוגעווויזט צו די עסנס, וואָס ווערן צוגעגרייט אין דער אונגאַרישער קיך. זייער אָפט האָבן מיר בפועל ממש ניט געקענט פאַרזוכן אַ ביסל זופ, וואָס איז געווען געקאָכט מיט פאַפּריקע און אַנדערע ביטערע גרינסן און שאַרפע געווירצן. מען פלעגט אַוועקגיין פון „מיטאָג" כמעט אַ הונגעריקער. וועט עס האָט נאָך געהאַט ביי זיך אַ פּאָר דאלער, האָט עס אויסגעביטן אויף פּענ־גאָס און געהאַט אַ מעגלעכקייט צוצוקויפן עפּעס פון דער אכילה. די פּרייזן זיינען געווען זייער הויכע.

אָט פאַרוואָס עס איז אַחוץ דער אָפּיציעלער באַשפּייזונג פון לאַגער אויך געווען אַן אַזוי גערופענע „פּריוואָטע קיך", וואָס איז באַשטאַנען אין צוגרייטן אַ ביסל עסן אויף אַ פּאָר ציגל, אויסגעלייגטע אויפן הויף פון לאַגער אָדער אויפן באַלקאָן לעבן וואוינצימער. דורכן גאַנצן טאָג האָבן געברענט צענדליקער פייערלעך צוצוגרייטן אַ ביסל עסן פאַר זיך און בפרט פאַר די קינדערלעך. הגם די קינדער האָבן געהאַט באַקומען אַ ביסל בעסערע שפּייז ווי די דערוואקסענע, איז עס אָבער געווען צו וויניק און מען האָט געדאַרפט באַזאָרגן פאַר זיי נאָך עסן. זייער אָפט פלעגט מען דאַרפן וואַרטן שעהן לאַנג, ביז עס איז געקומען די ריי צו פאַרנעמען דאָס פייער. געקאָכט האָט מען אין בלעכענע פּושקעס פון קאָנסערוון און דאָס

קינדער אויף זייערע וואַנדער־וועגן קיין ארץ־ישראל

עסן איז געווען אַדורכגעמישט מיט רויך און סאַושע און האָט געהאַט דעם אמתן טעם...

* * *

אין בודאַפּעסט איז געווען טעטיק אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר פּוילישע יידן. דער קאָמיטעט האָט געהאַט באַקומען זיינע פּאָנדן פון דזשאָינט און אַנדערע אַמעריקאַנער יידישע הילפס־אַרגאַניזאַציעס. אין קאָמיטעט האָט מען אַרויסגעגעבן אייגמאָליקע אונטערשטיצונגען נאָר צו פּוילישע יידן. די הילף איז באַשטאַנען פון 500 פּענגאָס פּאַר אַ מענטשן (מען האָט פּאַר דעם געקענט קויפן אַ האַלב פונט פוטער). געניסן פון דער הילף האָבן געקענט נאָר פּוילישע יידן, וואָס האָבן געלעבט פּריוואט. די יידן פון לאַגער האָבן ניט געטאָרט זיך וועגן צום קאָמיטעט נאָך הילף, ווייל זיי באַקומען דאָך „אַלץ פּאַרטיקע" אין לאַגער גופּא.

די לאגער־יידן האבן אבער זיך געגעבן אן עצה און מען האט אנ־
געגעבן אין קאמיטעט אנדערע נעמען און אנדערע אדרעסן, און מען האט
געזען ארויסצובאקומען די עטלעכע הונדערט פענגאס. אבער דאס איז
געווען פארבונדן מיט אייניקע שווערי־קייטן. ערשטנס, האט מען געדארפט
זיך אויסהיטן פון די סאוועטישע פאטרולן גייענדיק פון לאגער צום קא־
מיטעט און צוריק. צווייטנס, האט מען אין קאמיטעט געדארפט זיך אויס־
היטן פון דעם, מען זאל ניט דערגיין, אז מען איז א לאגער־ייד און מען
באקומט די אונטערשטיצונג אויף אן אומגעזעצלעכן וועג. זייער אפט
פלעגט מען פון דער לאגער־אנפירונג זיך ארייננכאפן אין קאמיטעט א קוק
צו טאן, צי לאגער־יידן זיינען ניט געקומען „ארויסנארן" די עטלעכע הונ־
דערט פענגאס.

פאר אונדז, ליטווישע יידן, איז אחוץ אלעמען נאך נייטיק געווען צו
שפילן די ראלע פון „פאליאקן", ווייל ווי ליטווישע יידן האבן מיר בכלל
ניט געקענט פרעטענדירן אויף קיין שום הילף פון קאמיטעט פאר פוילישע
יידן.

די נויט האט אבער גובר געווען אלע מניעות. פיל מענטשן פלעגן
גאנץ פרי זיך ארויסגנבענען פון לאגער און לויפן אין קאמיטעט. עס זיינען
אויך געווען געוואגטע און מער־חוצפהדיקע פערזאנען, וואס האבן געזען
ארויסצובאקומען הילף א צווייטן און אפילו א דריטן מאל, אנגעבנדיק
יעדן מאל אן אנדער נאמען און אן אנדער אדרעס. פלעגט מען אזא איינעם
כאפן ביי דער האנט, אז ער האט שוין איין מאל באקומען זיין חלק הילף,
פלעגט ער ארונטערלאזן די אויגן און אוועקגיין מיט גארניט. אין ס׳רוב
פאלן פלעגן אבער די קאמיטעט־אנגעשטעלטע זיך מאכן ווי זיי דערקענען
ניט, אז דאס זיינען די זעלבע מענטשן און דער „פארברעכן" פלעגט ארא־
גיין גאנץ גלאט.

אט אזוי האבן מענטשן זיך געדרייט און געזען ווי־עס־איז צו קענען
אדורכשטופן די שווערע צייט אין לאגער.

* * *

בראש פון בודאפעסטער לאגער איז יעמאלט געווען מרדכי ראזמאן,
וואס איז אין צוויי יאר ארום געוואלן באריימט ווי דער העלדישער אנפירער
פון דער לעגענדאר־געוואלענער מעפילים־שיף „עקזאדוס 1947".

דער דאזיקער מיטלוואוקסיקער יונגערמאן פון א יאר עטלעכע און
דרייסיק, וואס אלע האבן אים געפרופן מאטע, האט ארויסגעוויזן גאר גרויסע
ארגאניזאטארישע פעאיקייטן און איז דערפאר אוועקגעשטעלט געוואלן אין

שפּיץ פון איינעם פון די וויכטיקסטע דורכגאַנג־פונקטן פון דער בריטּה אין איראָפּע. פאַר אָט דער טעטיקייט זיינער איז ער געוואָרן אַרעסטירט דורך דער סאָוועטישער מאַכט אין אונגאַרן און ערשט נאָך לאַנגע אינ־טערוועניצן איז ער באַפרייט פון אַרעסט. ער איז אָבער אויך נאָכדעם ניט אַוועק פון זיין בריטּה־פּאָסטן אין בודאַפּעסט.

אין זיין גאַנצער באַגעמונג און האַלטונג איז געלעגן גוואַלדיקע פּשטות, טיפּער ערנסט און אחריותפולקייט לגבי זיינע ביז־גאָר וויכטיקע פליכטן. ער האָט אויך פאַרמאָגט אַ כוח־הדיבור און האָט געוואוסט ווי אַזוי און מיט וואָס צו נעמען זיינע צוהערערס.

איינמאָל איז אין לאַגער אויסגעבראָכן אַ מחלוקה צווישן איין גרופּע געוועזענע פאַרטיזאַנער און אַ צווייטער. די פאַרטיזאַנער, וואָס האָבן יאָרן־לאַנג פאַרבראַכט אין די וועלדער און פעלדער אין קאַמף קעגן די נאַציס און זיינען געווען יעדע מינוט אויסגעשטעלט אויף דער געפאָר צו ווערן דערשאָסן, זיינען געווען מענטשן מיט זייער פאַרשאַרפטע חושים און עמא־ציעס און האָבן געהאט גאָר גוט זיך אויסגעלערנט די מלאכה פון באַנוצן רויע, פיזישע קראַפט.

וועגן די מחלוקה האָט זיך צעפלאַקערט שטאַרקער, האָט עמעצער פון דער גרופּע אַ כאַפּ געטאָן אַ מעסער און עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז אין לאַגער זאָל פאַרקומען אַ בלוטיקע שלאַכט צווישן די צוויי פאַרטיזאַ־נער־גרופּעס.

פּלוצעם איז ווי פון אונטער דער ערד אַרויסגעוואקסן מאָטע. מיט אַ סך געוואגטקייט האָט ער קודם כל אַרויסגעריסן דאָס מעסער פון שלע־גערס האַנט און האָט תיכף ומיד איינגעשטילט דאָס געשלעג. נאָכדעם האָט ער גלייך אויף אַן אָרט געמאַכט אַ פאַרזאַמלונג פון די מענטשן און האָט זיי אויפגעקלערט אין וואָס פאַר אַ סכנה זיי שטעלן אַוועק דעם גאַנצן לאַגער מיט אַזעלכע סקאַנדאַלן. דער עולם האָט זיך באַרואיקט און מער זיינען אַזעלכע צוזאַמענשטויסן ניט פאָרגעקומען.

צוזאַמען מיט מאָטען זיינען אין דער לאַגער־אָנפירונג געווען טעטיק אַ גאַנצע רייַ אַנדערע יונגעלייט, בפרט האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן אַ יונגערמאַן, דוכט זיך, לוריע, וואָס האָט געשטאַמט פון אַ שטעטל אָרום ווילנע. ער איז געווען אַן אינטעליגענטער מענטש און האָט אַרויסגערופן צו זיך דרך ארץ מצד דעם עולם.

צווישן די לאַגער־אָנפירער איז אויך געווען נאָך אַ מאָטע, וואָס מען האָט אים גערופן „מאָטע דער הויכער" צו אונטערשיידן פון מאָטע ראָזמאַן,

וועלכער איז געווען אַ מיטלוואוקסיקער. ער, מאַטע דער הויכער, איז קענטיק געווען דער ממונה אויף די פינאַנצן פון בריחה־פונקט. זייער אָפּט האָט מען אים געקענט זען מיט גרויסע פּאַרטפּעלן פול־געפּאקטע מיט פּענגאָס. די לאַגער־יידן פלעגן וואַרפן גיריקע בליקן אויף די דאָזיקע גרויסע סכומים אונגאַרישער וואַלוטע און ניט זעלטן זיך וועגדן צו אים נאָך אַ ביסל הילף.

מענטשן האָבן געהאַט דעם איינדרוק, אַז ער, מאַטע דער הויכער, איז מער „ספּעץ" ווי אידעאַליסט און טוט זיין אַרבעט אָן געזעלשאַפטלעכער וואַרעמקייט. שפּעטער האָט מען זיך טאַקע דערוואוסט, אַז די דאָזיקע איינדרוקן זיינען באַרעכטיקטע: ער איז אַליין אַוועק אָדער מען האָט אים באַזייטיקט פון זיין בריחה־פּאָסטן.

מרדכי ראָזמאַן געפּינט זיך איצט אין ישראל און שטייט בראש פון אַ קיבוץ פון השומר־הצעיר.

טער קאַפּיטל15

פון אונגאַרן קיין עסטרייך

מיר פֿאַרלאָזן בודאַפּעסט. — אונדזער גרופּע איז באַשטימט צו פֿאָרן קיין גראַץ, ענגלישע זאָנע פון עסטרייך. — שפּאַנעדיקע מאַמענטן ביים שוואַרצן דיי אונגאַריש-עסטרייכישע גרענעץ. — פּריידיקע געפֿילן ביים אַרויסרייסן זיך פון דיי סאָוועטישע סאַטעליטן-לענדער.

נאָכדעם ווי מיר זיינען אָפּגעווען אַ פּאָר וואָכן אין בודאַפּעסטער לאַגער איז אין איינעם אַ טאָג באַקאַנט געוואָרן, אַז דער ביז-איצט פֿאַרשטאָפּטער בריחה-וועג איז ווידער פריי געוואָרן און מען וועט גאָר בקרוב פֿאַרלאָזן בודאַפּעסט. דער ווייטערדיקער וועג האָט געפּירט קיין עסטרייך. אַ טייל מענטשן האָט געזאָלט פֿאָרן קיין ווין, אַנדערע קיין גראַץ, וואָס האָט פּריער געהערט צו דער סאָוועטישער אָקופּאַציע-זאָנע פון עסטרייך און איז דערנאָך אַריבער צו די ענגלענדער. מיר האָבן געהערט צו דער גרופּע. וואָס האָט געדאַרפט פֿאָרן קיין גראַץ.

קיין בודאַפּעסט זיינען מיר געווען געקומען ווי „גריכן", אָבער פון בודאַפּעסט האָבן מיר געדארפט פֿאָרן ווי כלומרשטע עסטרייכישע יידן, וואָס קערן זיך צוריק „אַהיים" פון די דייטשע קאַצעטן, וואו זיי זיינען געווען פֿאַרשלעפּט אין די היטלער-יאָרן. עס איז געוויס ניט נייטיק צו זאָגן, אַז צו שפּילן די ראָלע פון „עסטרייכער" איז אונדז געווען ניט אַן ערך לייכטער ווי די ראָלע פון „גריכן". די אומגאַנג-שפּראַך אין עסטרייך איז דאָך דייטש און וועלכער יידּ, בפרט אַזאַ וואָס האָט געלעבט אונטער די נאַציס, קען עס ניט קיין דייטש ?...

אַ פּאָר טעג פֿאַרן אָפּפֿאָרן פון בודאַפּעסט האָבן אַלע מענטשן פון לאַגער געדאַרפט זיך פּאָטאָגראַפּירן, כדי צו האָבן פּאָטאָ-בילדלעך פֿאַר די „דאָקומענטן" אָלס עסטרייכישע יידן. נאָכדעם זיינען די מענטשן גערופֿן געוואָרן אין ביורא פון דער לאַגער-אָנפּירונג, וואו מען האָט זיי אַרויסגעבן די אַליין-געמלאכהוועטע פּאַפּירלעך.

צו יענער צייט איז אין עסטרייך געווען אַ גרויסער מאַנגל אין לעבנסמיטל, בפרט אין ברויט. מען האָט דעריבער אונדז אַלעמען וואָס-מער ברויט, אַז יעדע משפּחה זאָל מיטנעמען מיט זיך פון בודאַפּעסט וואָס-מער ברויט, דאָס ברויט און אַ ביסל אַנדערע פּראָדוקטן אָלס צידה לדרך איז באַזאָרגט

געוואָרן פון דער לאַגער־אָנפירונג. כדי צו מאַכן אַן אָרט אין רוקזאַק פאַר די גרויסע לאַבנס ברויט, האָט מען געמוזט איבערלאָזן דעקעס, מאַנטלען און אַנדערע מטלטלים.

סוף־כל־סוף איז געקומען דער לאַנג־דערוואַרטער טאָג פון פאַר־לאָזן די אונגאַרישע הויפטשטאָט. באַלאָדענע מיט רוקזעק ברויט און אַנ־

גרייט אָפצופאָרן

דערע פּעקלעך אונטערן אָרעם, האָט דער עולם זיך געלאָזן צום וואָקזאַל. געגאַנגען איז מען צו דער באַן אין קלייניע גרופּקעס און אין געוויסע צייט־אָפשטאַנדן. דאָס איז געטאָן געוואָרן מיט דער כוונה וואָס־וויניקער צו ציען די אויפמערקזאַמקייט פון די אונגאַרישע און סאָוועטישע מאַכט־אָר־גאַנען.

אַז מען איז שוין געזעסן אין צוג, וואָס האָט געהאַלטן ביים אָפּגיין, האָט מען לייכטער אָפּגעאָטעמט. דאָס באַוואוסטזיין, אַז נאָך אין א טאָג־

צוויי אַרום וועט מען, האָפענטלעך, זיך אַרויסרייסן פון די לענדער, וואָס געפינען זיך אין דער סאָוועטישער ספערע, האָט אָנגעפילט דאָס האַרץ מיט פריידיקע געפילן. אָבער וואָס־מער דער צוג האָט זיך דערווייטערט פון בודאַפּעסט, אַלץ מער איז געוואקסן אונדזער אינערלעכע אומרואיקייט און צערודערונג. מען איז ניט געווען זיכער, ווי אַזוי עס וועלן זיך אָנטוויקלען די וויטערדיקע געשעענישן אונטערוועגס.

פּאַרנאַכט איז אונדזער צוג געבליבן שטיין אויף אַ קליינער באַן־סטאַנציע. מען האָט אונדז געזאָגט, אַז דאָ וועלן מיר בלייבן נעכטיקן און פון דאָנען וועלן מיר מאַכן די לעצטע צוגרייטונגען צו שוואַרצן די אונגאַריש־עסטרייכישע גרענעץ.

געגעכטיקט האָבן מיר אין אָפּגעלעגן הויז ניט וויט פון דער באַן־סטאַנציע. צונויפגעדריקטע ווי הערינג אין אַ פּאַס, האָבן מיר אין גרויס ענגשאַפּט די נאַכט „דורכגעשלאָפן" אויפן האַרטן דיל. אויף מאָרגן אינדערפרי האָט מען געמאַכט אַ גאַלט־זאַמלונג צווישן עולם איינצוקויפן עטלעכע שווייצאַרישע זייגערלעך, כדי זיי צו האָבן גרייט פּאַר די סאָוועטישע גרענעץ־פּאַטרולן אין פּאַל פון שוועריקייטן ביי דער גרענעץ. אָבער די זייגערלעך, האָט מען אויך אָנגעגרייט עטלעכע פּלאָשן בראַנפן — אַזאַ, אויף וואָס די רוסישע סאָלדאַטן זיינען געווען גאָר גרויסע בעלנים, און אין פּאַל פון אַ צרה האָט מען מיט דעם ביי זיי געקענט פיל אויספּועלן.

נאָך פרישטיק האָט מען אונדז געזאָגט, אַז בייטאָג וועלן די קלענערע קינדער מיט פורן וועלן אָפּגעפירט צו אַ פונקט, וואָס געפינט זיך האַרט ביי דער גרענעץ, און די דערוואקסענע וועלן דאַרפן דורכמאַכן דעם וועג אַהין צופוס. דאָס איז געווען אַ מהלך פון צען־צוועלף קילאָמעטער.

אונדזער גרופּע איז באַשטאַנען פון אַן ערך הונדערט מענטשן, צווישן זיי אַ צענדליק קינדער. אויסגעשטעלטע אין רייען, ווי סאָלדאַטן, מיט די רוקזעק אויף די פלייצעס, האָבן מיר אונטער דער באַגלייטונג פון אַ יידישן און ניט־יידישן אָנפירער זיך געלאָזן אין וועג אַריין. געגאַנגען זיינען מיר דורך זייטיקע וועגן און שטעגן איבער וועלדער און פעלדער. די פול־געפּאַקטע רוקזעק האָבן געמאַכט דאָס גיין גאָנץ שווער, און מיר האָבן געמוזט זייער אָפּט זיך אָפּשטעלן און אָפּרוען.

נאָך עטלעכע שעה גיין זיינען מיר פּאַרנאַכט געקומען צו אַ קליין וועלדל. מען האָט אונדז געהייסן אַריינגיין אין וועלדל און בלייבן דאָרטן וואָרטן, ביז עס וועט צופאַלן דער אָוונט. עס איז געווען אַן אויסטערליש בילד. אין דער טונקלקייט פון בין־השמשות האָבן די שאָטנס פון די ביי־

מער זיך צונויפגעגאַסן מיט די סילועטן פון די מענטשן. אַלץ אַרום האָט אויסגעזען עפּעס אַזוי משונהדיק און מיסטעריעז. מידע פון שווערן וועג זיינען מענטשן געלעגן שטילערהייט אויסגעצויגן אויף דער ערד און גע־קוקט אין דער טונקלקייט פון וועלדל.

וועז עס איז געוואָרן גוט פינצטער, האָט מען אונדז באַפוילן זיך אויפצוהויבן פון אָרט און זיין גרייט צו גיין וויטער. ניט וויט פון וועלדל איז געווען צו זען אַ פּויעריש הויז, און מיר האָבן געדאַרפט שטילערהייט זיך אַרייננאַפּן אין פּויערס שייער. אין דעם זעלבן הויז זיינען שוין מיט עטלעכע שעה פריער געבראַכט געוואָרן די קינדער.

מיר האָבן אַלץ בשלום אַדורכגעמאַכט אַזוי ,ווי עס איז געווען פאַרויס־געזען. אַפּליגנדיק אַ ביסל צייט אין פינצטערן שייער, זיינען מיר דער־נאָך פון דאָרטן איינציקווייז אַריבער אין פּויערס שטוב. עס איז שוין גע־ווען שפּעט אינאָוונט, און מיר האָבן געפונען די קינדער פאַרזונקען אין טיפן שלאָף. ווער עס האָט געהאַט וואָס, האָט עפּעס צוגעביסן און מען האָט זיך אַוועקגעלייגט אויפן דיל צו כאַפּן אַ דרעמל. עס איז געווען אַ־גענאָגט, אַז 12 אַזייגער ביינאַכט וועט מען דאַרפן אויפשטיין און אַדורכ־מאַכן דעם לעצטן עטאַפּ אויפן וועג פון גנבענען די גרענעץ.

די מענטשן, וואָס האָבן ניט געהאַט מיט זיך קיין קליינע קינדער, האָבן געזאָלט שוואַרצן די גרענעץ דורך די אַרומיקע גאָנץ הויכע בערג, וואָס טיילן אָפּ אין יענעם אָרט אונגאַרן פון עסטרייך. פאַר די משפּחות מיט קליינע קינדער איז געווען פאַרויסגעזען אַ לייכטערער וועג, אויסמיידנ־דיק די בערג, אָבער דערפאַר אַ לענגערער און אין אַ געוויסן זין אַ מער־ריזיקאַלישער.

עס איז אָבער ביי אונדז אַנטשטאַנען אַ וויכטיקע פראַגע: ווי אַזוי טראָגט מען גלייכצייטיק אי דעם שווערן רוקזאַק מיט ברויט און אַנדערע זאַכן, אי דאָס קינד? אין גרויס איילעניש האָבן מיר פון האָנטיכער צו־נויפגעגעניט אַ מין לייוונטענעם שטולכל, אויף וועלכן מען זאָל קענען אַרויפ־זעצן דאָס קינד און זאַלבעצווייט עס טראָגן.

אַז דער זייגער איז געוואָרן צוועלף, זיינען אַלע אויפגעשטאַנען. אין גרויס איילעניש האָט מען אויפגעוועקט די שלאָפנדיקע קינדער, זיי אויס־געטשוכעט פון שלאָף, אָנגעטאָן און געוואָרט אויפן צייכן, אַז מען הייבט אָן צו גיין. מיר האָבן זיך געזעגנט מיט די מענטשן, וואָס האָבן געדאַרפט גיין דורך די בערג, און אינע די אַנדערע זיך געוואונטשן בשלום אַדורכ־צומאַכן דעם באַפאַרשטייענדיקן שווערן נסיון.

עס איז געווען אַ ליכטיקע און קילע אויגוסט־נאַכט. די פולע לבנה האָט מיט אַ שפּע פון מאַטאָווע זילבער־ליכט באַלויכטן דעם גאַנצן אָרום, וואָס איז געווען פאַרזונקען אין אַ בראשיתדיקער שטילקייט. פאַרויס איז געגאַנגען אונדזער גוישער וועג־פירער און הינטער אים זיינען אין אַ לאַנגער ריי, ווי אין אַ קאַראַוואַן, איינציקווייז נאַכגעגאַנגען די מענטשן.

אונדזער וועג האָט זיך געשלענגלט דורך זייטיקע סטעזשקעס איבער געטנער און סעדער, איבער פעלדער און וועלדער. מען האָט געבראָדזשעט אין הויכן, נאַסן גראָז און אָנגעשעפּט פולע שיך מיט וואַסער. די הויט פון די הענט און פון פּנים איז געווארן צעדראַפּעט ביים מאַכן זיך אַ וועג דורך שטעכיקע קוסטעס און צווייגן פון בוימער. דער וועג־פירער האָט געשטעלט גיכע טריט און יעדער איינער האָט זיך געמיט ניט אָפּצושטיין פון איבעריקן עולם. מעשה נס האָבן די קינדער זיך פאַרהאַלטן רואיק, ניט געווייגט און ניט פאַרשאַפּט קיין זאַרג די דערוואקסענע. אויף די גלאַטערע ערטער זיינען די קינדער געגאַנגען צופוס און געגעבן די עלטערן אַ געלעגנהייט אַ ביסל לייכטער דורכצומאַכן דעם וועג.

זיך ניט אָפּשטעלנדיק אויף קיין מינוט, האָבן מיר געמאַרשירט אַלץ מער פאָרויס און פאָרויס. מיר זיינען שוין געווען גוט מיד, אָבער דער אימפּעט האָט אָנגעהאַלטן און אונדז צוגעגעבן כוח צו גיין ווייטער.

נאָכן אָפּגיין אַ פּאָר שעה, האָט די נאַכט־פינצטערניש געגומען ווערן בלייכער. אַז עס האָט אָנגעהייבן ביסלעכווייז אויסצוטאָגן, האָט דער וועג־פירער אונדז געמאָלדן, אַז מיר זיינען שוין אַריבער די גרענעץ און אַז זיין אויפגאַבע איז דערמיט פאַרענדיקט. ער וועט צוריקקערן אַהיים און מיר זאָלן גיין אַזוי לאַנג, ביז מיר וועלן קומען צו אַ דאָרפישן ישוב, וואָס געפינט זיך שוין אויף דער עסטרייכישער זייט.

ערשט איצט האָבן מיר זיך אויף אַ וויילע אָפּגעשטעלט און האָבן אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם. יעדער איינער האָט זיך געפילט אויסערסט גליק־לעך. מען האָט זיך אָפּגעגעבן מזל־טוב, געפאַלן קושן איינע די אַנדערע און געדאַנקט גאָט, אַז ענדלעך איז איינמאָל פאָר אַלע מאָל געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון יענע לעַנדער, וואָס זיינען באַהערשט פון די רוסן און עס איז געווען אַ סכנה צו ווערן פאַרכאַפּט פון זיי. מען האָט געהאָפּט, אַז איצט, דערגרייכנדיק די מקומות, וואו די ענגלענדער און אַמעריקאַנער האָבן די שליטה, וועט זיין מעגלעך פאָר יעדן איינעם צו פאַרווירקלעכן זיין לאַנג־יאָריקן טרוים פון אָנקומען צו די קרובים אין אויסלאַנד.

דער וועג צום דאָרפישן ישוב האָט שוין לאַנג ניט געדויערט. וועו

מען גנבעט די גרענעץ דורך א וואַלד

מיר זיינען אָנגעקומען אַהין, האָבן באַלד דאָרטן אויך געפונען אָנקומען די מענטשן, וואָס האָבן געשוואַרצט די גרענעץ דורך די בערג. ווידער איז די שמחה געווָארן גרויס. מען האָט זיך געטיילט מיט די איינדרוקן און איבערלעבונגען ביים גנבענען די גרענעץ. די שטימונג איז געווען אַן אמת יום־טובדיקע. מען האָט פאַרגעסן די מידקייט און מען האָט זיך געפילט שטאַרק אויפגעלייגט ווי זעלטן־ווען אין פאַרלויף פון די לעצטע שוועָרע יאָרן.

טער קאַפּיטל16

אין גראַץ

אויפן וועג קיין גראַץ. — אונרא־לאַגער פאַר „אויסגעוואַרצל־טע פערזאָנען". — מיר שלאָפן אויף הארטע טישן אָן שטרוי־זעק. — מען קאָכט פאַר אונדז עסנס אין גאַנצן אָן זאלץ. — ימים־נוראים אין לאַגער. — פון וואַלגערן זיך אין שמוץ קריגן מיר עקזעמעס. — מיין פרוי ווערט קראַנק אויף בויך־טיפוס. — טעטיקייט פון יידישן לאַגער־קאָמיטעט. — אינ־טעניסיוו קולטור־ארבעט. — קאמף קעגן שווארץ־האַנדל.— ענגלישע און עסטרייכישע פאָליציי מאכן אָן איבערפאל אויף די יידישע בלאָקן אין לאַגער. — עסטרייכישע אנטי־סעמיטן הייבן אויף דעם קאָפּ.

עס איז געווען אַ געווינלעך דאַרפיש הויז, ווו מיר האָבן געפונען אונדזער אָפּרו גלייך נאָכן אַרויפשטעלן אונדזערע ערשטע טריט אויף דער ענגלישער זאָנע פון עסטרייך. די עסטרייכישע פויערים זיינען געווען גאָנץ פריינדלעכע מענטשן. זיי האָבן פאַר געלט אונדז פאַרקויפט אַ ביסל לעבנס־מיטל, דערלויבט זיך אַרומצוואָשן און אויסצורוען זיך נאָך די אַלע מא־טערנישן ביים שוואַרצן די גרענעץ.

אין עטלעכע שעה אַרום זיינען מיר שוין געפאָרן אויף פויערשע פורן צו דער נאָענטסטער באַן־סטאַנציע, פון וואַנען מיר האָבן געזאָלט פאָרן קיין גראַץ. עס איז געווען אַן אָנגענעמער און זוניקער טאָג פון סוף אויגוסט 1945. לאַנגזאַם האָבן אונדזערע פורן זיך באַוועגט אויפן אָנגע־שאָטענעם ערד־וועג, און מיר האָבן געהאַט אַ געלעגנהייט צו באַטראַכטן די עסטרייכישע לאַנדשאַפטן.

פאַרנאַכט זיינען מיר שוין געזעסן אין צוג אויפן וועג קיין גראַץ. ניט ווייט פון גראַץ האָט זיך געפונען אַ יידישער לאַגער, און מיר האָבן באַשלאָסן זיך אָפּצושטעלן צו נעכטיקן אין אָט דעם לאַגער, איידער מיר פאָרן אַריין קיין גראַץ. אין לאַגער איז געווען אַ היפּשע צאָל וואַנדערנ־דיקע יידן. מיר האָבן מיט זיי געשמועסט און זיך דערוואוסט וועגן די באַדינגונגען אין די אַרומיקע לאַגערן. אינדערפרי זיינען מיר אַרויסגעפאָרן קיין גראַץ.

דער גראַצער לאַגער איז ניט געווען קיין ריין־יידישער און אין אים

האָבן זיך געפונען אַחוץ יידן אויך אַנדערע „אויסגעווארצלטע פּערזאָנען", ווי מען האָט אָפּיציעל אַ נאָמען געגעבן די היימלאָזע פּליטים פון נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה. דאָס זיינען געווען פּאָליאַקן, אוקראַינער, יוגאָסלאַוון, ליטווינער, לעטן, עסטן און אַנדערע כלומרשטע „קרבנות" פון נאַצי־רעזשים. די יידן האָבן געלעבט אין באַזונדערע בלאָקן. בראש פון לאַגער איז געשטאַנען אַן ענגלישער אָפּיצער, וואָס האָט געהאָט אין זיין רשות אַ גאַנץ גרויסן פּערסאָנאַל. אין די אַלע ביוראָען, אין קיך, אין דער לאַגער־פּאָליציי אאַז"וו זיינען געווען באַשעפטיקט אויסשליסלעך גויים, בפרט פּאָליאַקן און יוגאָסלאַוון. יידן האָבן צו דעם ניט געהאָט קיין דריסט־הרגל. אויסגעהאַלטן געווארן איז דער לאַגער פון נאָך־מלחמהדיקער אינטערנאַציאָנאַלער הילפס־אָרגאַניזאַציע „אונרא".

אָנגעקומען אין לאַגער זיינען מיר זונטיק, וועז אַלע ביוראָען זיינען געווען געשלאָסן. מען האָט פּאַר אונדזער גרופּע צוגעטיילט אַ צימער, וואו עס האָבן זיך געפונען נאָך טישן און שטולן. קיין בעטן צום שלאָפן זיינען ניט געווען. אַז עס איז געקומען די נאַכט, האָבן מיר געמוזט זיך לייגן שלאָפן אויף די האַרטע טישן אָן אַ שטרוי־זאַק אָדער עפּעס צוקאָפּנס. ניט פּאַר אַלעמען זיינען געווען גענוג טישן, און פיל מענטשן האָבן געמוזט זיך לייגן אויפן האַרטן דיל.

די ערשטע נאַכט אין גראַצער לאַגער איז געווען אַן אמתע אָפּקומע־ניש. מיר האָבן געפּרואווט זיך טרייסטן, אַז דאָס איז מסתמא דערפּאַר, וואָס מיר זיינען אָנגעקומען אין לאַגער אין אַ זונטיק־טאָג. אויף מאָרגן וועט מען אויך אונדז אוודאי זען אייַנצואָרדענען ניט ערגער ווי די „אַלטע" לאַגער־תושבים, האָבן מיר געטראַכט. אונדזערע אָפּענונגען האָבן אָבער, ליידער, זיך ניט באַרעכטיקט. דער לאַגער איז געווען איבערפולט מיט פּליטים און מיר האָבן געמוזט בלייבן אין זעלבן צימער אויך אויף ווייטער.

די באַשפּייזונג אין לאַגער איז געווען זייער אַ מאָגערע און מען האָט געמוזט צוקויפן עסן אויפן שוואַרצן מאַרק צו גאַנץ הויכע פּרייזן. אָבער אַפילו דעם זעלבן מאָגערן „מיטאָג", וואָס איז באַשטאַנען פון אַ ביסל געמיזע־זופ, האָט מען ניט געקענט עסן, ווייל צוליבן מאַנגל אין זאַלץ האָט מען די עסנס געקאָכט אין גאַנצן אָן זאַלץ און מען האָט עס פשוט ניט געקענט נעמען אין מויל.

די לאַגער־־אַדמיניסטראַציע האָט געטענהט, אַז זי האָט ניט קיין זאַלץ און זי קען גאָרניט טאָן וועגן דעם. אַ ביסל זאַלץ איז געווען מיט גאָלד צוגלייך און מען האָט עס געקענט שווער קריגן אפילו אויפן שוואַרצן מאַרק.

ערשט וועז די לאַגער־מענטשן האָבן געהאַט געסטראַשעט מיט אַ הונגער־שטרייק, האָט עס געהאַט אַ שטיקל ווירקונג. עס האָט אין קיך זיך „אייגנע־פונען" אַ ביסל זאַלץ, אָבער נאָר פון יוצא וועגן, עס זאָל ניט קומען צו קיין רעוואָלט. שפּעטער־צו איז דער זאַלץ־קריזיס געוואָרן געלייזט און עס איז געווען גענוג זאַלץ פאַרן לאַגער.

* * *

עס האָבן זיך דערנענטערט די טעג פון ראש־השנה תש"ו. פאַרן גרעסטן טייל לאַגער־יידן איז עס געווען דער ערשטער ראש־השנה נאָך דער באַפרייאונג פון נאַצי־גיהנום. מענטשן זיינען געוואָרן ערנסטער ווי געווויינלעך. מען האָט געפּרואווט אויף אַ ווייל פאַרגעסן די טאָג־טעגלעכע דאגות און אַריינלעבן זיך אין דער פּייערלעך־ערנסטער שטימונג פון ימים־נוראים. יידן האָבן גענומען זאָרגן וועגן אירגנאַרדענען מניינים צו דאַוונען בציבור. עס האָבן זיך איינגעפונען חזנים, בעלי־תפילות, בעלי־תקיעות און אַנדערע מומחים פון ימים־נוראים צערעמאָניאַל.

עפּעס מער ווי אַלע מאָל זיינען אין די טעג פאַר די אויגן געשטאַנען די געשטאַלטן פון די אומגעקומענע קרובים, פריינד און באַקאַנטע. מען האָט זיך דערמאָנט די ימים־טובים אין די אַמאָליקע היימען, וואָס זיינען חרוב ומוחרב געוואָרן. כלומרשט פאַרהיילטע וואונדן פון די שרעקלעכע יאָרן האָבן מיטאַמאָל ווידער זיך געעפנט. דאָ און דאָרט האָט מען געקענט זען ווי מענטשן פאַרגיסן טרערן זיך גרייטנדיק צום יום־טוב.

נאָך ראש־השנה האָט מען אונדזער גרופּע אַריבערגעפירט אין אַן אַנדער צימער. דער גרעסטער טייל מענטשן האָט שוין געהאַט בעטלעך צו שלאָפן. די איבעריקע האָבן נאָך געמוזט שלאָפן אויף טישן. כמעט אַלע האָבן געהאַט שטרוי־זעק און דאָס איז געווען אַ גרויסע דערגרייכונג.

פון וואָלגערן זיך חדשים לאַנג אין שמוץ און אין אַנטי־היגיענישע באַדינגונגען, האָבן כמעט אַלע פון אונדזער גרופּע געליטן פון עקזעמעס (הויט־אויסשלאג). בייטאָג איז נאָך געווען צו דערליידן. די צרות פון דער הויט־בייסעניש פלעגן זיך אַנהייבן ביינאַכט, ליגנדיק אויפן געלעגער. מענטשן האָבן זיך אַנגעקראַצט וואונדן אויפן לייב. אַ ביטערער רחמנות איז געווען אויף די קינדערלעך. זיי פלעגן ביינאַכט ניט קענען שלאָפן צוליב דער בייסעניש. מען האָט אַ לענגערע צייט געמוזט באַנוצן כלערליי זאַלבן, ביז מען איז פטור געוואָרן פון דער אַנשיקעניש.

אין אַ קורצער צייט אַרום נאָך אונדזער קומען קיין גראָץ האָט מיין

פרוי גאַנץ אומגעריכט זיך געגומען פילן ניט מיט אַלעמען. לכתחילה האָבן מיר געמיינט, אַז דאָס איז עפּעס אַ פאַרבייגייענדיקע קראַנקייט. ווען די טעמפּעראַטור האָט אָבער געגומען שטייגן אַלץ העכער, איז זי אַריינגעגומען געווארן אין לאַגער־שפּיטאָל אויף אַ מעדיצינישער אונטערזוכונג. אַרויס־געווויזן האָט זיך, אַז זי איז קראַנק געווארן אויף בויך־טיפוס, און זי איז תיכף אַריבערגעפירט געווארן אין גראצער קראַנקנהויז פאַר אַנשטעקנדיקע קראַנקייטן.

אַ שטאַרק־פאַרצווייפלטער בין איך געבליבן אין לאַגער מיט אונדזער פיר־יאָריקן טעכטערל. אַחוץ די אַלע ביז־איצטיקע זאָרג איז מיטאַמאָל צוגעקומען די ערנסטע קראַנקייט פון דער פרוי. צום גליק האָט די קראַנקייט געטראָגן ניט קיין צו שטרענגן כאַראַקטער און די דאָקטוירים האָבן געגעבן גוטע האָפענונגען, אַז זי וועט די קראַנקייט קענען אַריבער־קומען בשלום.

צוליבן מאַנגל אין לעבנסמיטל האָבן די קראַנקע אין שפּיטאָל באַ־קומען זייער ווייניק עסן און איך האָב געמוזט יעדן טאָג עפּעס ברענגען פאַר דער פרוי. אַ שווערע פראָבלעם איז געווען צו באַזאָרגן ווערמוט־וויין, וואָס איז נייטיק געווען פאַר דער פרוי׳ס קוראַציע. אַ פלאַש אַזעלכע וויין האָט אויפן שוואַרצן מאַרק געקאָסט אַ סך געלט. גוטע פריינד האָבן גע־האָלפן מיט וואָס זיי האָבן געקענט און אַלץ, וואָס איז נייטיק געווען, איז געווארן באַזאָרגט.

ווען די פרוי איז געלעגן אין שפּיטאָל, איז מיטאַמאָל אויך קראַנק געווארן אונדזער קינד. זי האָט באַקומען הויכע טעמפּעראַטור און דאָס האָט מיך שטאַרק באַאומרואיקט. גלייכצייטיק מיט אונדזער קינדס קראַנק ווערן איז אויך קראַנק געווארן דאָס קינד פון אונדזערע באַקאַנטע, וואָס זיינען געפאָרן צוזאַמען מיט אונדז אין דער גרופּע. עטלעכע טעג האָבן מיר זיך געפּלאָגט מיט די קראַנקע קינדער ניט מעלדנדיק וועגן דעם אין דער לאַגער־אַמבולאַטאָריע. מיר האָבן מורא געהאַט, אַז ביז וואָס וועט זאָל מען דערווייל ניט פאַראַרדענען אוועקצונעמען די קינדער ערגעץ־וואו אין אַ שטאַטישן שפּיטאָל. פון אַלץ צוזאַמען האָבן קיין צרות ניט געפעלט...

זעענדיק, אַז די קינדער ווערן ניט בעסער, האָבן מיר באַשלאָסן דאָך זיי צו לאָזן אונטערזוכן אין דער לאַגער־אַמבולאַטאָריע. דאָרטן האָבן די דאָקטוירים ניט געקענט פעסטשטעלן וואָס זיי איז, און מיר האָבן ביי זיי געפּועלט, מיר אַליין זאָלן די קינדער אַוועקפירן אויף אַ מעדיצינישער אונטערזוכונג אין גראַצער אוניווערסיטעט־אַמבולאַטאָריע. די דאָזיקע אַמ־

בולאַטאַריע האָט זיך געפונען אַ פּאָר קילאָמעטער פון לאַגער און מיר האָבן אויף זיך אַהין אַוועקגעטראָגן די קינדער. אויך דאָרטן האָבן זיי ניט געקענט גלייך אויף אַן אָרט דערגיין, וואָס זיי איז, און מיר האָבן ווידער גע־ דאַרפט זיי ברענגען אַהין אין עטלעכע טעג אַרום. דערווייל זיינען די קינדער געוואָרן בעסער און פּאָר די יידן אין לאַגער זיינען אָנגעקומען זייער שטורמישע געשעענישן (געניעיר וועגן דעם — שפּעטער).

* * *

אין גראָצער לאַגער איז געווען טעטיק אַ יידישער קאָמיטעט, וואָס איז צווישן עולם געווען באַקאַנט מיטן העברעאישן נאָמען מזכירות (סעק־ רעטאַריאַט). די אויפגאַבע פון דער מזכירות איז געווען צו פאַרטרעטן די אינטערעסן פון די יידישע פּליטים לגבי דער ענגלישער לאַגער־אַדמי־ ניסטראַציע, ווי אויך אויפצופּאַסן אויף דער אָרדענונג אין די יידישע בלאָקן. די מיטגלידער פון קאָמיטעט זיינען געוואָרן אויסגעוויילט אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון אַלע פּליטים.

בראש פון דער מזכירות איז געווען אַ קאָוונער יונגערמאַן, אינזשינער באָגריאַנסקי, וואָס האָט די נאַצי־יאָרן אַדורכגעמאַכט אין ווילנער געטאָ. באַפרייט איז ער געוואָרן פון די רוסן און איז שפּעטער אַוועק פון ליטע מיטן בריחה־שטראָם.

באָגריאַנסקי איז געווען אַן אַסימילירטער יידישער אינטעליגענט און האָט ווייניק זיך אָריענטירט אין יידישע פּראָבלעמען. ער האָט אָבער פאַרמאָגט גוטע אָרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן און איז דערפאַר אַוועקגע־ שטעלט געוואָרן בראש פון יידישן לאַגער־קאָמיטעט. דער שרייבער פון די שורות איז אויך געווען אַ מיטגליד פון דער מזכירות און האָט מיט־ געהאָלפן אין דער אַרבעט.

אָנהויב פאַרשטייער פון די לאַגער־יידן זיינען אין דער מזכירות אויך געווען פאַרטרעטן אייניקע ארץ־ישראלדיקע חיילים, וואָס זיינען געווען טעטיק אין דער בריחה־באַוועגונג. דאָס זיינען געווען זייער רירעוודיקע און ענערגישע יונגעלייט, וואָס האָבן בייַם באַהאַנדלען די פאַרשיידענע ענינים פון קאָמיטעט געגעבן דעם טאָן פון דער אַרבעט. מיר האָבן מיט זייער מיינונג זיך שטאַרק גערעכנט.

דער קאָמיטעט האָט געהאַט איינגעשטעלט אַ פּלאַן פון קולטור־אַרבעט פאַרן לאַגער־עולם. מען האָט איינגעאָרדנט לעקציעס, קאָנצערטן, פאָר־ ווייַלונג־אָוונטן אאַז״וו. אַ גאָר גרויסן דערפאָלג האָבן געהאַט די קאָנ־

צערטן פון באַרימטן ווילנער חזן יוסף איידלסאָן, וואָס איז געווען אין לאָגער. ער האָט באַגייסטערט די צוהערערס מיט זיין חזנות ווי אויך מיט זיין זינגען יידישע און העברעאישע פאָלקס־לידער. אויך די אַנדערע אַרטיסטישע און מוזיקאַלישע כוחות האָבן אויסגענומען ביים עולם, בפרט די אויפטריטן פון דער ווילנער פיאַניסטין פרוי געשטין.

די מזכירות האָט אויך געהאַט זייער פיל צו טאָן מיטן אויפפאַסן אויפן סאַניטאַר־היגיענישן מצב אין די יידישע בלאָקן. דאָס איז געווען גאָרניט קיין לייכטע אויפגאַבע, ווייל דער לאָגער איז געווען שטאַרק איבערפולט מיט מענטשן און ביים בעסטן ווילן איז שווער געווען צו רעגולירן די דאָזיקע פראָגע. דער ענין ריינקייט איז אָבער געווען נאָך מער קאָמפליצירט, ווייל אין לאָגער זיינען אויך געווען מענטשן, וואָס האָבן אַרויס־געוויזן ווייניק פאַרשטענדעניש און אָפטמאָל אפילו הפקרות אין פרט פון אָפהיטן די אַלגעמיינע היגיענישע פאָדערונגען אין די טואַלעטן, אין די וואַש־צימערן אאַז"וו. קעגן די דאָזיקע עלעמענטן האָט מען געדאַרפט קעמפן מיט פאַרשיידענע דערציערישע און דיסציפלינארע מאַסמיטלען.

גאָר אָ סך זאָרג האָט דעם קאָמיטעט פאַרשאַפט דער קאַמף קעגן שוואַרץ־האַנדל אין לאָגער. דאָ איז ניט געווען די רייד וועגן די אומ־לעגאַלע שפייז־קרעמלעך, ווו מען האָט געקענט באַקומען צו קויפן אָ שטיקל חלה, אָ ביסל צוקער, אָ שטיקל פוטער און אַנדערע פראָדוקטן צו פרייזן פון שוואַרצן מאַרק. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אָ גוט־אָרגאַ־ניזירטער גרופע וואלוטע־ספּעקולאַנטן, וואָס האָבן אויסגענוצט דעם לאָגער ווי אַן עיר מקלט פאַר זייערע ריזיקע געלט־ספּעקולאַציעס.

עס איז יעמאָלט אָנגעגאַנגען אָ געלט־שמוגל מיט אונגאַרישע פּענגאָס, איטאַליענישע לירעס, אַמעריקאַנער דאָלאַרן, עסטרייכישע גילדנס, שווייצאַרישע פראַנקן און אַנדערע וואַלוטעס. עס איז אפילו געשאַפן געוואָרן אַן אייגנארטיקער וואַלוטע־זשאַרגאָן, וואָס איז געווען שטאַרק פאָפולער צווישן די ספּעקולאַנטן. אַזוי, אָ שטייגער, האָט מען מיטן וואָרט „ווייכע" באַצייכנט אַמעריקאַנער פּאַפּיר־געלט; „האַרטע" האָט געמיינט אַמעריקאַ־נער און אַנדערע גאָלדענע מטבעות; רוסישע גאָלדענע צען־רובלדיקע האָט מען געפרופן „חזרימלעך" אאַז"וו.

אין גראַצער לאָגער האָט זיך געפונען דער צענטער פון די יעניקע וואַלוטע־שמוגלערס, וואָס האָבן געפירט זייער מסחר מיט אונגאַרן און איטאַליע, און גראַץ איז פאַר זיי געווען אָ זייער באַקוועמער פאַרבינדונג־פונקט. באַטראַפן האָט דער וואַלוטע־האַנדל אין די מיליאָנען, אָ געלונ־

געגער „טור" פון גראַץ קיין בודאַפּעסט און צוריק, אַדער פון גראַץ אין אַן איטאַליענישער שטאָט און צוריק, האָט דעם וואַלוטע־ספּעקולאַנט אַריינ־געטראָגן אַ גאָר גרויסע סומע געלט. עס איז געווען, וואָס עס זאָל אָנלאָקן צו מאַכן אַזאַ ריזיקאַלישע נסיעה.

דער קאָמיטעט האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז די דאָזיקע ספּעקולאַנטן זיינען אַ סכנה פאַר די איבעריקע לאַגער־יידן, וואָס קענען צוליב זיי שטאַרק ליידן. בפרט איז די לאַגע געוואָרן זייער ערנסט, וועו דער ענגלישער לאַגער־פירער האָט אין אַ שטרענגן טאָן מערערע מאָל וועגן דעם גע־וואָרנט דעם קאָמיטעט. אויף אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען, צונויפגערופענע פון קאָמיטעט, האָט מען אויפגעפאָדערט די ספּעקולאַנטן פרייוויליק צו פאַר־לאָזן דעם לאַגער. זיי האָבן אָבער זיך ניט געירירט פון אָרט, וויל דאָ האָבן זיי זיך געפילט זיכערער ווי אין פריוואַטע וואוינונגען אין שטאָט.

אגב איז אינטערעסאנט צוצוגעבן, אַז וועו דער קאָמיטעט האָט געהאָט פראָקלאַמירט צווישן די לאַגער־יידן אַ הילף־אַקציע פאַר די נויטבאַדערפטיקע פּליטים, האָבן מערערע ספּעקולאַנטן געהאָט פאַרגעשלאָגן צו געבן גרע־סערע סומעס געלט, מיט דער כוונה אַ ביסל צו נייטראַליזירן די פיינדלעכע שטימונג קעגן זיי. מען האָט אָבער פון זיי קיין געלט ניט געוואָלט נעמען.

פון טאָג־צו־טאָג האָבן אַלע אַלץ מער געפילט בחוש, אַז עס דער־נענטערט זיך אַ שטורעם. לאַנג וואָרטן אויף דעם איז ניט אויסגעקומען.

* * *

געווען איז עס דעם 11טן אָקטאָבער, 1945, אַזייגער זעקס־זיבן אינ־דערפרי, וועו די לאַגער־מענטשן האָבן נאָך געהאַלטן אין אויפשטיין, זיינען צום לאַגער אָנגעקומען מאָטאָריזירטע ענגלישע מיליטער־פּאָליציסטן צו־זאַמען מיט אַ גרופּע פון עטלעכע הונדערט עסטרייכישע פּאָליציאַנטן. זיי זיינען אַלע געווען באַוואָפנט מיט אויטאָמאַטישן געווער און האָבן כהרף עין באַזעצט די בלאָקן, וואו עס האָבן זיך אויפגעהאַלטן די יידן.

אין די קאָרידאָרן איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ וואַך, וואָס האָט קיינעם ניט אַרויסגעלאָזן פון די צימערן. דערנאָך זיינען זיי צוגעטראָטן צו זוכן און צו נישטערן אין אַלעווינקעלעך פון די וואוין־צימערן. די פרויען זיינען אַוועקגענומען געוואָרן אין אַ באַזונדערן אָרט, וואו עסטרייכישע פרויען־פּאָליציסטינס האָבן זיי געצוואונגען זיך אויסצוטאָן מוטער־נאַקעט און זיך לאָזן אונטערזוכן, צי זיי האָבן ניט פאַרשטעקט וואַלוטע אַדער אַנדערע ווערט־זאַכן.

נאָכדעם ווי די מענטשן זיינען גרינדלעך אונטערזוכט געוואָרן, האָבן די איבערפאַלער געגומען אויפרייסן די שטרוי־זעק, פונאַנדערוואַרפן די זאַכן אין די רוקזעק, טשעמאָדאַנעס אאַז״וו. די באַגעמונג צו די יידן איז געווען אַ ברוטאַלע. אויף די פנימער פון די עסטרייכישע פאָליציסטן איז געווען אויסגעגאָסן אַ געוואַלדיקע צופרידנקייט, וואָס זיי האָבן זוכה געווען אַזוי גיך צו דערלעבן אַזאַ זיסע נקמה אָן די „פערפלוכטע יודען". דאָס האָט מער ווי אַלץ ווייַ געטאָן אין דער גאַנצער וואַכאַנאַליע.

די, ביי וועמען מען האָט געפונען גרעסערע סומעס געלט, זיינען אַרעס־טירט געוואָרן און מען האָט זיי שפּעטער אָפּגעפירט אין די עסטרייכישע פאָליציי־קוואַרטירן. די אַלע אַנדערע זיינען אויפגעפאַדערט געוואָרן תיכף איינצופאַקן די זאַכן און אַרויסגיין אויפן הויף, וואו עס זיינען שוין געווען גרייט מיליטעריש לאָסט־אויטאָס זיי אָפּצופירן צו דער באַן־סטאַנציע, פון וואַנען מען האָט זיי געפירט קיין טראָפייעך, אַ שטעטל אין די עסטרייכישע אַלפּן־בערג. טראָפייעך האָט זיך געפונען אַ פּאָר הונדערט קילאָמעטער ווייט פון גראַץ און דאָרטן איז געווען אַ גרעסערער לאַגער פּאַר יידישע פּליטים.

עטלעכע שעה האָט געדויערט דער פאָליצייישער איבערפאַל אויף די יידישע בלאָקן. אַלץ האָט דערמאָנט אָן די טרויעריק־באַרימטע נאַצישע „אַק־ציעס" אין די געטאָס. די שטימונג ביים עולם איז געווען אַ שוידערלעכע. מען איז געווען זייער פאַרביטערט און אינערלעך טיף באַליידיקט. קיינער האָט זיך ניט געקענט פאָרשטעלן, אַז אַזאַ זאַך וועט פאַסירן מיט יידן בסך הכל אין עטלעכע חדשים אַרום נאָך זייער באַפרייאונג פון די היטלעריש קאַצעטן.

נאָכדעם ווי די יידן זיינען מיט גוואַלד אַרויסגעפירט געוואָרן פון לאַגער, האָבן די יוגאָסלאַוון, פאָליאַקן, באַלטן און אַנדערע „קרבנות פון נאַצי־רע־זשים" זיך אַרײַנגעריסן אין די יידישע בלאָקן און ווי רויב־פויגלען גע־נומען פּלינדערן דאָס פאַרביטענע יידישע האָב־ און גוטס. נאָך דעם אַלע־מען האָט אין די געוועזענע יידישע צימערן אויסגעזען ווי נאָך אַ פּאָגראָם. אויף די דילן אין די צימערן און אין די קאָרידאָרן האָבן זיך געוואַלגערט צעבראָכענע חפצים, פונאַנדערגעריסענע שטרוי־זעק, איבערגעקערטע שאָפן און בעטן אאַז״וו.

די עסטרייכער האָבן זיך באַמיט צו שלאָגן וואָס־מער אַנטיסעמיטישן קאָפּיטאַל פון דער גאַנצער מעשה. זייער פּרעסע איז אַרויס מיט אַ ויצעקו, אַז די יידן זיינען די הויפּט־שולדיקע אין אַלע זייערע צרות פון נאָך דער

מלחמה. צוליב זיי, די יידן, האָבן זיי ניט וואָס צו עסן, האָבן ניט וואָס אָנ־
צוטאָן און מען מוז דעריבער וואָס־גיכער פֿטור ווערן פון זיי. מען האָט
צעפּויקט און צעטראָגן אויף טעלערלעך די סומע געלט, וואָס איז קאָנפּיס־
קירט געוואָרן ביי די לאַגער־יידן. די אַנטיסעמיטיש־כוליגאַנישע עלעמענטן
אין עסטרייך האָבן דערזען פאַר זיך אַ פּאָסיקע געלעגנהייט אַרויסצוגיין
פון זייערע פאַרשטעקטע לעכער און פונדאָסנעי אויפצוהייבן דעם קאָפּ.

17טער קאַפּיטל

מיר ווילן זיך אַרויסרייסן פון עסטרייך

יידישע פּליטים ווילן דערגרייכן איטאַליע אַדער די אַמעריקאַנער זאָגע פון דייטשלאַנד. — מיר געפינען אַן אָפּדאַך אויף עטלעכע טעג אין אַן עסטרייכישער אַרבעטער־משפּחה. — אַ באַזוך אין יידישן לאַגער טראַפֿייך. — מיר לאָזן זיך פֿאָרן פון גראַץ קיין לינץ און ווערן פון ענגלישע גרענעץ־קאָנטראָליאָרן אַראָפּגענומען פון צוג. — ענגלישער מיליטער־גאָווערנאָר אין ליצען גיט אונדז אַ דערלויבעניש אַריבערצופֿאָרן אין דער אַמעריקאַנער זאָגע פון עסטרייך.

שוין מיט א געוויסער צייט פֿאָרן איבערפֿאַל אויף די יידישע בלאָקן אין לאַגער האָבן יידן געזוכט וואָס־גיכער זיך אַרויסצורייסן פון דער ענגלישער זאָגע אין עסטרייך. צווישן פּונקטן האָבן שטאַרק אָנגעלאָקט די וואָנדער־יידן אויף זייער וויטערדיקן בריחה־וועג: איטאַליע און די אַמעריקאַנער זאָגע פון דייטשלאַנד.

קיין איטאַליע האָט מען געוואָלט פֿאָרן צוליב עטלעכע טעמים: ערשטנס, האָט מען געהאָפּט, אַז פון דאָרטן וועט מען קענען גיכער ווי עס איז זיך דערשלאָגן צו ארץ־ישראל — דער ענד־ציל פון דער איבערוועגנדיקער מערהייט בריחה־יידן; צווייטנס, האָט דאָ אויך געשפּילט אַ ראָלע דער פֿאַקט, וואָס די איטאַליענער באַציען זיך פריינדלעך צו די יידן; וואָס דאָס לאַנד פֿאַרמאָגט אַ מילדן קלימאַט, אַ שיינע נאַטור, אַ שפּע פון דרום־פרוכטן אאַז"וו.

די אַמעריקאַנער זאָגע אין דייטשלאַנד האָט, ווידער, געהאָט אירע צוציאונג־מאַמענטן. קודם כל האָט דאָ געווירקט דער פֿאַקט, וואָס סיי די אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־מאַכט, און בעיקר אָבער די אַמעריקאַנער יידישע הילפס־אַרגאַניזאַציעס, ווי דער דזשאָינט און אַנד. באַזאָרגן די פּליטים אין די לאַגערן מיט גוטע עסנס, גאַנצע בגדים און שיך, מעדיצינישער באַהאַנדלונג אאַז"וו. נאָך די אַלע גרויליקע איבערלעבונגען אין די היטלער־יאָרן און די מאַטערנישן אויף די וואַנדער־וועגן נאָך דער מלחמה, האָט מען זייער שטאַרק געבענקט נאָך אַ ביסל רו, נאָך אַ בעסערן ביסן, כדי מען זאָל קענען אַ ביסל קומען צו זיך.

בפרט האָט מען צווישן די פּליטים שטאַרק געוועדט וועגן די גלענצנדיקע באַדינגונגען אין דער יידישער סאַנאַטאָריע אין סאַנט־אָטיליען, לעבן

מינכען, וואו די מענטשן באַקומען אַ זאָרגפעליקע מעדיצינישע באַהאַנדלונג און אַ זייער נאָרמאַלע באַשפייזונג. פיל מענטשן האָבן דעריבער געשטרעבט זיך צו דערשלאָגן אַהין.

כדי צו דערגרייכן איטאַליע, האָט מען געדאַרפט שוואַרצן די עסטרייכיש־איטאַליענישע גרענעץ. אין דעם פּרט זיינען שוין געווען „אויסגעטראָטענע" וועגן און מענטשן האָבן זיך געלאָזן אויף זיי.

דורך בערג און דורך טאָלן

ערגער איז געווען מיטן דערגרייכן די אַמעריקאַנער זאָנע פון דייטשלאַנד. פריער פאָר אַלץ האָט מען געדאַרפט קריגן אַ דערלויבענישׂ אַריבערצוגיין פון דער ענגלישער צו דער אַמעריקאַנער זאָנע פון עסטרייך. ערשט פון דאָרטן האָט מען געקענט ריידן וועגן אַריינכאַפן זיך אין דער אַמעריקאַנער זאָנע פון דייטשלאַנד.

דאָס רעכט אַרויסצוגעבן דערלויבענישן פאָר ציווילע פערזאָנען אַריבערצוגיין פון איין עסטרייכישער זאָנע אין דער אַנדערער איז געלעגן אין די הענט פון דער עסטרייכישער פאָליציי. מיט גרויסע שוועריקייטן איז אַ קליינער צאָל יידן געלונגען צו באַקומען אַזעלכע דערלויבענישן אין

דער גראַצער פּאָליציי. אָבער נאָך די געשעענישן אין לאָגער האָט די פּאָליציי אָפּגעשטעלט אַרויסצוגעבן יידן דערלויבענישן אַריבערצוגיין די זאָנע־גרענעץ. דאָס האָט געצוואונגען די מענטשן זיך צו לאָזן אויפן וועג פון שוואַרצן די גוט־באַוואַכטע גרענעץ צווישן די זאָנעס. יידן האָבן זיך אויך געווענדעט צו דער ענגלישער אָקופּאַציע־מאַכט צו באַקומען דערלויבענישן. אין אייגצלנע פאַלן זיינען אַזעלכע בקשות באַפרידיקט געוואָרן. מען איז געווען אַנטשלאָסן פאַר יעדן פרייז אַוועקצוגיין פון דער ענגלישער זאָנע אין עסטרייך.

* * *

דעם טאָג, וועלן עס איז פאַרגעקומען די צוואַנג־עוואַקואַציע פון די יידן פון גראַצער לאַגער, איז נאָך מיין פרוי געווען אין שפּיטאָל, וואו זי האָט געהאַלטן אין פאַרענדיקן איר קוראַציע פון בויך־טיפוס. מיט דער הילף פון אַ באַשיניקונג פון שפּיטאָל, אַז מיין פרוי געפינט זיך דאָרט אויף קוראַציע, איז מיר געלונגען אויסצופועלן ביי דער ענגלישער מיליטערי־שער פאָליציי צו פאַרבלייבן מיטן קינד אין לאַגער, ביז די פרוי וועט צוריקקערן פון שפּיטאָל. אייניקע אַנדערע יידישע משפחות האָבן צוליב געווויסע סיבות זיך אויך אַרויסגעדרייט פון דער דעפּאָרטאַציע און זיינען געבליבן אין לאַגער. מיר, די אַלע „גליקלעכע", האָבן זיך אַריבערגע־קליבן אין איין צימער, כדי צו זיין צוזאַמען.

וועלן מיין פרוי איז צוריקגעקומען פון שפּיטאָל, האָבן מיר געמומען שאָפן פלענער ווי אַזוי וואָס־גיכער אַוועקצוגיין פון גראַץ. קודם־כל האָבן מיר געוואָלט פאַרלאָזן דעם לאַגער, וואו די פּאָר פאַרבליבענע יידישע משפחות האָבן זיך געפילט ביז גאָר אומהיימלעך צווישן די ניט־יידישע די־פּיס. אַריבערצוגיין אין אַ פרייוואָטן האָטעל האָבן מיר ניט געהאַט קיין געלט, האָבן מיר געדאַרפט צו עפּעס אַנדערש זיך דערטראַכטן.

אונדז איז געקומען צו הילף די באַקאַנטשאַפט, וואָס מיין פרוי האָט געשלאָסן מיט אַן עסטרייכערין, מיט וועמען זי איז געווען צוזאַמען אין איין שפּיטאָל־צימער. מיין פרוי פלעגט איר אָפט מכבד זיין מיט די שפּייז, וואָס איך פלעג איר ברענגען, און דערפון האָבן זיך צווישן זיי איינגעשטעלט פריינדלעכע באַציאונגען. אונדז איז דעריבער אייניגעפאַלן אַ געדאַנק אויס־צונוצן די דאָזיקע באַקאַנטשאַפט און פּועלן ביי אָט דער עסטרייכישער פרוי, וואָס איז פאַר דער צייט אויך געזונט געוואָרן און האָט פאַרלאָזן דעם שפּיטאָל, זי זאָל אונדז דערלויבן צו זיין ביי איר אין שטוב עטלעכע טעג,

ביז מיר וועלן געפינען אַ וועג ווי אַזוי אַוועקצוגיין פון גראָץ. צום גליק האָט זיך געפילט ביי זיי גאַנץ היימיש. זיי זיינען געווען זייער צופרידן פון אונדז, ווייל מיר האָבן זיך געטיילט מיט זיי מיט אונדזערע שפּיז־פּראָדוקטן — אַ זאַך, וואָס איז געווען זייער אָנגעלייגט ביי די עסטרייכער, וועלכע האָבן אויף די ראַציאָנירונג־קאָרטלעך באַקומען גאָר קליינע שפּיז־צוטיילונגען.

נאָכדעם ווי די פרוי און קינד זיינען אַ ביסל געקומען צו זיך פון זייערע קראַנקייטן, זיינען מיר געווען גרייט צו פאָרלאָזן גראָץ. צוערשט האָבן מיר געהאַט געמאַכט אייניקע פּראָווען אין דער גראַצער פּאָליציי צו באַקומען אַ דערלויבעניש אַריבערצוגיין אין דער אַמעריקאַנער זאָנע פון עסטרייך, אָבער מיר האָבן עס ניט באַקומען. מיר האָבן דעריבער ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי זיך צו לאָזן אין וועג אַריין, ווי מען זאָגט, אויף גאָטס באַראָט.

אמת, מיר האָבן געהאַט ביי זיך „פּאַפּירלעך", אַרויסגעגעבענע פון גראַצער יידישן לאָגער־קאָמיטעט, אַז איך, דער און דער, פּאָר כלומרשט זוכן מיין „פּרוי" אין מינכען, און אַז מיין פּרוי און טעכטערל פּאָרן דאָרטן זוכן זייער „מאַן און טאַטן". דאָס, וואָס מיר פּאָרן צוזאַמען, האָט געדאַרפט זיין ניט מער ווי אַ פּשוטער צופאַל פון לחלוטין פּרעמדע מענטשן, וואָס האָבן זיך באַקענט אונטערוועגס... אָבער מיר אַליין האָבן געהאַט זייער וויניק אמונה אין דעם ווערט פון אַזעלכע „דאָקומענטן" און „תירוצים" אין פּאַל פון אַ גרענעץ־קאָנטראָל.

אין איינעם אַ טאָג פון מיטן אָקטאָבער 1945 זיינען מיר געזעסן אין אַ פול־געפּאַקטן צוג, וואָס האָט געדאַרפט אָפּגיין פון גראָץ קיין לינץ (אַמעריקאַנער זאָנע פון עסטרייך). ערשט האָרט פּאָרן אָפּגיין פון צוג האָבן מיר דערהערט, אַז אַ ייד לויפט פּאָרביי די וואַגאָנעס און רופט אויס מיין פּאָמיליע־נאָמען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מיינער אַ באַקאַנטער האָט פּאָר מיר אַ גרוס, אַז אין לאָגער טראָפייעך, וואו מען האָט געהאַט פּאָר־שלעפט די יידן פון גראָץ, געפינט זיך פּאָר מיין משפּחה אַ „דאָקומענט" פון מינכענער יידישן קאָמיטעט אַריינצוקומען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע פון דייטשלאַנד. מיינער אַ באַקאַנטער פון מינכענער יידישן קאָמיטעט האָט עס געהאַט באַזאָרגט פּאָר מיר.

די באַן האָט אָבער געהאַלטן ביים אָפּגיין און אין וואָגאָן איז געווען

אזא ענגשאפט, אז מען האט פשוט ניט געקענט זיך רירן פון ארט און עס איז געווען אוממעגלעך צוצוקומען צו דער טיר. מיט גרויס מאטערניש איז אונדז קוים געלונגען ארויסצוקריכן דורך א וואגאן־פענצטער, איידער די באן האט ענגומען אפגיין.

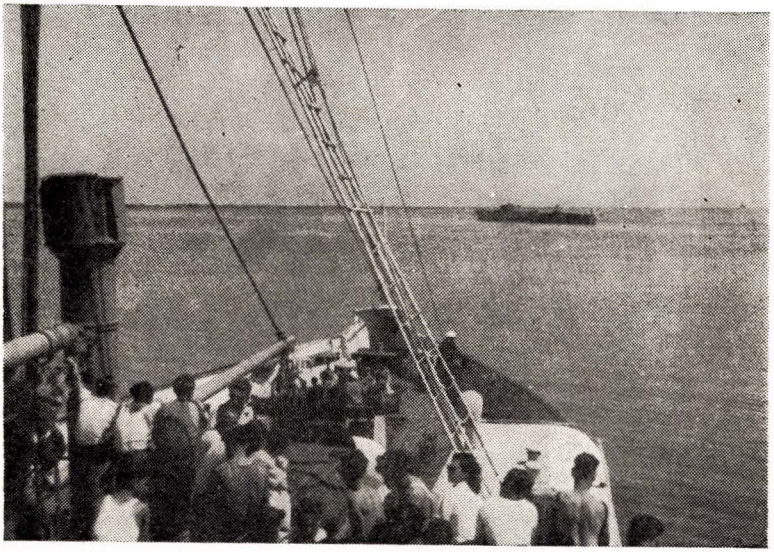
די באן־נסיעה פון גראץ קיין טראפייעך און צוריק האט געדארפט געדויערן עפעס מער ווי א מעת־לעת, און מיר האבן פריער געדארפט אויף דער צייט באזארגן אן ארט פאר דער פרוי און קינד. גיין צו דער זעלבער עסטרייכישער משפחה איז אונדז געווען אומאנגענעם, האבן מיר אויסגעזוכט אין שפיטאל־ביורא דעם אדרעס פון א צווייטער שפיטאל־באקאנטער פון מיין פרוי. אויך זי האט פריינדלעך מסכים געווען אונדז אויפצונעמען אויף א טאג־צווי, ביז מיר וועלן אפפארן פון גראץ.

אין טראפייעך איז, ווי געזאגט, געווען א גרויסער יידישער לאגער. גייענדיק פון דער באן־סטאנציע צום לאגער, א מהלך פון א פאר קילא־מעטער, האט ניט וווייט פון לאגער מיר א שלאג געטאן א ריח פון פוילעניש. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז אין די היטלער־יארן איז אויפן זעלבן ארט, וואו דער לאגער געפינט זיך, געווען א קאצעט, אין וועלכן עס זיינען פאר־פיניקט געוואָרן צום טויט א סך געפאנגענע. די מתים האט מען געהאט באגראבן הארט לעבן לאגער, און דער ריח נעמט זיך פון די ניט־גוט פארשאטענע מאסן־קברים.

אין לאגער האט מען מיר דערציילט, אז ס׳רוב באראקן זיינען גע־בליבן כמעט אין זעלבן צושטאנד ווי אין די צייטן פון קאצעט. די באראקן זיינען טאקע געווען שטארק אפגעלאזן און שמוציק. די צימערן זיינען קיינמאל ניט געווען געקאלכט אדער געפארבט. די פארריכטערטע וועגט, די צוויי־שטאקיקע הילצערנע בעטלעך, די וואנצן און אנדערע אינזעקטן, וואס זיינען פול געווען אין די באראקן — אלץ צוזאמען האט דערמאנט די פינצטערע נאצי־תקופה און האט אנגעווארפן אן אימה.

אין אוונט איז אין „זאל" פון לאגער פארגעקומען א פייערונג מיט א פראגראם. רעדנערס האבן גערעדט וועגן עליה קיין ארץ־ישראל; יוגנט האט געזונגען און דעקלאמירט יידישע און העברעאישע לידער; אויף א ווייל האט מען פארגעסן די פינצטערע לאגער־וירקלעכקייט.

נאכן פארברענגען א שלאפלאזע נאכט אין א באראק, האב איך פאר־טאג זיך געלאזן גיין צו דער באן־סטאנציע, כדי צוריקצופארן קיין גראץ. אויפן וואקזאל האב איך געטראפן א גרעסערע צאל לאגער־יידן, וואס זיינען געפארן אין שכנישן שטעטל אויסצופולן ביי דער ענגלישער אקו־

אויף א שיף קיין ארץ־ישראל

פֿאַציע־מאַכט אַ דערלויבעניש אַריבערצופֿאָרן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע פון עסטרייך.

באַלאַדן מיטן מינכענער „דאָקומענט" בין איך צוריקגעקומען קיין גראַץ מיט דער האָפענונג, אַז איצט וועלן מיר אין מאָל פּאָר אַלע מאָל קענען פֿאָרן קיין מינכען, ווי אויף „אַן אייזערנער בריק"... אָבער, ליידער, האָבן די ענינים זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַנדערש, ווי מיר האָבן דערוואַרט.

* * *

אויף מאָרגן נאָך מיין צוריקקומען פון טראָפייעך זיינען מיר שוין ווידער געזעסן אין צוג, וואָס האָט אונדז געזאָלט ברענגען קודם כל קיין לינץ און דאַן — דאַן וועט שוין גיין אַלץ ווי געשמירט... הגם מיטן מינכענער „פּאַפּירל" זיינען מיר געווען ניט אין דעם ערך זיכערער ווי מיטן גראַצער, זיינען מיר אָבער אין צוג געווויר געוואָרן, אַז פּריער טאָקע זיינען אַזעלכע צעטלעך גענוג געווען, כדי אַריבערצוגיין אין דער אַמעריקאַנער זאָנע. לעצטנס האָט מען אָבער געוואָרפן אַן אומחן אויף די פּאַפּירעלך פון מינכענער יידישן קאָמיטעט און עס הענגט אָפּ פון קאָפּריז און

שטימונג פון גרענעץ־קאַנטראָליאָר יא אָדער ניט זיך צו רעכענען מיט אָט דעם מין „דאָקומענטן".

די דאָזיקע ניט־פריילעכע גרוסן האָבן אונדז פאַרשאַפט אַ סך עגמת־נפש. אונדזער אומרואיקייט און נערוועזיטעט איז אַלץ מער געשטיגן, וואָס מער מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער גרענעץ צווישן דער ענג־לישער און אַמעריקאַנער זאָנעס פון עסטרייך.

מיטאַמאָל איז דער צוג געבליבן שטיין אינמיטן וועג. די פאַסאַזשירן האָבן געגומען אַרויסנעמען זייערע רייזע־דאָקומענטן, כדי צו זיין גרייט פאַר דער גרענעץ־קאַנטראָל. אויך מיר האָבן עס געטאָן און מיט האַרץ־קלאַפענישן געוואַרט אויף דעם, וואָס עס וועט ווייטער געשען.

ענדלעך זיינען אין אונדזער וואַגאָן אַרײַנגעקומען עטלעכע ענגלישע סאָלדאַטן און צוזאַמען מיט זיי אַ ינגל פון אַ יאָר צוועלף, וואָס איז געווען זייער דאָלמעטשער. וועג אַ סאָלדאַט האָט אַרײַנגענומען אין האָנט אַריין דאָס מינכענער „פאַפירל", האָט ער אָן שהיות אונדז עס אַ וואַרף געטאָן צוריק און עפּעס אַ מורמל געטאָן צום ינגל דעם דאָלמעטשער. דאָס ינגל האָט אויף גיך אַ זאָג געטאָן אין דייטש, אַז מיר מוזן תיכף פאַרלאָזן דעם צוג.

מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, ניט געלאָזן לאַנג זיך בעטן און זיינען אַרויס פון צוג. דאָ האָבן מיר דערזען, אַז אַחוץ אונדז זיינען נאָך אַנדערע יידן אויך אַראָפגענומען געוואָרן פון דער באַן. אַ טייל פון זיי האָט בכלל ניט געהאַט קיין דאָקומענטן, אַנדערע האָבן עפּעס יאָ געהאַט וועלכע עס איז צעטלעך.

נאָכן פאַרענדיקן די גרענעץ־רעוויזיע, איז דער צוג אָווק און מיר זיינען געבליבן שטיין אינמיטן פעלד. די ענגלישע סאָלדאַטן זיינען צו־געקומען צו אונדז און דורכן דאָלמעטשער געוואָרנט, אַז אויב מיר וועלן וואַגן צו שוואַרצן די גרענעץ דורך די אַרומיקע בערג, וועלן זיי שיסן אין אונדז אָן שום וואַרנונגען.

צווישן די אַראָפגענומענע יידן זיינען געווען יונגע בחורים און מיידלעך און זיי האָבן גלייך אויף אָן אָרט געזאָגט איינע צו די אַנדערע, אַז זיי האָבן די ענגלענדער טיף אין דער אדמה, און ווי נאָר עס וועט ווערן טונקל, וועלן זיי דורך די בערג זען צו שוואַרצן די גרענעץ.

מיר, מיטן קינד אויף די הענט, האָבן ניט געקענט טראַכטן וועגן דעם, און מיר האָבן דעריבער זיך געלאָזן גיין צום האָטעל, וואָס האָט זיך געזען פונדערווייטנס אין די בערג, עטלעכע קילאָמעטער פון דעם אָרט, וואו דער צוג איז געבליבן שטיין.

מיט גרויס מאַטערניש האָבן מיר זיך קוים דערשלעפּט צום גאַסטהויז אין די בערג. מיר האָבן דאָרט געטראָפן די זעלבע ענגלישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן קאָנטראָלירט די דאָקומענטן אין צוג. זיי האָבן אונדז געראטן צוריקצופאָרן צום שכנישן שטעטל ליצען און דאָרט זיך וועגדן צום ענגלישן מיליטער־גאָווערנאָר נאָך אַ דערלויבעניש אַריבערצוגיין די זאָגע־גרענעץ.

מיר האָבן איבערגענעכטיקט אין האָטעל און אויף מאָרגן אינדערפרי זיינען מיר צוריקגעפאָרן מיט דער באַן קיין ליצען. צום גליק האָט דער ענגלישער מיליטער־גאָווערנאָר אין ליצען אונדז ניט געמאַכט קיין שוועריקייטן, און דעם זעלבן טאָג פאַרנאַכט האָבן מיר שוין געהאַט אויף דער האַנט אַן אָפיציעלע דערלויבעניש צו פאָרן קיין זאַלצבורג מיטן ציל „צו קומען אין קאָנטאַקט מיט די אַרטיקע אַמעריקאַנער מאַכט־אַרגאַנען", ווי עס איז געווען אָנגעוויזן אין דער דערלויבעניש.

נאָך אַזוי פיל שווערע איבערלעבונגען במשך די לעצטע וואָכן האָבן מיר ערשט דאָ, אין דעם עסטרייכישן שטעטל ליצען, געקענט זיך דערלויבן צו שלאָפן אַ רואיקע נאַכט און מיט גרויס אומגעדולד דערווארטן דעם מאָרגנדיקן טאָג, וועו מיר וועלן דאָסמאָל אָן שום מורא קענען אַרײַנקומען אין דער אַמעריקאַנער זאָגע פון עסטרייך.

די באַן־נסיעה פון ליצען קיין זאַלצבורג איז פאָר אונדז אַריבער זייער גיך. ניט דאַרפנדיק מער מורא האָבן פאָר דער גרענעץ־קאָנטראָל, האָבן מיר געקענט באַטראַכטן די שיינע עסטרייכישע לאַנדשאַפטן אין די בערג און אַ ביסל הנאה האָבן פון גאָטס וועלטל...

18טער קאַפּיטל

פון זאַלצבורג קיין מינכען

א פּאָר טעג אין זאַלצבורג. — מונטערע שטימונג אין די לאַגערן פון דער אַמעריקאַנער זאָנע. — מיר פּאָרן מיט אויטאָס קיין טראָענשטיין, בייערן. — שיינע האַנדלונג פון אַן אַמעריקאַנער יידישן סאָלדאַט. — מיר קומען אַן קיין מינכען. — אויפן הויף פון „דייטשן מוזעאום". — פינאַל פון א 4-חדשימדיקן וואָגל- און וואַנדער-וועג.

קיין זאַלצבורג זיינען מיר אָנגעקומען שפּעט אין אָוונט. אַראָפּגייענדיק פון וואָקזאַל האָט אונדז געזומען אַ היפּשע צייט, ביז מיר האָבן מיט צרות זיך דערשלעפּט צום יידישן לאַגער. דאָ האָבן מיר אַבי-ווי אַדורכגעשטופּט די נאַכט. אין זאַלצבורג זיינען יעמאָלט געווען צוויי יידישע לאַגערן, און דעם מאָרגנדיקן טאָג האָבן מיר פאַרבראַכט אין צווייטן לאַגער.

שוין פון די ערשטע איינדרוקן אין זאַלצבורג האָבן מיר געזען, אַז די גאַנצע אָטמאָספער דאָ אין די לאַגערן איז גאָר אַן אַנדערע ווי אין די לאַגערן פון דער ענגלישער זאָנע. ניט נאָר וואָס די לאַגערן געפינען זיך אין בעסערע און שענערע געביידעס; ניט נאָר וואָס דאָס עסן איז בעסער אאַז"ו, נאָר די אַלגעמיינע שטימונג ביי די מענטשן איז אַ מונטערערע. מ'איז ניט אַזוי פאַרדאָגהט און פאַרזאָרגט וועגן היינט און מאָרגן, ווי די מענטשן זיינען עס יאָ אין די לאַגערן פון דער ענגלישער זאָנע. דער שינוי איז געווען אַזאַ בולטער, אַז ערשט איצט האָט מען געקענט ריכטיק פאַרשטיין, פאַרוואָס די פּליטים רייסן זיך אַהער אַזוי שטאַרק.

אַזוי ווי מיר האָבן ניט געטראַכט צו בלייבן זיצן לענגער אין זאַלצ-בורג און אונדזער ציל איז געווען וואָס-גיכער צו דערגרייכן מינכען, האָבן מיר זיך באַזעצט ניט אין יידישן לאַגער, נאָר אין אַלגעמיינעם טראַנזיט-לאַגער פאַר אויסגעוואַרצלטע פּערזאָנען, וואָס דאָרפן צוריקפאָרן אין זייערע היימען אָדער אין אַנדערע לענדער. דער דאָזיקער לאַגער האָט זיך גע-פונען אין דער געביידע פון געווען גרויסן זאַלצבורגער האָטעל „אייר-האָפּע".

אין „אייראָפּע" האָט מען אונדז אינגעאָרדנט צוזאַמען מיט ניט-יידי-שע פּליטים אין אַ גרויסן צימער. סיי די באַשפּייזונג, סיי די היגיענישע באַדינגונגען אין לאַגער זיינען געווען ניט קיין שלעכטע, און מיר האָבן

דאָרט אָן מאַטעריאַלן בלייבן וואַרטן, ביז מען וועט קענען פאָרן וויטער.

אין זאַלצבורג זיינען מיר געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיטן אָרטיקן ציוניסטישן קאָמיטעט ווי אויך מיטן בריחה־פונקט, וואָס האָבן אונדז צוגעזאָגט באַהילפיק צו זיין ביים אַריבערגיין אין דער אַמעריקאַנער זאָנע פון דייטשלאַנד. די עטלעכע טעג פון אונדזער זיין אין זאַלצבורג האָבן מיר אויסגענוצט צו באַקוקן די אַלטע עסטרייכישע שטאָט און אירע מערקווירדיקייטן.

עס איז אָנגעקומען דער טאָג פון פאָרלאָזן זאַלצבורג. די בריחה־אָנפירונג האָט אונדז צוגעטיילט צו אַ טראַנספאָרט יידן, וואָס האָבן געזאָלט מיט משא־אויטאָס פאָרן פון זאַלצבורג קיין טראוענשטיין, אַ שטעטל אין בייערן.

ביים אַרויספאָרן פון זאַלצבורג האָט מען אונדז אַלס צידה לדרך פאַרטיילט שפייז־פּעקלעך פון דזשאָינט, און מיר זיינען געווען זייער געריידט פון דער הילף פון אונדזערע בריידער און שוועסטער אין אַמעריקע. מיר האָבן זיך פשוט מחיה געווען מיט די געשמאַקע מאכלים, וואָס מיר האָבן געפונען אין די דזשאָינט־פּעקלעך.

די גרענעץ צווישן עסטרייך און דייטשלאַנד זיינען מיר אַריבער בשלום. קיינער האָט ניט אָפּגעשטעלט אונדזער אויטאָ און קיינער האָט אונדז גאָרניט געפרעגט. דעם אמת זאָגנדיק, האָבן מיר אַפילו ניט געוואוסט, ווען און וואו מיר זיינען אַריבער די גרענעץ. אַלץ איז געגאַנגען גלאַט.

דער וועג פון זאַלצבורג ביז טראוענשטיין האָט געדויערט אַ זעקס־זיבן שעה. עס איז גראד געווען זייער אַווינטיקער וועטער, און מיר האָבן זיך שטאַרק אַדורכגעקעלטערט פאַרנדיק אין די אָפענע משא־אויטאָס. עטלעכע פון אונדז האָבן טאַקע געהאַט זיך פאַרקילט פון אָט דער נסיעה.

שפּעט אין אָוונט זיינען מיר אָנגעקומען קיין טראוענשטיין און זיינען דאָרט באַגעגנט געוואָרן פון די אָרטיקע בריחה־מענטשן. זיי האָבן פאַר אונדז באַזאָרגט אַן אָרט צום נעכטיקן אין אַ געבּיידע, וואָס האָט געדינט ווי אַ מין אכסניה פאַר די אַדורכפאָרנדיקע פּליטים. מען האָט אונדז אָנגעזאָגט שטילערהייט צו פאַרנעמען די ערטער און ניט צו מאַכן דערביי קיין טומל. די צימערן זיינען געווען באַלויכטן ניט מיט קיין עלעקטריש ליכט, נאָר מיט חלבנע ליכטלעך. דאָס אַלץ איז, ווייזט אויס, געטאָן געוואָרן מיט דער כוונה ניט צו ציען קיין צופיל אויפמערקזאַמקייט מצד דער אָרטיקער דייטשער באַפעלקערונג.

וועז מיר האבן געהאלטן אין איינארדענען זיך אויף אונדזערע געלע־
גערס, איז מיטאמאל אריינגעקומען צו אונדז אן אמעריקאנער יידישער
סאלדאט, וואס האט געבראכט אין א זעקל ווייסע חלה, שאקאלאד, קאנ־
סערוון־פלייש, פיש, ציגארעטן און אנדערע גוטע זאכן. אין א געבראכע־
נעם יידיש מיט אן ענגלישן אקצענט, האט ער אונדז אלעמען באגריסט און
פארטיילט די געבראכטע מתנות. ער האט צום סוף אונדז אנגעזאגט, אז
טאמער וועט דא עמעצער אריינקומען און א פרעג טאן, ווער ס׳האט גע־
ברא־כט אט די אלע זאכן, זאלן מיר זאגן, אז מיר האבן עס געפונען ליגן
אויפן טיש ביים אריינקומען אין צימער...

עס האט אויף אונדז געמאכט זייער א שטארקן רושם דער פריינדלעכער
זשעסט פון אמעריקאנער יידישן יונגנמאן, וואס האט אויף אזא אופן גע־
וואלט אויסדריקן זיינע ווארעמע געפילן צו די וואנדערנדיקע יידישע
פליטים. דער אויסגעהונגערטער עולם האט מיט גרויס אפעטיט זיך גע־
נומען צו דער אכילה און גאר גיך איז אויפגעגעסן געווארן אלץ, וואס
ס׳איז אריינגעבראכט געווארן. מיר האבן נאך א ווייל געשמועסט מיט
אונדזער גאסט־געבער, און דער יידישער סאלדאט איז אוועקגעגאנגען א
שטארק־צופרידענער פון זיין באגעגעניש מיט אונדז.

מיר האבן אויסגערוט אונדזערע ביינער פון דער אויסמאטערנדיקער
נסיעה, און אויף מארגן אינדערפרי זיינען מיר שוין געווען גרייט פאר־
צוועצן אונדזער רייזע קיין מינכען. מיר האבן הארציק זיך געזעגנט מיט
די טראוענשטיינער בריחה־מענטשן און האבן זיך געלאזן אין וועג אריין.

עס איז געווען א זוניקער אבער ווינטיקער טאג. גיך האבן אונדזערע
משא־אויטאס זיך געטראגן איבער די אספאלטירטע שאסיי־וועגן פון דייטש־
לאנד. די אויטאס זיינען געווארן באטריבן ניט מיט געזאלין נאר מיט
האלץ, און דער ווינט האט געטריבן דעם רויך און שטיקלעך סאזשע פון
די אויטא־גענעראטארן גלייך אין פנים אריין. וואס ווייטער מיר זיינען
געפארן, אלץ מער האבן מיר אויסגעזען ווי קוימענקערערס ביי דער
ארבעט...

נאך א נסיעה פון פיר־פינף שעה האבן אויפן האריזאנט זיך געזומען
באווייזן די סילועטן פון מינכען — די געוועזענע „הויפטשטאט פון דער
באווועגונג", וואו דער שוידערלעכסטער רוצח אין דער וועלט־געשיכטע האט
געהאט אוועקגעלייגט דעם יסוד פון זיין מערדער־פארטיי. פארנדיק דורכן
שטאט, האט פאר אונדזערע אויגן זיך אנטפלעקט א געוואלדיק־דערקווייק־
דיק בילד: כמעט א העלפט פון מינכען ליגט אין חורבות. דער אליאיר־

טער לופט־פלאָט, בעיקר אָבער די אַמעריקאַנער „פליענדיקע פעסטונגען", האָבן, וויזט אויס, געמאַכט דעם אמתן תל פון דער בייערישער רעזידענץ. מיר קענען זיך ניט באַהערשן און דריקן אויס אָפן אונדזערע פריידיקע נקמה־געפילן.

ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען אויפן הויף פון מינכענער „דייטשן מוזעאום", וואו ס'האָט זיך געפונען דער יידישער פּליטים־קאָמיטעט. אין מינוטן ווערן אונדזערע אויטאָס אַרומגערינגלט פון נייגעריקע יידן. מיר דערזעען פאַר זיך באַקאַנטע קאָוונער יידן, וואָס זיינען געווען פאַרשלעפּט אין דאַכאַו און אַנדערע דייטשע קאַצעטן. מען פאַלט זיך קושן און מען ווייניט פון שמחה, וואָס מ'האָט דערלעבט זיך צו זען.

דאָס איז געווען מיטוואָך, דעם 24טן אָקטאָבער, 1945.

ווען מיר זיינען אַוועק פון קאָוונע, האָט דער קאַלענדאַר געוויזן די דאַטע פון דינסטיק, דעם 26טן יוני, 1945.

פיל, זייער פיל האָבן מיר, ווי געזאָגט, אַדורכגעמאַכט במשך די פאַרלאָפענע פיר חדשים אויף אונדזער לאַנגן און שוועראָן וואָגל־און וואַנ־דער־וועג איבער פאַרשיידענע אייראָפּעאישע לענדער, ביז מיר האָבן סוף־כל־סוף דערגרייכט די אַמעריקאַנער זאָנע פון דייטשלאַנד.

פון איצט אָן האָט פאַר אונדז, צוזאַמען מיט צענדליקער טויזנטער אַנדערע וואָגל־יידן, זיך אָנגעהייבן אַ ניי קאַפּיטל — דאָס ביז־גאָר מערק־ווירדיקע קאַפּיטל פון דער שארית־הפּליטה אין די דייטשע לאַגערן.

א האַרציקן יישר־כוח

דריק איך אויס מיינע גוטע פרייַנד, די חשובע געזעלשאפט־לעכע עסקנים (לויטן א׳ב): אייב הערמאַן (גרעיט נעק, נ. י׳), חיים פאַמעראַנץ (ברוקלין, נ. י׳) און אליהו פייף (ניו־יאָרק) פאר זייער מיטהילף ביים ארויסגעבן דאס בוך.

דער מחבר